

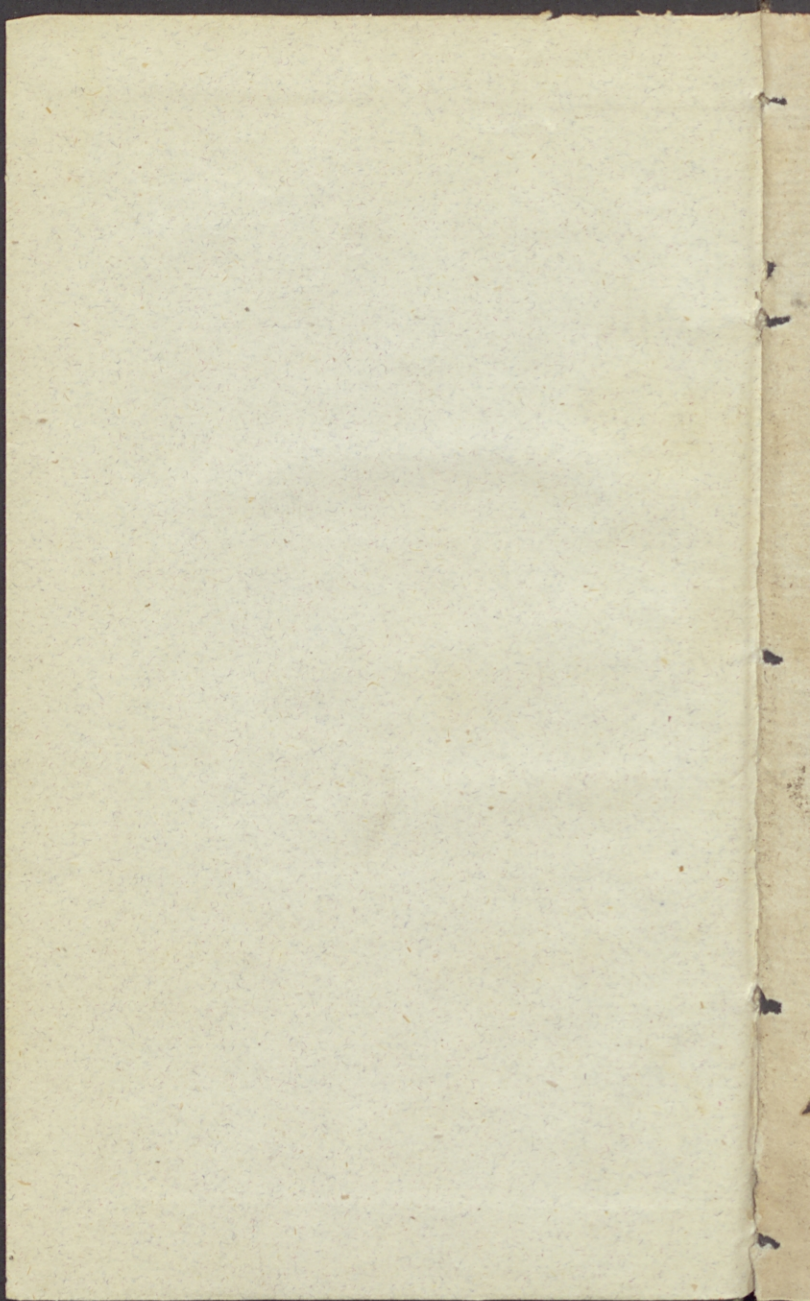
2

L

Ad 118.660

~~3769~~

Nagy Iváné

Z

PHILOSOPHIA.

I R T A

ERTSEI DÁNIEL.

MÁSODIK DARAB.

2
26
2
4
5
33
2
ONTOLOGIA, METAPHYSICA,

és

ERKÖLTSI-PHILOSOPHIA.

János Nagy 1843.
820.

DEBRECZENBENN

Nyomtatta CSÁTHY GYÖRGY

M DCCC XVII.

118660

Imprimatur

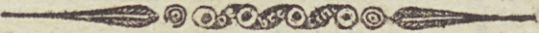

*E Regio Dist. Revisoratus
Officio M. Varadinensi
die 25-ta Sept. 1816.*

Nem adt... LADISL. GEDEON. m. p.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

Ezen *Második Darabjábann* Philosophiámnak, az *Ontologia*, *Metaphysica*, és *Erköltsi-philosophia* van előadva. Azt ígértem vólt ugyan, hogy ezen Darabbann a' *Philosophia* Históriaja, *Ontologia*, és *Metaphysica* fogna előadódni; és noha most is azt tartom, hogy a' *Philosophia* Históriaja kúltsa a' *Philosophia* Dogmaticájának: de még is mostani eszemmel a' *Rendre* nézve jobbnak látom a' *Philosophia* Históriaját a' *Systemájától* kü-

lön választani, és különös Könyvbenn adni elő; hogy így a' Systema meg ne szakadjon; azt a' fogyatkozást, mely a' Philosophia Históriájának elszakasztásából származott, a' szükséges históriai Jegyzésekkel igyekezevén néminéműképpenn kipótolni. Hogy pedig az Erköltsi-philosophiát, mely a' Harmadik Darabra lett volna hagyva, ide tettem, arra a' vólt az okom, hogy itt hely is vólt; külön is szokott az Erköltsi-philosophia a' Természeti-justól, és éppenn ezekkel a' Tudományokkal együtt tanítódni, melyek után itt következik. — Ennyiben tehát a' planum megváltozott. Hijábann! *Dies diem docet.*

Az Ontológiát az eddig való szokás ellen elváltottam a' Metaphysicától; mind azért, mert abbann nem tsupánn Metaphysicumokról — a' tapasztalható Természetenn kívül eső dolgokról van a' szó; mind pedig azért, mert az fundamentoma lévén
nem

nem tsak a' Metaphysicának, hanem a' Tselekedet-philosophiájának is, úgy ítéltem, hogy azt a' Metaphysicától meg kellene különböztetni.

A' mi az Erköltsi-philosophiát illeti: talán meg is botránkozik valaki benne, hogy Erköltsi Tanításombann nem mindég Antisthenesi komor ábrázattal, kemény hangal dorgálódzom, és hogy Heraclitussal nem sopánkodom; hanem olykor olykor Diogenes-sel vidámonn nevetem, 's másokkal nevettetem a' vétkezők bolondságait; más szóval, hogy Erköltsi Tanításom egyszer másszor a' *Satyrától* valamit költsönöz. Az Erköltsi Tanításbann a' lévén a' tzél, hogy a' virtust megszeretessük másokkal, a' vétket pedig érdemlett útálatba hozzuk: kétképpenn lehet ezen tzélt elérni, annál fogva két mód (*maniere*) van a' moralizálásbann. Egyik az, midönn feddődzve intjük a' vétkezőt, setét színekkel festetvénn a' vétek szomorú következéseit; másik az, mikor a'

A 3

vétke-

vétkezők bolondságát elevenen le-
rajzolván, nevetségessé tévesszük: amaz
a' Moralistáké, ez a' Satyricusoké.
Ezek tehát egymással nem ellenkez-
nek; mert egy a' tzeljok. Nem is árt,
sőt hasznos ezt, ha a' hely és idő
engedi, amazzal egyesíteni; hogy így
másik és még élesebb fegyverünk le-
gyen a' vétek ellen. A' komor dor-
gálódzásra hamar rá únnak az embe-
rek, és elalusznak rajta; sőt sokszor
azért nem fogadják meg az intést,
hogy *intés*; kivált az ifjúi elevenesség-
hez az efféle feddőzés nem igen fér.
Ellenbenn a' Satyra tréfájával kivált
az ifjú kornak tetszik, és a' szép
edényből a' keserű orvosságot meg-
itatja vele; tsípösségével felébreszti
a' szunnyadozó lelkiismeretet; és mint-
hogy az emberek, legkivált az Ifjak,
kisebnek tartják a' szívnek gyenge-
ségét az elme gyengeségénél, a' mi-
dönn a' Satyra azt mutatja meg, hogy
minden Roszszak *bolondok*, igen hat-
ha-

hatós orvosság. Ezek így lévén, nem tartom egészenn elveszett munkának, ezen elmém egy két héti vídámságának (*Laune*) ez előtt sok esztendővel való szüleménnyét. — Írtam Debreczenbenn Kisasszony Havábann 1816. eszt.

S U M M Á J A.

ONTOLOGIA.

<i>Az Ontologidnak meghatározása</i> - - - - -	§. 1.
<i>A' Principiumok</i> - - - - -	§. 2.
<i>Empirismus</i> - - - - -	§. 3.
<i>Idealismus</i> - - - - -	§. 4.
<i>Scepticismus</i> - - - - -	§. 5.
<i>A' Principiumok megitélése</i> - - - - -	§. 6.
<i>Loci Topici</i> - - - - -	§. 7.

METAPHYSICA.

<i>A' Metaphysicának meghatározása és részei</i> - - - - -	§. 8.
--	-------

I. RÉSZ.

ISTENRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉS.

<i>A' Természeti-theologiának meghatározása</i> - - - - -	§. 9.
<i>Az Istenről való vélekedés grádusai</i> - - - - -	§. 10. 11.
<i>Az Isten léte</i> - - - - -	§. 12.
<i>Az Isten tulajdonsági</i> - - - - -	§. 13—18.
<i>Atheismus, és annak okai</i> - - - - -	§. 19. 20.
<i>Fatalismus</i> - - - - -	§. 21. 22.
<i>Történet Systemája</i> - - - - -	§. 23.
<i>Vallásbeli Scepticismus</i> - - - - -	§. 24.

II. RÉSZ.

II. R É S Z.

VILÁGRÓL VALÓ ELMÉLKEDÉS.

<i>Mi a' Világ?</i> - - - - -	§. 25.
<i>Van-e kezdete?</i> - - - - -	§. 26.
<i>Miből áll?</i> - - - - -	§. 27.
<i>Mitsoda egybeköttetésbenn vagynak a' világi dolgok?</i> - - - - -	§. 28.
<i>Hogy áll fenn a' Világ?</i> - - - - -	§. 29.
<i>Lesz-e vége a' Világnak?</i> - - - - -	§. 30.

III. R É S Z.

LÉLEK TERMÉSZETÉRŐL VALÓ
TUDOMÁNY.

<i>Materialismus, és Dualismus</i> - - -	§. 31.
<i>Materialisták erősségei, és azoknak megszáfolása</i> - - - - -	§. 32.
<i>Materialismus következhesei: van-e Szabadakarát? — van-e Hal- hatatlanság?</i> - - - - -	§. 33—35.

ERKÖLTSI PHILOSOPHIABA VALÓ
BÉVEZETÉS.

<i>A' Tselekedet-philosophiájának meg- határozása</i> - - - - -	§. 36. 37.
<i>A' Practicum Principium</i> - - - - -	§. 38.
<i>A' Tselekedet-philosophiájának fel- osztása</i> - - - - -	§. 39.

ERKÖLTSI PHILOSOPHIA.

<i>Felosztása</i> - - - - -	§. 40.
-----------------------------	--------

I. R É S Z.

AZ ERKÖLTSI KÖTELESSÉGEKRŐL —
VIRTUSOKRÓL, ERKÖLTSI VÉT-
KEKRŐL.

<i>Adakozás — Fősvénység</i> - - - - -	§. 41. 42.
<i>Szolgálni való készség — Dologta- lanság</i> - - - - -	§. 43.

<i>Tisztaszívűség, Igazmondás, — Tette- tés, Hazugság</i> - - - - -	§. 44.
<i>Együtt érzés — Irigység</i> - - - - -	§. 45.
<i>Nagyelkültség</i> - - - - -	§. 46.
<i>Alázatosság — Kevelység, Ember- szóllás</i> - - - - -	§. 47.
<i>Hivatalbeliek kötelessége</i> - - - - -	§. 48. 49.
<i>A Jóltevők eránt való kötelesség</i> - - - - -	§. 50.
<i>Házastársak kötelessége</i> - - - - -	§. 51.
<i>Szülők és Gyermekök kötelessége</i> - - - - -	§. 52.
<i>Urak és Szolgák kötelessége</i> - - - - -	§. 53.
<i>A Haza eránt való kötelesség</i> - - - - -	§. 54.
<i>Életünk feltartására való kötelessé- günk — Maga megölés, Mér- teketlenség. Magunk tökéllé- tesítésére való kötelességünk</i> - - - - -	§. 55.

II. R É S Z.

AZ ERKÖLTSI KÖTELESSÉGEK
GYAKORLÁSÁRA SEGÍTŐ
ESZKÖZÖKRŐL.

Az eszközök közönségesenn - - - - - §. 56. 57.

Regulák:

1. *Tudjad kötelességeidet.*
2. *Hited el magaddal, hogy a'
virtus tesz boldoggá* - - - - - §. 58.
3. *Minden reggel gondold el kö-
telességedet, és minden este
vess számot magaddal* - - - - - §. 59.
4. *Esmerd magad — Esmerj má-
sokat* - - - - - §. 60.
5. *Parantsolj indulatidnak, kíván-
ságidnak* - - - - - §. 61.
6. *Jó emberekkel társalkodj* - - - - - §. 62.
7. *Olvass jó Könyveket* - - - - - §. 63.
8. *Légy Vallásos ember* - - - - - §. 64.

ONTOLOGIA.

§. 1.

A' Philosophus (a' mint az I. Darbann a' 11. 12. 13. oldalakon mondódott) esmerni, *tudni* akarja magát; más Dolgokkal, különösen Ember-társaival való egybeköttetését; a' mindennek Okát — az Istent. De minekelőtte ezekről valamit tudni akarna: szükség megvi'sgálnia; *lehet-é Embernek átaljában valamit bizonyosan tudni? vagy minden esmérete csak bizonytalanság, tudományta tudatlanság? Ha lehet; hogy lehet? honnan lehet?* — az *Emberi esméret kútfejét* kell kikeresnie. Mert ha ezenn nem kezdi a' vi'sgálódást, ezenn kell végeznie. Ugyan is, akármit állítson az említett dolgokra nézve: okát kell néki adni, miért állít így, vagy úgy? honnan tudja ezt, meg ezt? a' mikor az esméret bizonyos vagy bizonytalan vóltára, és kútfejére rá bökken, p. o. van ez az állításom — *van Isten*: de honnan tudom ezt? vagy ezt kell fe-

fel-

lelnem: onnan, mert tudom *gondolni*; vagy ezt: onnan, mert *tapasztalásaimból* következik; melyel azt jelentem ki, hogy az Emberi esméret kútfejének, vagy a' *gondolkodást* tartom, vagy a' *tapasztalást*; és a' mely esméret vagy egyikből, vagy másikból ered, a' bizonyos. — Jobb hát az elejénn kezdeni a' dolgot, és mindeneknek előtte az Emberi esméret kútfejét, 's annál fogva bizonyos vóltát megvi'sgálni: hogy így ezt a' vi'sgálódást fundamentomúl tévénn, arra építhessük a' többeket, így okoskodvänn: ha az Emberi esméret innét meg innét ered, annál fogva bizonyos vagy bizonytalan: bizonyos vagy bizonytalan az is, a' mit az Istenről, Világról, 's a't. állítunk.

Melyből látni való, hogy a' Philosophiábann a' legelső, és legfontosabb kérdés ez: honnan ered az Emberi esméret, és lehet-é bizonyos? melynek megfejtése, *Fundamentoma*, *Principiuma* az egész Philosophiának. Látnivaló továbbá az is, hogy minden Philosophusnak kell lenni Principiumának; külömbenn semmi állításának sints fundamentoma.

Az a' része már az Esméret-philosophiájának, melybenn az esméret kútfejéről, 's annál fogva bizonyos vóltáról
van

van a' szó, neveztetik *Fundamentophilosophiának* (*Philosophia fundamentalis-prima*), mert fundamentoma az egész *Philosophiának*; neveztetik *Esméret Criticájának* (*Critica Cognitionis*), mert itt az Emberi esméret rostálgatódik, bizonyos-é az, vagy bizonytalan? neveztetik végre *Ontológiának* is, mivel a' midőnn itt az esméret bizonyos vól-táról van a' szó, más szóval arról van a' kérdés: lehet-é nekünk valamit úgy esmérnünk, hogy az olyan légyen *valósággal*, a' milyennek mi esmérjük; tudhatjuk-é tehát, milyenek a' dolgok *valósággal*; vagy rövidebbenn, arról a' mi *van valósággal*, (*ὄντως ὄν* — *reale-realitas*) tudhatunk-é valamit?

§. 2. E' lévén a' kérdés: lehet-é valamit bizonyosann tudnunk? erre vagy állítva felelünk így: *lehet*; a' mikor tehát *Dogmaticusoknak* — *Hivőknek* mondatunk — *Dogmatismus*; vagy pedig *kétkedünk* benne, hogy lehetne, kétségbe hozzuk az Emberi esméret bizonyos vól-tát, annál fogva *σικεπτεω* (*dubitare*) től *Scepticusoknak* — *Kétkedőknek* mondatunk — *Scepticismus*. Ha azt állítjuk, hogy lehet az Embernek a' dolgokról bizonyos esmérete: az a' kérdés ismét, hogy *honnan lehet?* mitsoda kútfőből
merít-

merítheti? mi tehát az Emberi észméret *kútfeje*? Erre vagy ezt felelhetni: a' mit tudok, a' *tapasztalásból* tudom — a' Tapasztalás az Esméret *kútfeje* — *Empirismus*; vagy ezt: nem a' tapasztalás után esmérjük a' dolgokat, hanem azoknak a' fejünkben minden tapasztalás előtt meglévő előterjesztései — *Ideái* szerint: az Ideák az esméret *kútfeje* — *Idealismus*. — Ezen három Principium, t. i. Empirismus, Idealismus, Scepticismus lehet a' Philosophiában, több nem; ezek is forgottak fenn eleitől fogva a' Philosophusok Oskoláiban, kiknek minden Systemáikat ezekre lehet húzni. Még pedig, mivel ezen Principiumok egymással ellenkeznek: ezeket mindnyájokat, vagy csak kettőt is közzülök egyesíteni akarni, képtelenség volna; mint akartak az Eclecticusok, és ma is némely *mixtum Principiumot* tartók, és az olyanok, kik az Isten lételének megmutatására egyszerűs mind élnek az ontologiai (idealistai), és a' cosmologiai (empiristai) erősséggel. Választani kell hát belőlök; és a' melyiket választja valaki, s fundamentumúl teszi, ahoképest lesz az arra épített egész Philosophiája. Lássuk tehát, melyik ezen Principiumok közzül az, melyben leginkább megnyughatunk.

§. 3. Az Empirismus szerént, minden esméretünk a' dolgok felől az *érzésekenn* kezdődik, és az ezekből való *okoskodás* által nevededik. Áll tehát érzés által szerzett *egyed* — és okoskodás által formált *többes-előterjesztésekből*.

Ilyen értelembenn voltak a' többek között *Aristoteles* *, és *Locke* **.

Ezen

* *Aristoteles* született 384. Chr. sz. e. Stagirábann. Attyától Nicomachustól, ki Macedoniai Király Amyntasnak Orvosa volt, örökség szerént vette a' Természeti Tudományok szeretetét, a' mi megtetszett későbbenn a' Philosophiájánn is. Nagy elméjét 20 esztendeig formálta, és esméretekkel gazdagította a' nagy Pláto, (kiről szó lesz oda alább), de a' kitől Philosophiai Principiumára nézve egészen különbözött. Nagy Sándornak Nevelője lévén, ez költséget 's embereket adván mellé, módot szolgáltatott néki, Természeti dolgok gyűjteménye, 's Könyvek szerzésében. Sándort elhagyván, a' Lyceum körül lévő sétáló helyenn Oskolát állított, mely Peripateticának mondatott. Itt tanította a' Természet esméretéből — tapasztalásból eredt, a' Természeti Tudományokra épített Philosophiáját. Sok munkákat írt a' Tudományoknak tsaknem minden ágábann, különösen a' Philosophiábann (*Aristotelis opera omnia graece et latine, edidit Du Vallius 4 Tom. Parisiis 1654.*) Athenaet, mely Atheismussal vádolta, oda hagyván, Chalcisba vette magát, és ott megholt 321-benn.

** *John Locke* Anglus, szül. 1632. Megtsömörlvén a' Scholastica Philosophiától, félre tette a' Philosophiát, és tsupán a' Régi Classicusok olvasásábann gyönyörködött, mind addig, míg a' Cartesius (lásd alább) fundamentomos Irási fel

nem

Ezen vélekedésnek Pártfogói következő okokkal szokták mutogatni állításokat. Azoknak, úgy mondanak, kiknek valamely érző eszközök hibás, nintsenek meg azok az előterjesztései, melyek az által szerződnenek: nevezetesen a' vaknak a' színekről nintsenek semmi előterjesztései. Már pedig a' hibásoknak szintazon előterjesztéseinek kellene lenni, melyek az épeknek vagyoknak, ha az esméret nem érzés által szerződne, hanem velünk születne. De meg is lehet mutatni, mimódonn származzanak minden, még a' legfellengőbb előterjesztéseink is a' tapasztalásból.

Hogyha már az esméret a' tapasztalásból ered, az a' kérdés, hogy először, lehet-e valamit bizonyosann tudni a' tapasztalás által? másodsor, ha lehet, mennyit

nem élesztették benne a' Philosophiához, és Orvosi Tudományhoz való kedvet. Német és Frantzia Országban tett utazási után hozzá fogott *Essay concerning human Understandig* (Az Emberi értelemről való) legfőbb Munkájához, melyet 24. esztendő múlva ki is adott. (Újabb kiadás London. 1731. 2. Vol. 8.) Melybenn azt adja elő, hogy nem lehetnek a' tapasztalás előtt ideák, hanem hogy minden esméret a' tapasztalásból van. Meghólt 1704.

mennyit lehet? Az elsőre minden Empiristák ezt felelik: lehet; mert hogy ilyen, vagy amolyan előterjesztésünk (esméretünk) van a' dolgokról, annak a' dolgok illete, és így azoknak tulajdonsági, melyeknél fogva bennünket illethetnek, az oka. A' mi előterjesztéseink tehát a' dolgokat esmértetik meg velünk; a' dolgok olyanok, a' milyeneknek azokat esmerjük: a' mi más szóval ezt teszi — bizonyos az esméretünk.

Hanem a' mi a' második kérdést illeti, már arra nézve különbözőképpenn vélekednek. Némelyek ugyan is azt tartják, hogy tsak azt tudjuk bizonyoson a' dolgokról, a' mit azokbann érzünk; hogy annál fogva az érzésekben határozódik a' bizonyos esméret; minthogy tsak azt tapasztaljuk a' dolgokbann, a' mit azokbann érzünk, a' többit pedig tsak mi teszszük hozzájuk — *Érzésre hallgató Empirismus* — *Érzés systemája (Empirismus sensualis — Sensualismus)* — *Aristippus* *
Epicu-

* *Aristippus* Cýrenei fi, élt Chr. szül. előtt körülbelől 400-zal, Puhaságbann neveltetvén fel, a' testiségre való hajlandóságot a' *Philosophia* sem fojthatta meg benne, sőt inkább ennek kellett magát ahoz alkalmaztatni. A' gyönyörüséget —
Philos. II. Dar. B érzést

Epicurus * 's a' t. Mások úgy íté-
nek, hogy azt is tudhatjuk a' dolgok-
ról, a' mit ugyan azokbann egyenesen
nem érezünk, hanem okoskodás által
tudunk meg; minthogy az érzésekben
van a' fundamentoma — *Érzésre és okos-
ságra hallgató Empirismus — Okos
érzés systemája (Empirismus sensuali-
rationalis — Sensualismo-rationalismus).*

§. 4. Ellenbenn az Idealismus azt
tartja, hogy érzés — tapasztalás által
semmit sem lehet bizonyosan tudni a'
dolgokról. Ugyan is a' dolgoknak külső
tulajdonságai (*accidentia*) mind szüntel-
len változnak; míg kimondom hogy ezt
a' dolgot ilyennek vagy amolyannak
éreztem, már az alatt megváltozott; és
így már nem olyan. De tegyük fel,
hogy

érzést tette mind az igazságnak, mind a' jóság-
nak mértékévé. Hízelt az ifjabb Dionysius-
nak, hogy bővülkedhetne. Elhányta kintseit mikor
nehezenn bírta. *Omnis Aristippum decuit color,
et status, et res* — Horat.

* *Epicurus* Atticai fi, született 337. Chr. sz. e.
szegény szüléktől. Beteges teste mellett, jó elme-
béli tehetséggel bírt. Athenabenn egy kertben
Oskolat állítván, hirdette a' gyönyörűséget, mint
az embernek egyedül való célját, melyet a' ki
ebbenn a' történet világábann elérhetett, jól, böl-
tsenn élt, Meghólt 270-benn.

hogy nem változnak a' dolgok: az a' nagy különbség, mely különböző emberek érzési, sőt ugyan azon egy embernek is különböző időbenn való érzési közt van, más lévén a' gyermeknek, más az öregnek, más az egészségesnek, más a' betegnek érzése, nyilván mutatja, hogy mi a' dolgokat nem esmérjük; mert valamin a' dolgok ugyan azok, a' mi és mások érzéseinek is mindenkor ugyan azoknak kellene lenni. Hogy is esmérhetnénk a' dolgokat érzés által, hiszen valamikor érzünk, mind annyiszor csak azt veszszük észre, hogy bennünk bizonyos változás esett, azt pedig, mi tényleg bennünk azt a' változást, és milyen az, minthogy magunkból ki nem ugorhatunk, nem érezhetjük. Ha e' szerént azt sem esmérhetjük a' tapasztalás által, a' mi érző eszközünk alá esik; hát azokat, a' melyek azonn felyül vannak, ugyan hogy esmérhetnénk? Ezekből azt hozza ki az Idealista, hogy vagy nintsen bizonyos esméret; vagy ha van, nem a' tapasztalásból van, hanem minden tapasztalásonn kívül, minden tapasztalás előtt készenn van a' fejünkben; velünk születik tehát, *velünk születnek a' dolgoknak bizonyos előterjesztései (Ideaе innatae)*. Így véle-

kedtek Plátó *, Cartes**, Berkeley***
Kánt

* *Plato* Athenaei fi, született Chr. előtt 427. fő nemzetségből. Szép testében, melytől, nevezetesen széles vállaitól vette a' Plato nevet is, szép Lélek lakott. Elméjének első gyümöltse vereszetek voltak. Sokrateshez kerülvénn, 's nálla 8 esztendeig tanulvann a' Philosophiát, oda hagyta ugyan a' Poësis, de a' mely azután is egész gondolkodásánn és írásánn megtetszett. Minekutánna tudományát útazásaibéli tapasztalásokkal gazdagította vólna: vissza térvénn Athenaebe, ott Oskolát állított az Academiábann egy a' Város alatt lévő test gyakorlására való helyénn, melytől neveztetett az ő Oskolája *Academica*-nak. Philosophiáját *Dialogusok*bann írta, melyek remek a' dialogusi írásbann (*Opera Platonis*, *Biponti* 1781. *una cum argumentis Dialogorum Tiedemannianis*, Vol. 12.) Meghólt 347. Chr. e.

** *Cartesius* (*Renè des Cartes*) Frantzia fi, született 1596. meghólt 1650. Tüzes képzelő-dése lévén, egyszerre keresztül akart esni minden tanulni valónn; azért mindent öszve olvasott. Melyből a' lett, a' minek szükségesképpenn kellett lenni, hogy ellenkező állításokra találvann, és nem főzhetvénn meg elméje a' sokat, és sokfélét, nagy bizonytalanságba és zúrzarvarba jött. Ezenn való unalmábann, abba hagyvann a' tanulást, Katonává lett. De tsak ugyan nem fojthatvann meg magábann a' tanuláshoz való kedvet, a' Katonaságot oda hagyta; és Hollandiába vonvann magát, tsendes magánosságbann dolgozgatott 20 egész esztendeig egy olyan Philosophiánn, mely senkit nem követvénn, senkinek sem hívénn, hanem a' kételkedésből indulvann ki, tsak azt tartaná bizonyosnak, a' mit tulajdon vi'sgálódási után minden kétségenn kívül valónak lenni megismerne; melyet is előadott *Principia Philosophiae* (*Amsterdam*).

Kánt ****, Fichte ***** , 's a' t. Hogy
vagynak velünk született előterjesztések,
kö-

Iod. 1672). *Meditationes de Prima Philosophia* (Amst. 1698). *Tractatus de Homine* (Amst. 1677. nevű főbb Munkáibann. 1649-benn Svéciába ment a' Királynénak Christinának hívására, hol mindjárt a' következő esztendőbenn meghólt.

*** *George Berkeley*, Hiberniából való, szül. 1684-benn. Tanulását végezvén Dublinbann, Frantzia és Olasz Országban való útazásával nevelte tudományát. A' Scepticismust, és Atheismust akarván megtzáfolni, az Idealismust fordította azok ellen fegyverül, melyet is előadott *Treatise on the principles of human knowledge* (London. 1710. 8). (Az Emberi esméret principumiról való beszéd), és *Dialogues between Hylas and Philonous* (London. 1713. 8.) (Hylas és Philonous együtt-beszélgetése) nevű munkáibann. Püspök fővel meghólt 1753-bann.

**** *Immanuel Kánt*, született 1724-benn Königsbergbenn. Eleinte csak a' maga kis circulusában, és csak némely apró Munkáiról lévén esméretes, 1781-benn kiadta *Kritik der reinen Vernunft* (Riga 1781. újjabb kiadás 1791). (Tiszta okosság Criticaja) nevű Munkáját, melyenn csaknem hűsz esztendeig rágódott; tiszta okosság Criticajának nevezvén azért, mert azt *vi'sgálja* benne, lehetnek-e az okosságnak nem a' tapasztalásból vett (*tiszta*) előterjesztések? ha vagynak, melyek azok? Ezen munkájával azután olyan lármát csinált a' Tudósok között, hogy annak még ma sins egészenn vége. Némelyek rövidítették, világosították, óltalmazták: mások megtámadták kárboztatták. Egyik Oskolábann szabadon tanítódott a' Kánt Philosophiája: másikbann annak tanítása megtiltódott. Már akár milyen az ő Philosophiája: abbann leg-

következendő erősségekkel akarják az Idealisták megbizonyítani. Hogy én valamit esmerjek, arra e' kettő kívántatik: először kell lenni valaminek *a' mit* esmerjek (*materia cognitionis*); másodsor, nékem azt *így vagy amúgy* kell esmernem (*forma cognitionis*). Már
a'

alább mindenek megegyeznek, hogy ő nagy elméjére, nagy tudományára, 's a' Philosophiában való elmés, méjj, és nagy kiterjedésű újításaira nézve, a' legnagyobb Philosophusok közé tartozik. Meghált 1804.

***** *Joh. Gottlieb Fichte* (született 1762) előbb Jenai, azután Erlangai Professor, látván hogy a' Kánt Philosophiájában az esméret materiája, és így a' dolgok valósága csak *postulatum*, és így hogy nints megmutatva, hogy az ideáknak felelne meg valami valóság, a' minthogy azt nem is lehetne soha megmutatni, mint igazi Idealista megvallja, hogy a' Philosophus nem tudhat annál többet, hogy *Ő gondolkodik*, és hogy néki, vannak *gondolatjai*, — *ideái*; azt pedig, hogy az ő ideáinak felel-e meg kívülről valami, nem tudhatja, és ha azt a' mi csak az ő fejében van, külső dolognak tartja, *megtsalathozik*; mely megtsalatkozás onnan esik, hogy magát, mint *gondolkodó Subjectumot*, megkülönböztetvén a' maga *gondolataitól*, ezeket *Objectumoknak* képzeli. A' mit Fichte ezen homályos formulákban ad elő: *Én* vagyok *Én* (*subjectum*). Ha én *Én* vagyok: tehát nem vagyok *Nem én* (*objectum*) 's a' t. Lásd J. G. *Fichte Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre, Leipzig 1794. 8. Grundriß des Eigenthümlichen der Wissenschaftslehre, Jena 1795.*

a' Formáknak előre készenn kell lenni a' fejembenn minden tapasztalásbeli esméret előtt; mert külbembenn nem esmérhettem volna a' dolgokat ilyeneknek, vagy amolyanoknak, nem lehetett volna esméretem p. o. hogy valamit úgy esmérhessek, mint *kiterjedettet* (*extensum*), már előre meg kell lenni fejembenn a' *kiterjedés* (*extensio*) előterjesztésének; külbembenn hogy mondhatam volna arról hogy kiterjedett; hasonlóképpenn hogy valamit egy másik dolognak *okának* esmérhessek, már készenn kell lenni nállam az *ok* előterjesztésének 's a' t. Továbbá, vagynak nekünk olyan igazságaink, melyek *közönségesenn* és *szükségessképpenn* igazak: milyenek az *axiomák*. Ezeket pedig a' tapasztalásból nem vehettük, mivel a' mi tapasztalásunk határa igen keskeny lévén, semmit *általánnfogva* nem tapasztalhatunk; és így vélünk kellett ezeknek születni.

Feltévén, hogy vagynak velünk született Ideák: az a' kérdés, hogy olyanok-é a' dolgok, a' milyen ideáink vagynak nekünk azok felől; *bizonyos-é* tehát az ideákból álló esméretünk? Erre külbömbözöképpenn felelnek az Idealisták.

Plato ezt mondja: a' dolgok megfelelnek a' mi Ideáinknak, és így bizonyosok ideáink. Ugyan is az Isten a' maga ideái szerint formálta a' dolgokat; úgyde nekünk minden esméretünk nem egyéb, azokra az ideákra való vissza emlékezésnél, melyeket lelkünk a' testtel való egybeköttetése előtt az Istentől vett vólt: valamint tehát az Isten Ideáinak, úgy a' mieinknek is megfelelnek a' dolgok.

Cartesius így felel az említett kérdésre: A' mi Ideáinknak megfelelnek a' dolgok; mert az Isten, ki nem hazudhat, nem adhatott nekünk hamis ideákat.

Berkeley ellenkezőképpenn vélekedik: A' materiát a' mi ideáinknak az érzések adnák; úgyde azok bizonytalanok: nem tudhatni tehát semmit a' materiáról, és így az nintsen is.

Kánt így ítél: Az esméret úgy leszsz, hogy arra a' valamire, a' mit a' tapasztalás ad előnkbe, mint materiára a' mi ideáinkat mint formákat reá adjuk; vagy is azt a' valamit a' mi ideáink szerint terjesztjük előnkbe. A' dolgoknak tehát minden úgy nevezett tulajdonsági nem egyebek a' mi azokra ruházott ideáinknál; és így azokról *magokról* semmit bizonyosan nem tudhatunk

hatunk egyebet ennél, hogy azok *valamik*, nem semmik. Továbbá, ha csak ott lehet esméret, a' hol van materia: látnivaló, hogy a' Metaphysicai előterjesztések mind üres hangok, mint-hogy azoknak nintsen materiája.

Fichte végre azt mondja, hogy az úgy nevezett külső dolgok — *Objectumok* nem egyebek *Nem én*-nél; melyek tehát valóságnak *látszanak*, holott nem egyebek a' mi-gondolatainknál.

§. 5. A' Scepticus helybennhagyja mind azokat, melyeket az Idealista az Empirismus ellen mond: de azért az Idealismusnak szintolyan ellensége, mint amannak. Az Idealista, így szól a' Scepticus, nem tudja megmutatni, hogy vólnának velünk született Ideák. Ugyan is abból, hogy az esméret materiából, és formából áll 's a't. nem következik több ennél: hogy van esmérő tehetségünknek bizonyos természete, mely szerint esmérheti csak a' dolgokat. Már pedig más az esmérő tehetség, és annak ilyen vagy amolyan természete; más a' kész esméret — az Ideák: az ideák már forma is materia is együtt. Abból is, hogy vagynak közönséges és szükségesképpenn való Igazságok, és így hogy sok propositionnak ellenkezőjét nem gondol-

dolhatjuk, tsak ennyi következik: hogy a' mi esmérő tehetségünknek van bizonyos természete, melyel ellenkezőleg nem esmérheti a' dolgokat, vagy is az a' természete, hogy ellenkezést (contradictio) nem gondolhat; nem következnek pedig a' velünk született ideák.

De engedjük meg az Idealistának a' maga ideáit: mit nyer vele? nem tudja megmutatni, hogy az ideáknak megfelelőnek az objectumok, vagy hogy volna bizonyos esméret: a' pedig a' kérdés. Ugyan is ha ideáink szerint esmérjük a' dolgokat: mi azokról semmit sem tudhatunk; és így azok reánk nézve nintsenek is. Megmutatták ezt a' próbák is. Plato és Cartesius, kiknek okoskodása egyre megy ki, circulusba esnek a' megmutatásbann; e' lévén okoskodásaiknak értelmé: a' mi ideáinknak vannak objectumi; mert ennek az ideáknak, Isten, van objectuma. Éppenn az a' kérdés, hogy valamint a' többi ideáink, úgy az Isten ideája is nem üres hang-é? A' Kánt okoskodásábann a' materia nem egyéb tsupa postulatumnál. Ugyan is, ha én a' materiáról semmit sem tudok, a' mi már maga is elég: hogy tudhatom azt is, hogy van? —
mi

mi az a' *van* minden tulajdonságok nélkül? Jobb tehát Berkeleyvel, és Fichtevel megvallani, hogy mivel mi a' külső dolgokról semmit sem tudhatunk: azok nintsenek is.

Ha már sém az Empirismus, sem az Idealismus szerént nem lehet megmutatni, hogy volna az embernek valami bizonyos esmérete: az okos ember — a' Philosophus semmit sem tart *bizonyosnak*; keresi az igazságot (*ζητεω*) de nem tartja hogy megtalálta volna (*σκηπτειω*): azért sem állít sem tagad, mindent függőbenn (indecise) hágy (*εποχην*). Melyből a' leszsz, hogy ment leszsz a' sok képtelen hypothesisektől; ment leszsz a' lélek és élet nélkül való heves szó-vívatásoktól; ment leszsz a' türedelmetlenségtől (intolerantismus) és, mivel semmit se jónak se rosznak nem tart, akármi érje, nyugodt lélekkel fogadja (*ἀταραξία*).

Noha pedig semmit se lehet bizonyosan tudni; annálfogva a' bölts ember semmit se tselekedhetik meggyőződésből: kövesse mindazáltal az ember az életbenn a' Hazájabeli szokásokat, Törvényeket, és Vallást.

Scepticusok voltak a' Régiek között, az *Eleai Zeno* *, a' *Sophisták* **, *Pyrrho* *** és *Sextus Empiricus* ****, *Arce-*

* *Zeno* Elea — vagy Veliából való, élt mintegy ötödfél Századdal Chr. sz. e. Ő sürgette legelőször, hogy sem érzés sem okoskodás által nem lehet semmit bizonyosan tudni, — ő volt a' legelső Scepticus.

** *Sophisták* — Gorgias, Protagoras, Prodicus, Polus, Thrasymachus, Kallikles, Hippias — mind Görögök, éltek Chr. sz. e. mintegy 400 esztendővel. Ezek tulajdonképpenn Rhetorok lévén, arra fordították az ékesenyszóllást, hogy valamely állítást most magát, majd az azzal ellenkezőt szintolyan erős okokkal igyekeznek mutogatni. Még pedig mindnyájann alaton lelkű emberek lévén, hogy annál inkább elhíresednének, és annál jobb kérések lenne: városokról városokra járván, közönséges helyekenn, a' legszentebb igazságoknak sem kedveznén, mutogatták mesterségeket. A' mennyiben tehát ezek pro és contra vitatták az állításokat, 's így a' kérdést függőbenn hagyták, annyiban Scepticusok voltak.

*** *Pyrrho* Elisi fi, először Festő, azután Nagy Sándornak Ásiában úti társa, végre Elisi Fő-Pap, élt a' 4 Száz végénn Chr. e. — Ez azt tanította, hogy annyira nints semmi bizonyos, hogy még e' maga, hogy *semmi sints bizonyos*, sem bizonyos. A' mit ugyan úgy is kellett néki mondani, ha igazi Scepticus akart lenni, és maga magával nem akart ellenkezni. De éppenn ebből tetszik meg a' Scepticismusnak, ha az az, a' mi nek kell lenni, képtelensége.

**** *Sextus Empiricus*, Görög születés, hivatalára nézve Orvos, a' 2-dik Száz vége felé Chr. sz. u. rendbe szedte, és szoros egybekötetésbenn elő-

Arcesilaus *; az újjabb időkben pedig *Hume* ** legnevezetesebb volt.

§. 6.

előadta Pyrrhonak Scepticismussát, és fordította a' Dogmaticusok ellen fegyverül, azoknak minden állításait ostromolvánn Munkájábann, melynek titulusa fordítva ez: *Sexti Empirici Pyrrhonianarum Institutionum Libri III. Contra Mathematicos, sive Disciplinarum Professores Libri VI. Contra Philosophos Libri V. (Lipsiae 1718. in fol.)*

* *Arcesilaus*, Aeolisből Pitane-ből való. Eleinte a' Plato tudományát vallotta; hanem azután a' Stoabéli Philosophusok fejének Zenonak maga tudományának bizonyos vóltábann való bizakodása, kevélykedése, és sértegetései által késztetődvénn, a' midőnn azt igyekezett vólna megmutatni Zeno ellen, hogy nem lehetne mindent olyan bizonyosann tudni, mint a' Stoicusok tartják, úgy belé merült a' kételkedésbe, hogy minden bizonyos esméretet egyáltalábann tagadna, és tsak annyit engedne meg, hogy tsak *hihetőképpenn (probabiliter)* lehetne valamit tudni. De éppenn ezzel az engedésével jött maga magával ellenkezésbe: mert ha igaz az, hogy valami hihető, van tehát valami igaz, bizonyos; és így nem igaz hogy nem vólna bizonyos esméret. Meghólt 244-benn Chr. sz. e.

** *David Hume*, született 1716. Edímburgbann. A' Törvény tanulásához, melyhez kezdett vala, nem lévén kedve, minden idejét a' Philosophiának, és Históriának szentelte. Frantzia Országba vonvann el magát, tsendes magánosságábann dolgozta *Treatise on human nature* (az Emberi természetről való) munkáját (London 1739. 3 Vol. 4.) melyet azután Német és Olasz Országba utazvann, ezen utóbbi helyenn újra elővévén, jobbann kidolgozott, és *Treatise on human Understanding* titulus alatt kiadott Londonbann

§. 6 „Quid sequar, aut quem“? Melyiket válaszszuk már ezek között? A' Scepticismus meg nem állhat. Ugyan is a' Scepticus, a' midőnn kételkedik, vagy felteszi ezt, mint bizonyos principiumot — „*semmit sem lehet bizonyosann tudni*“ — és azért kételkedik; vagy nem, úgyhogy ezt magát is kétségbe hozza. Ha felteszi ezt mint bizonyost: akkor principiumával, és így maga magával ellenkezik. Mert ha azt legalább lehet bizonyosann tudni, *hogy semmit sem tudhat az ember bizonyosann*: nem igaz, hogy semmit sem lehetne bizonyosann tudni. Ha nem teszi azt fel mint bizonyost: úgy nints principiuma; principium, ok nélkül kételkedik; a' mi pedig az okossággal ellenkezik. — De ha szinte in *theoria* megállhatna is a' Scepticismus: in *praxi* meg nem állhat. Ugyan is ha nem szabad azt nékem valamiről tudni, hogy a' jó, vagy rossz: hogy

bann 1748. 8. Ebbenn a' Locke állítását, t. i. hogy nintsenek velünk született esméretek, és így hogy minden esméret a' tapasztalásból ered, tévénn fundamentomúl, azt igyekezik megmutatni, hogy a' tapasztalásból nem tanulhatunk semmi bizonyost, nem tudvänn megmutatni, hogy a' mi előterjesztéseinknek megfelelénéek a' dolgok. Meghólt 1776-bann.

hogy lehet azt én tőlem kívánni, hogy tsak egy lépést is tégyek az életbenn? az ezt tenné: azt kívánni, hogy én ok nélkül tselekedjek; a' mit pedig ember-től nem lehet kívánni. Mert a' mit mond a' Scepticus, hogy kövessük a' positiva törvényeket, szokásokat 's a' t: az, hogy valami szokás, hogy valami törvénnyé van téve, még magábann nem ok. Azt kérdi ugyan is a' szokásra, a' törvényre nézve minden okoskodó ember, a' Philosophusnak pedig kell is kérdeni: miért lett valami szokássá, törvénnyé, mi az oka? A' szokást tehát, és törvényt azért akarni követtetni az emberrel, mert szokás, mert törvény, ezt teszi ismét: okos embertől azt kívánni, hogy ok nélkül tselekedjen. Osztánn hát ha rossz a' szokás, a' törvény: akkor is tsak mind örökké utánnok menjünk, és soha rajtok ne igazítsunk? — Veszedelmes is a' Sceptis mind in theoria, mind in praxi. Veszedelmes in theoria, mert ezek a' theoretica igazságok „*van Isten, a' lélek halhatatlan*“ a' Virtusnak gyámolai, melyekről pedig a' Scepticus semmit sem tud. Veszedelmes in praxi is; mert ha nints a' virtus és vétek közt semmi különbség, minthogy nem lehet azt mondani hogy e' virtus, e' vétek: mi

leszsz

lesz az emberi társaságból, melynek a' virtus fundamentoma. —

Ha Scepticusok nem lehetünk, vagy Idealistának kell lennünk, vagy Empiristának. De az Idealismusbann sem nyúgodhatunk meg. Ugyan is az Idealista nem tudja megmutatni, hogy vólnának az embernek vele született Ideáji. De ha azt megmutathatná is: nem tudja megmutatni, hogy ideáinak felel meg valami; a' pedig a' kérdés. Ha pedig osztánn nintsenek az ideáknak megfelelő dolgok: mi különbség van az *álom* és *valóság* között, holott egyik tsak úgy idea, mint a' másik? — magyarázzák meg az Idealisták!

Marad tehát az Empirismus; még pedig az érzésre és okosságra egyszersmind hallgató Empirismus (*sensuali-rationalis*) marad; mivel ha igazak az érzések, 's az azok által származott egyes előterjesztések: miért ne vólnának igazak a' többes előterjesztések is? holott ezek amazokból formálódtak, és ezeknek materiája amazok. Már hogy az Empirismus megállhat, megtetszik a' következőkből.

Ugyan is először, mind az, a' mit ez ellen az Idealista és Scepticus mond, sokat tesz fel (*nimum probat*). Hogy a' dol-

dolgoknak külső tulajdonsági változnak, a' bizonyos: de hogy olyan hirtelen esne, és oly nagy volna ez a' változás, hogy a' mit ez előtt egy szempillantással állítottam a' dologról, már abból semmi sem volna benne, nem igaz. Mikor nagy a' dologbann esett változás: észre is vesszük azt, ki is jelentjük, hogy megváltozott. — Hogy olyan nagy különbség volna több embereknek érzései, és ugyan azon embernek más más időbenn való érzései közt: nem igaz. Ki látta valaha a' kereket négyszegűnek, a' világot setétnek, ha tsak baja nem volt? tsak megkell pedig a' hagymázbann lévő ember előterjesztéseit a' józan elméjűekéitől különböztetni. Ha van is olykor olykor valami kevés különbség az emberek érzései közt: a' többség dűjti el a' dolgot. Ha van is valami kevés különbség magunk tulajdon érzési között: tudjuk hogy magunkbann az oka a' különbségnek; és nem a' mindenkori érzésünket igazítjuk ehez az egyszeri ketszerihez, hanem ezt amazokhoz. — Hogy valamikor érzünk, mind annyiszor tsak a' bennünk esett változást vesszük észre, a' bizonyos: de hol van annak a' bennünk esett változásnak oka? avagy nem magokbann a' minket illető dolgokbann-é?

És hogy ugyan azon dolog mindenkor tsaknem ugyan azon egy változást, különböző dolgok különböző változást tsinálnak bennünk; hol van ezen megegyező, és különböző változásnak oka? nem a' dolgoknak egységében, vagy külömbségében, azoknak különböző tulajdonságibann-é? Következésképpenn, valamikor érzünk, avagy nem a' dolgok tulajdonságait veszzük-é észre? melyek tudni illik bennünk az érzést okozták. Nintsen-é hát az emberi esméretbenn *valóság* — *objectivum*? a' mi ha nem úgy van: nem lehet megmagyarázni, hogy eshessen az, hogy, ha felnyitom érző eszközeimet, nem függ tőlem, mitsodás érzéseim légyenek. Külömbenn hogy embernek tsak emberi esmérete lehet, és hogy ennyibenn az esméret *subjectiva*, vagy is *emberi*, nem tagadjuk: de hiszen nem is arról van a' szó, hogy az esméret *átalábann* (Istené, Angyalé 's a' t.) bizonyos-é? hanem erről, az *emberi esméret* bizonyos-é? — Azt fessegetni tehát, hogy ha az embernek más érző eszközei vólnának, más vólna-é az esmérete? képtelenség; mert ez azt teszi: hogy ha az emberi esméret nem emberi esméret vólna, milyen vólna? vagy a' mi éppenn oda megy ki, ha
 az

az ember nem ember vólna, mi vólna? — Hogy a' Metaphysicum dolgokat nem tapasztalhatjuk, az igaz. De avagy tsak azt lehet-é tudni az okoskodó embernek, a' mit éppenn tapasztal? és ha a' tapasztalásból vett datumokbann, mint praemissák bann megvetheti a' lábát, nem következtetheti-é azt is, a' mit egyenesen nem tapasztal, tsak hogy helyes legyen az okoskodás? — a' ki megengedi az Előljárókat (*praemissae*), meg kell engednie a' kihozást is.

Megáll továbbá az Empirismus azért is, mert ez *legtermészetibb* principium. Nem teszi ez rajtunk azt az erőszakot, hogy ha látunk, se lássunk, mint az Idealismus; melynek minden tsak *tűnet*, és *megtsalattatás*.

Végre *leghasznosabb* principium is az Empirismus. Hijábann teremtünk mi világot a' magunk fejében; hijábann dictálunk annak törvényt, hijábann szabunk rendet: a' Világ megvan egynehány ezer esztendő óta, és megy a' maga útján, semmit sem gondolván a' mi törvényeinkel. Nékünk kell tehát magunkat ahoz alkalmaztatnunk; ki kell tanulnunk annak természetét, törvényeit, rendét. Tapasztalnunk kell, hogy tudjunk. Mentül méjjebbenn kitapasztaljuk

juk a' dolgok tulajdonságait: annál több hasznos esméretünk leszsz. — Az Empirismus, a' Természet Tudományának, annálfogva a' leghasznavehetőbb esméreteknek barátja.

§. 7. Ezek így lévén, a' tapasztalásból tudjuk mind azt, a' mit általában a' dolgok felől mondhatni — a' dolgoknak legközönségesebb tulajdonságait, a' következő kérdések (*loci topici*) szerint.

1. *Mi van? (Quid est?)*

Mikor kívülről valamely illetést veszünk észre magunkbann: azt a' mi illeti érző eszközeinket, *Való*-nak vagy *Dolog*-nak (*Existens — Ens*), annak pedig ezen illetését *Létel*-nek vagy *Valóság*-nak (*Realitas — Existentia*) mondjuk. A' szerint már, a' mint ez az illetés vagy közbevetetlen (*immediate*) vagy közbevetve (*mediate*) esik, kétféle a' Való, t. i. *tapasztalható*, és *nem-tapasztalható* (*physicum*, és *metaphysicum*); mint szintén a' Létel is kétféle, *tapasztalható*, és *nem-tapasztalható* (*intuitiva*, *demonstrativa*). Ezek szerint *Lehető* (*realiter Possibile*) az, a' miről azt tartjuk, hogy az valaha illethet bennünket, mivel eddig való
tapasz-

tapasztalásunkal nem ellenkezik; melytől hát a' Logikai lehetőség egészen különbözik: *lehetetlen* (*impossibile*) ellenbenn, a' miről azt hisszük, hogy nem illethet bennünket; mivel eddig való tapasztalásinkal ellenkezik, annyival inkább ha ellenkezést is foglal magábann, minthogy ha vólna is olyan, azt mi nem esmérhetnénk. *Szükségesképpenn való* (*necessarium*) pedig az, a' minek ellenkezőjét soha nem tapasztaltuk, még inkább, ha nem is gondolhatjuk. *Múlándó* (*contingens*) ellenbenn, a' minek ellenkezőjét tapasztaltuk.

2. *Hol?* (*Ubi?*)—*Hely* (*Spatium*.)

Mikor valami illeti érző eszközeinket, minthogy az az illetés öszveérést (*contactus*), és így kiterjedést tesz fel, megtanúljuk a' *Kiterjedést* (*Extensio*). A' kiterjedésnek határai, külön gondolván azoktól magát a' kiterjedett testet, teszik a' *Helyet* (*Spatium*). Mindennek tehát, a' mi egyszer kiterjedett, kell lenni helyének, vagy kell lenni valamely helyenn. A' minek ellenbenn nintsen kiterjedése, a' nints is egy bizonyos helyhez köttetve. Valamint pedig a' kiterjedés, úgy a' hely is különbözö.

3. Mikor? (*Quando?*)—Idő (*Tempus*).

Egy dolog elébb illet bennünket, a' másik utóbb: ahoz képest egyik előterjesztésünk elébb van, a' másik utóbb. Ebből az előterjesztéseink egymás után való következéséből, folyamatajából (*successio*) formáljuk magunknak az *Idő* (*Tempus*) előterjesztését. Ezt a' folyamatot nyújthatjuk elől hátul a' meddig tetszik: abból leszs az *Öröktőlfogva- valóság*, és *Örökkévalóság* (*aeternitas*) előterjesztése; de határok közzé is szoríthatjuk, kissebb nagyobb részekre feloszthatjuk; mely hogy megeshessen, az égi-testek forgását veszszük fel mértékül. A' mik már a' felosztott időnek egy bizonyos részében vagynak: azokról azt mondjuk, hogy *együtt vagynak* — *Együtt-létel* (*Simultaneitas*), A' mely dolgok közzül pedig az egyik abbann a' részében az időnek még nem vólt meg, melybenn a' másik már megvólt: azokról azt mondjuk hogy *egymás után vagynak* — *Következés* (*Successio*). A' mit az időnek egy részében egynek, másikkann másnak tapasztaltunk; arról azt mondjuk, hogy *Változandó* (*Mutabile*). A' minek léte az időnek egy bizonyos részéhez van köttetve, azt

azt *Végesnek* (*Finitum*) hívjuk. Mindennek hát a' mi véges, kell lenni bizonyos időbenn, vagy valamikor: a' véghetetlen ellenbenn nints az időnek bizonyos részére szorítva,

4. *Mennyi?* (*Quantum?*)

Ha több dolgokat egymással egybevetünk: abból leszs a' *több kevesebb, kisebb nagyobb, sok kevés, kitsiny nagy*; ezekből ismét a' *Mennyiség* (*Quantitas*) előterjesztése. Mindennek kell lenni bizonyos mennyiségének. Valaminek mennyiségét meghatározni, teszi azt *Megmérni*. A' minek mennyiségét nem lehet meghatározni: a' *Megmérhetetlen* (*Immensum*). A' mennyiség vagy a' kiterjedésbenn, vagy az erőbenn áll, és így vagy *kiterjedésbeli*, vagy *erőbeli* (*extensiva, intensiva*). Azok a' mik a' kiterjedésbeli mennyiséget együtt teszik, neveztetnek *Részeknek*; a' pedig a' mit ezek együtt tesznek, *Egésznek* mondatik. Az egész tehát annyi, vagy olyan nagy, mint minden részei együtt. A' rész kisebb az egésznél. A' mit több egyekre, melyekből áll mint részeiből, el lehet osztani, *Öszvetett dolognak* (*Compositum*); azok az egyek ellenbenn, melyekre elosztódott,

Egyszeres dolognak (Simplex) mondatnak. A' kiterjedésbeli mennyiség, a' szerént, a' mint a' részek vagy megszakadnak, vagy egymásból folynak vagy megszaggatott vagy folyó (*discreta — continua*). Az *intensiva* mennyiség, a' dolgok tulajdonságinak — erejinek bizonyos gradusa.

5. *Milyen? (Quale?) — Valóság (Realitas).*

Mikor a' dolgok illetve bennünket, bizonyos változás (*impressio*) esik bennünk: az, a' mi azt a' változást csinálta bennünk, nevezetik azokbann *Minéműségnek (Qualitas)*. Mely minéműség a' szerént, a' mint a' bennünk az által szerzett változás nem mindég egyforma, különböző. A' mennyibenn a' dolgok minéműségekne fogva vannak: annyibann a' minéműség *Valóságnak (Realitas)* nevezetik. A' mibenn a' valóságnak nints semmi határa: az *Határnélkülvalónak (Illimitatum — Indefinitum)* mondatik.

6. *Hogy van? (Quomodo?) — Állat (Substantia).*

A' dolgoknak veszünk észre olyan tulajdonságait, melyeket ha elveszünk tőlök,

tőlök, azok mindjárt nem lesznek azok, a' mik voltak — *Szükségesképpennvaló tulajdonságok* (*essentialia, — adtributa*). Más tulajdonságaik ellenbenn olyanok, melyek nélkül el lehet a' dolog, még is ugyan az marad; melyek tehát változhatnak *múlható tulajdonságok* (*accidentia, — modi*). Amazok teszik együtt valamely dolognak *Állatját* (*Substantia*), mely, minthogy mihelyt azok a' szükségesképpennvaló tulajdonságok változnak, a' dolog mindjárt nem ugyan az, *változhatatlan*, annyibann t. i. hogy az mind addig nem változhatik, míg a' dolognak ugyan annak kell maradni.

7. *Mi okonn?* (*Cur?*) — *Ok* (*Causa*),
Következés (*Effectus*).

Látom a' változást; nem tudom megfogni, hogy lehessen valami olyan is, nem is, vagy hogy változhatott volna; hanemha vólt valami, a' mi azt a' változást mivelte — vólt *Ok* (*Causa*), melynek *Következése* — *Munkája* (*Effectus*) az a' változás; melyek között azért szükségesképpennvaló egybeköttetés van. Keresem tehát a' változásnak okát; és ha olyan dologra akadok, melyből azt ki magyarázhatom; akkor azt annak okának nézem. Megesik, az igaz, hogy azt gon-

doljuk oknak, a' mi nem ok: de abból tsak a' következik, hogy vigyázóknak kell lennünk, és hogy sokszor megsalattatunk; nem pedig, hogy soha sem vólna helye az *okozás principiumának* (*causalitatis principium*). Az ok, és következés egybeköttetésiből folyó regulák ezek: Semmi sem esik ok nélkül. A' semmiből semmi sem leszsz. A' hol van a' következés: ott van az ok is. A' hol van ok: van ott következés is. A' következés olyan mint az ok. Egyforma okoknak egyforma a' következése. Egyforma következések egyforma okokra mutatnak. Az egymás mellett lévő (*coordinatae*) okok együtt teszik a' következést. Az egymás alatt lévő (*subordinatae*) okokbann az elsőtől függ mind a' többi.

METAPHYSICA.

§. 8.

Megmutatódvánn, hogy lehet az embernek bizonyos esmérete, és hogy azt a' tapasztalás útján megszerezheti: tegyük már kérdésbe, hogy ugyan azonn az úton mit tudhatunk nevezetesen azokról a' dolgokról, melyeket a' Philosophus esmerni kíván, t. i. az *Istenről*, a' *Világról*, az *Emberi Lélekről*?

Ezeknek tudományá *Metaphysicának* * mondatik; mivel olyan dolgok-

* *Metaphysica* névvel (τὰ μετὰ φυσικά, vagy ἡ μετὰ φυσικὴ) neveződtek legelőször Aristotelesnek azon Írásai, melyek az Istenről, Lélekről 's a' t. voltak, hihetőképpenn Andronicus által, ki az Aristoteles Munkáit rendbe szedte (mert maga Aristoteles ezzel a' névvel soha sem élt), már vagy azért, mert azok a' Physicája után voltak a' sorbann, vagy azért, mert a' tapasztalható természetenn kívül eső dolgokról tanítottak.

gokról tanít, melyek *nem éppenn* (immediate) *tapasztalhatók*; vagy is a' tapasztalható Természetenn kívül esnek. Minthogy pedig három van ilyen metaphisical dolog — az *Isten*, a' *Világ*, az *Emberi Lélek*: három részre oszlik a' *Metaphysica*:

1-ső Része, az *Istenről-való Tudomány* (*Theologia*), mely hogy megkülönböztetődjön a' kijelentett (*revelata*) Theológiától, *okosságból-valónak* — *természetinek* (*rationalis-naturalis*) mondatik — *Istenről-való Elmélkedés*.

2-dik Része, a' *Világról-való Elmélkedés* (*Cosmologia rationalis*); ez a' szó *rationalis*, abbann az értelembenn vevődvénn, melybenn a' Theológiáról mondódott.

3-dik Része, a' *Lélek természetéről való Tudomány* (*Psychologia rationalis*), melybenn ez a' szó *rationalis*, különösebb értelembenn vevődik, mint mikor az egész Philosophiáról mondódik, és közelebb a' Theológiáról, 's Cosmológiáról mondódott; ez által nem a' *nem-philosophiai* tudományoktól, hanem az empirica Psychológiától különböztetődvénn az meg; értődvénn tehát rajta az a' tudomány, mely olyanokat beszéll a' Lélekről, melyeket abbann egyenesen

senni nem tapasztalhatunk, a' Léleknek természetét: mert ha közönséges értelmében vevődne ez a' szó: szintűgy reá illene az empirica, mint a' rationalis psychológiára, minthogy amaz is philosophiai tudomány.

I. R É S Z.

ISTENRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉS.

(*Theologia Naturalis*).

§. 9.

Az Istenről való hit, és az Istennek a' szerént való tisztelete, a' *Vallás*. Azok az igazságok, melyekből származik az a' hit, és tisztelet, *Vallásbeli Igazságok*. Az olyan vallásbeli igazságok, melyekhez magától, természeti ereje által, *okoskodásnál*-fogva jut az emberi elme, *természetieknek*; azok pedig, melyeket Isten ád tudtára az embernek, *kijelentődteknek* mondódnak. A' vallásbeli igazságoknak *tudós* előadása, vagy Tudománya a' *Theologia*; mely tehát
vagy

vagy *természeti* (*Naturalis*), vagy *kijelentetett* (*revelata*): a' szerént, a' mint vagy természeti, vagy kijelentetett valóságbeli igazságokat ad elő. A' Philosophiába, melynek kútfeje az emberi okosság, a' Természeti Theologia — *Istenről való Elmélkedés* tartozik.

§. 10. Tisztelettel nyúlunk ehez a' legföltöbbs kintsünkhöz — a' Valláshoz, melytől függ ebbenn az életbenn boldogságunk, és a' jövődő felől való reménységünk. — Társaság nélkül boldogok nem lehetünk; a' Társaságot a' Vallás tartja fel, mely a' rosszaknak tartalék, a' jóknak ösztön. Ellensége az emberi nemzetnek, ki a' vallást bántja!

Különös, ha vóltaképpenn meggondoljuk, hogy egy nemzet sins, ha ugyan a' baromi vadságból kikölt, melynél a' vallásnak valami nyomára ne lehetne akadni. A' Régiek lehetetlennek tartották, hogy valamely nemzet minden vallás nélkül légyen. * Az újjabb utazók
se

* Cicero Quaest. Tuscul. L. 1. c. 13. „Nulla gens tam fera, nemo omnium tam immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio; multi de Diis prava sentiunt — omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur.

se tudnak egy vallástalan nemzetet is nevezni *; kivévén az olyanokat, melyek a' baromtól tsak formájokbann különböznek. Ha már ezzel a' nemzetek *egyező hitével* erősség gyanánt nem élünk is az Isten lételének megmutatására; a' minthogy abból, hogy minden nemzetek valamit így tartanak, bajos is következtetni, hogy az úgy is van valósággal: legalább ennyi nyilván van belőle, hogy az Istenről való hit annyira megegyez az emberi elme gondolkodása módjával, és olyan nagy szüksége van az embernek reá, hogy arra előbb utóbb rá megy; következésképpenn ez az igazság, — van Isten, igen természeti, és igen szükséges igazság.

§. 11. Hanem, hogy különböző nemzeteknek különböző a' vallása; a' szerént, a' mint egyiknek elméje gyakorlottabb, mint a' másiké, egyiknek a' természeti dolgokbann nagyobb tudománya van, mint a' másinak: azt gondolni is lehet; a' História is mutatja.

A'

* Joh. Alb. Fabricii, Delectus Argumentorum, et Syllabus Scriptorum, qui veritatem Religionis Christianae &c. asseruerunt. C. 8. §. 4. 5.

A' még most fejtődő elme nem lévén eléggé jártas az okoskodás grá-ditsainn, nem lévén eléggé esméretes a' természettel, megütődik a' természet-béli változásokbann; eltelik félelemmel és bámúlással; azoknak a' dolgoknak, melyekben a' képzelt tsudát látta, rend-kívülvaló erőt tulajdonít; úgy nézi azo-kat, mint a' melyeknek ő rajta hatalma van, és a' melyeknek köszönheti szeren-tséjét, szerentsétlenségét: annálfogva azokat tiszteli, ajándékkal, áldozatokkal akarja megengesztelni, 's magához édes-getni — *Polytheismus*.

Mind jobbann jobbann megesmér-kevénn pedig az ember a' Természet-tel, kitanúlván abbann a' dolgoknak egybeköttetését; egyszersmind gyakor-lottabb elméje szabadabbann vetvénn 's kötvén már öszve a' dolgokat: a' ter-mészetbenn eső változásokat, 's azoknak okait a' külömbkülömbféle erőket, mind egy *Fő-erőre* viszi; azt az *egyét*, mint Istenét tiszteli: a' ki tehát *Lelke a' Vi-lágnak (anima mundi)*, megeleveníti és mozgatja a' materiát, *év, και παν* — *Pan-theismus*.

De e' sem tetszik a' még fellyebb járó elmének; ebbenn az egész Világ-bann munkálkodó Fő-erőbenn sem nyú-god-

godhatik meg; minthogy valameddig csak világbeli erőnn állapodunk meg, mindég felmarad ez a' nehézség, hogy mivel a' Világ változandó, múlandó, annak az Erőnek is mint világból valónak múlandónak, és így ismét más Okának kell lenni. Így lép fel egy világtól különböző Fő Okra, kinek munkája minden valami a' világbann van; a' ki tehát hatalmas, bölts, és jó, és a' kit az áldozatok's más a' szívet nem érdeklő czeremóniák helyett, mint szentet és igazat a' jóselekedetek által akar tiszteltetni — *Keresztény Theismus.*

A' mit e' szerént az emberi elme természetéből előre is lehet gondolni: azt a' História is mutatja. Mind régi, mind mai bárdolatlan nemzeteknél Bálványimádásra (*Idololatria, Fetichismus*) élő és élet nélkül való dolgok tiszteletére találunk. Ez azután is megmaradt a' köznépnél (minthogy az nem igen megy elébb az idővel) mikor már a' nemzet pallérozottabbá lett: a' nemzetnek Tudóssai ellenbenn vagy indifferentismusba mentek el, vagy csak Symbolumoknak nézték a' bálványokat. Az Aegyptomi tudatlan ember magokat tisztelte azokat a' dolgokat: a' Tudós — a' Pap tudta mit jelentenek azok. A' bál-

ványimádásnak egy neme a' *Sabaismus*, mely az Égi-testek tiszteletébenn áll. A' sivatag, pusztá Tartományokban, hol a' holt Természet nem múlattatja a' figyelmetességet, a' tsillagos ég vonja magára az elmét. Az égi-testek pompája, azoknak az időnn való hatalma, elég ok együgyű embernek arra, hogy azokat a' világ Hatalmassainak nézze, melyektől függ az embernek is sorsa; melyeknek tehát forgásából, állásából, az embernek jövő sorsát ki lehet magyarázni. Ebből a' *vastag* Bálványimádásból lett egy *vékonyabb*, t. i. a' Görögöké. A' bárdolatlan Pelasgusok maradékinak nyilván a' szeme, kezdték szégyenleni az élet nélkül való dolgok tiszteletét. Külön gondolták tehát a' dolgoktól az azokbann munkálkodó *Erőket*, melyeket emberi formábann öltöztetvénn, azoknak annálfogva emberi szükségeket, kívánságokat, tselekedeteket tulajdonítvénn, Isteneknek tartották. A' köznép magát az emberi képet imáda: az okosabbak symbolumképpenn tisztelték. Innen tsak egy lépés kellett a' *Heróságok* Isten gyanánt való tiszteletére, és némely *Gondolatoknak*, p. o. virtusoknak,

nak, vétkeknek megtestesítésére, (*personificatio*) *

De Thales, és az ő követői felyülhatottak Hazájok vallásán. Tudniillik a' Görögöknek közönséges vallása szerint *egy egy* változásnak oka, egy egy Istennek tartódott: ezek ellenbenn a' világban eső *minden* változásoknak okát tartották Istennek, így okoskodvann: mivel a' világonn minden változandó; nem lehetett mindég így a' világ, a' mint most van: lett tehát valamikor. De mi-ből lett? A' semmiből nem lehetett: meg kellett tehát a' materiájának öröktől fogva lenni. No de ok nélkül sem lehetett: kellett tehát öröktől fogva lenni olyan erőnek, mely ezt a' világot abból a' materiából formálta légyen: mely erő az Isten. **

Ez

* Cicero de N. D. L. 1. c. 14. „ Neque Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam qui ita appellatur, in Deorum habet numero (Zeno), sed rebus inanimis atque mutis per quamdam significationem haec docet tributa nomina.“

** *Thales*, Miletusi fi Jóniából, élt Chr. e. körülbelől 600 esztendővel. Ez külbenn is igen tudós ember, és nagy Politicus lévén, legelső igazi Philosophussa volt a' Görögöknek. Ő tette ugyan is legelőször azt a' bátor lépést, hogy a' Philofohiát a' Positiya Vallástól külön választaná,

Ez a vélekedés helyesebb volt ugyan a' Polytheismusnál: de még is ezt sem hagyhatta helybe a' fundamentomos vizsgálódás. Nem következik ugyan is ebből a' principiumból: a' semmiből semmi sem leszs, több ennél, hogy semmi sem esik ok nélkül, és így a' világnak is kell okának lenni; nem következik hát a' világnak öröktőlfogvavaló materiája. De ha öröktőlfogvavaló materiát vészünk is fel, semmivel sem vagyunk elébb. Annak a' materiának ugyan is olyan természetűnek kell lenni, mint ez a' világ, külbenn nem lehetett volna belőle ez a' világ; ha olyan, annak

kimutatvann a' Philosophiának azt a' mezőt, melyenn néki járni kellene — az okosság mezejét; hogy így oda hagyvann a' Polytheismust, keresné a' minden változásoknak fő okát; melyet is Thales a' *Vizbenn* a' világnak materiájában lévő *Eröbenn* talált fel. Követték őtet néminémű külömbéggel Anaximander, Anaximénes, és a' Clazomenaeből való Anaxagoras. Ezen utólsó Chr. e. mintegy ötödfél Századdal Athenaebe költözvénn, ott tanította a' Jóniai Philosophiát, azzal a' változással, hogy ő a' világot egy *Okos Erö* (*νοῦς*) által úgy formáltatta, hogy az a' dolgoknak öröktőlfogva kész, de zürzavarbann lévő részetskéit (*ὁμοιομερείαι*) kiválogatvann, rendbe szedte, és az ilyen módonn formált dolgokba, azokat mint igen vékony és tiszta állatú erö általjáravann, mozgást életet adott légyen.

annak is szintúgy kell kezdetének lenni mint a' világnak: fel van tehát a' kérdés, hogy lett a' világ? Hogyha pedig a' világ materiájának van kezdete: annak az Erőnek is mely abból a' materiából formálta volna a' világot, mint *materialis* erőnek kell kezdetének lenni. Mert ha szinte láttatik is az egy Anaxagoras néminémüképpenn külön választani az Erőt a' materiától, és azt ennek ellenébe tenni: de tsak ugyan ő is, valamint átaljábann minden Régiek, tsak vékonyabb, tisztább materiájú, és így tsakugyan *materialis* erőt vesz fel. Nem lehet tehát ez az Erő legfelső oka a' világnak, és így felmarad a' kérdés: mi az oka a' világnak? Azombann, ha az öröktőlfogvavaló materiából formálta az Isten e' világot: tsak olyant formálhattott, a' milyet lehetett a' materiából. E' szerént hát, valamint a' rosznak a' világbann, úgy a' jónak sem oka az Isten: következésképpenn az Istent *jónak* mondani nem lehet. És minthogy az emberbenn is a' rossz a' materiától — a' testtől van, vagy is a' materia természeté az oka, hogy az ember rosszat tselekeszik, de nem is tselekeszik, mert valamint az egész világbann, úgy ő benne is az Isten munkálkodik; követ-

kezésképpenn az embert kárhoztatni nem lehet: nints helye az Istenbenn a' *szen- ségnek* és *igazságnak* is. Már pedig ép- penn ezek a' tulajdonságok az Istenbenn azok, melyek által öszveköttődik a' Val- lás a' Moralitással, ezek tészik a' vallást a' társaságokban bethessé, ezek nélkül a' vallás babona, és üres ceremonia.

Látvánn ezen gyenge oldalait az említett vélekedésnek a' Keresztény Phi- losophusok, úgy vélekednek az Istenről, hogy ez a' Mindennek Fő-Oka a' *világ- tól egészen különböző, hatalmas, bölts, jó, szent és igaz.*

§. 12. Kérdés már, honnan győ- ződünk meg a' felől, hogy kell lenni ilyen világtól különböző Istennek? Vagy azt kell mondanunk, hogy a' világ *meg- völt öröktőlfogva*; és így örökkévaló is, nints kezdete, nints vége, változhatat- lan, szükségesképpennvaló, úgyhogy nem is lehetne azt gondolni, hogy ne lett volna valaha; vagy azt, hogy *van kezdete* a' világnak. Ha azt mondjuk, hogy öröktőlfogvavaló: úgy, az igaz, nints szükség valamely világtól külöm- böző Fő Okra. De egy az, hogy abba az örökkévalóság feneketlen mélységébe beléhal az elme; más az, hogy annak tulajdon érzésünk, mely mindenütt vál-

tozásra, kezdetre, végre mutat, ellene mond, bajos pedig embernek tulajdon érzésit megtagadni; de nem is esmerünk semmit olyat a' világbann, a' mit más-képpenn ne gondolhatnánk, sőt a' mi felől azt is ne gondolhatnánk, hogy nem volt valaha. Azt kell hát mondanunk, hogy van kezdete a' világnak. Kezdet Kezdő nélkül nem lehet: mert hogy történetből lett volna kivált ily szép rendű világ, az, az okossággal ellenkezik. Kell tehát lenni egy *Fő-Oknak*, kinek munkája minden. Még pedig annak a' világtól különbözőnek kell lenni. Mert valamíg tsak világból való okot veszünk fel: mind addig felmarad a' kérdés, azt kérjük t. i. hát a' hol vette magát? — Ez az Isten lételének megmutatására való erősség, *Cosmologiai-erősségnek* mondatik; mely a' mint láthatni, annyira megegyez mind érzésünkkel, mind okosságunkal, hogy kényszeríti mintegy az embert az Isten hívésére. *

§. 13.

* Más úton is próbálták a' Philosophusok az elmét az Isten hívésére vezetni. Innen lettek azok az erősségek, melyekkel még az Isten lételét mutogatni szokták, milyenek a' *Kánt Erköltsi-erőssége*, és az *Ontologiai-erősség*. Mert a' mi

13. Ezen tudományunknak, *van Isten*, tsak úgy vehetjük hasznát, ha tud-

a' *Physico-theologiai* erősséget illeti: az, az Istennek, nem lételemek, hanem tulajdonságinak megmutatására való; minthogy a' már felteszi a' *Cosmologiai* erősséget. Az igyekezet jó: ha szinte a' megmutatás ki nem állja is a' próbát.

Kánt oda játszvánn Humenak az Okozás-principiumát (*Principium Causalitatis*) azt állítván t. i. hogy a' tapasztalható dolgokban sem mondhatjuk azt, hogy ez ok, a' következés volna; hanem tsak, hogy mi két egymás után következő dolog közül az egyiket oknak, a' másikat következésnek *gondoljuk*; a' nem tapasztalható dolgokra nézve pedig az ok tsak üres hang, melynek semmi se felel meg: abból következett, hogy, mivel az Isten lételemek szokott megmutatási az Okozás-principiumán épülnek, nem lehet azonn az úton az Isten létét megmutatni; nints is hát a' *theoriai* erősségeknek semmi ereje, vagy, a' mi éppenn azt teszi, mi az Istenről semmit sem *tudhatunk*. Más útát választott azért Kánt, és azonn azt tartja hogy elért a' célra, mely az ő vélekedése szerint ez: ha soha nem *tudjuk* is hogy van Isten, még is *hinnünk* kell. A' moralitást tette Kánt fundamentomúl, hogy így a' mit a' *theoretica* okosság meg nem tudathatott velünk, a' *practica* elhitesse.

Az okos, és érző embernek természete ú. m. e' kettőt kívánja: a' *belső* és *külső* jót, vagy a' *virtust*, és *bóldogságot*. De hogy állhat meg e' kettő együtt? Ha a' bóldogságot teszszük elsőnek: oda leszsz a' *virtus*. Ha ellenbenn a' *virtus* leszsz a' fő, a' bóldogság pedig, melyet nem keresett, magától kíséri: már úgy szépen megegyeznek egymással. Ebből a' kettőből, t. i. a' *virtusból*, és az azt kísérő bóldogságból áll az embernek *Fő-java*, ez a' *célja*, erre kell törekednie.

tudjuk *milyen* az Isten, vagy ha esmerjük *tulajdonságait*. Kérdés tehát, *mit* tsoda

A' Fő-jónak első része a' Virtus. Ehezképest azt kívánja practica Okosságunk, hogy azt tselekedjük mindég, a' mi jó; mindég tsak a' jót tselekedni *szezség*, hogy tehát igyekezzünk szentek lenni. De a' szezség tökéletesség: azért mi véges emberek soha sem érhetjük el a' szezséget, tsak közelíthetünk ához. Ez a' végnélkülvaló közelítés a' szezséghez, *végnélkülvaló időt* kíván. A' midőnn tehát kívánja okosságunk, hogy a' jót tselekedjük: feltéski mint bizonyost a' *Halhatatlanságot* — *Postulatum Rationis practicae*; mert külömbenn lehetlenséget kívánna tölünk.

Másik része a' fő-jónak a' Bóldogság. Tsak a' virtus érdemel bóldogságot. Igazság szerént úgy is kellene annak lenni, hogy a' virtust nyomba követné az érdemlett bóldogság; de az ebbenn az életbenn ritka szerentse. Ha hát itt nem is, legalább egy más életbenn együtt kell járni a' bóldogságnak a' virtussal; és így ott a' Természet rendinek egyezni kell az erköltsi renddel. Úgyde ezt semmi Véges nem tselekedheti: kell tehát lenni egy *Véghetetlennek*, ki minthogy a' virtushoz méri a' bóldogságot, Ura a' természetnek, bólt, szent 's a' t; és ez a' practica okoságnak másik *Postulatum*. Lásd *Kant's Kritik der Practischen Vernunft*, 198 — 236. oldal.

Nem bántjuk a' találós elmét, a' Lelkiesméretbenn sem piszkálunk. Nem is szóllanánk egyet is, ha attól nem tartanánk, hogy sokann a' Kánt szavára elvetvén a' páltzát, melyhez támaszkodnak, nádszálhoz kapnak, 's kezekbe törík.

Hogy az Okozás-principiumára nézve Kántal széükségesképpenn egy értelebenn kellene lennünk, a' nints megmutatva, a' mint erről másutt szó volt. E' felől a' principium felől való vélekedésből foly

tsoda tulajdonsági vagynak az Istennek?
Ha az Isten tulajdonságit ki akarom ke-

res-

pedig a' theoriai erősségeknek kitsiny vagy semmi betse; melyeket ha feladunk a' Scepticusnak, nem kell gondolnunk hogy a' virtus fegyverével megvívhatnánk vele; a' Scepticus scepticus a' virtusra nézve is.

De lássuk magát az Erköltsi-erősséget (Morale argumentum), lássuk hogy olyan világos-é az, hogy annál fogva lehetetlen nem hinnünk, hogy van Isten.

Kánt először a' Halhatatlanságot igyekezik megmutatni, minthogy ha halhatatlanság nintsen, nints is mikor megjutalmaztatódni a' virtusnak; és így az ő okoskodása szerént nints Isten. De így ugyan a' halhatatlanságot soha meg nem mutatjuk. Abból ugyan is, hogy az okosság parantsolja, hogy szentek legyünk, a' halhatatlanság soha sem következik. Mert hát ha nem is parantsolja, hogy szentek legyünk? hát ha a' tökéletes jóság ideáját tsak úgy teszi fel mint példát, melyhez igyekezzük szabni tselekedetünket, már hiszen ha azt el nem érhetjük is? Ha tsak ugyan parantsolja: lehetetlenséget parantsol; a' lehetetlenség pedig felmarad, akármeddig nyúljon az élet határán túl lételünk. Osztánn ha százszor postulálja is a' practica okosság a' halhatatlanságot: mindég tsak az a' kérdés, terjedhet-é lételünk az élet lineáján túl? a' mit pedig Isten nélkül nem gondolhatunk: de a' kiről Kánt szerént még eddig semmit sem tudunk. Hátha még azt is mondja valaki, hogy minden virtusnak tsak az emberi társaságban, és ez életbenn van helye; és egy más életbenn tsak azt aratjuk, a' mit itt vetettünk? E' szerént ez a' hypothesis ki nem állhatvánn a' próbat, a' reá építettett Istenről való hypothesis is magábann öszverogyik.

De

resni, megnézem a' munkáját a' világot; melynek tiszta tükörében meglátom az Istent.

Tsak

De lássuk még is magát az Istenről való hit postulatumát — Kánt így okoskodik: nem tudom megfogni, hogy a' virtus jutalom nélkül maradjon; kell tehát lenni olyannak, ki azt megjutalmaztassa. A' Cosmologiai erősségbenn pedig így okoskodunk: nem foghatjuk meg, hogy a' múlandó maga volna magának oka; kell tehát lenni okának. Nem ugyan azon egy principiumonn, hogy t. i. *mindennek van oka (Causalitatis principium)* épül-é? és nem ugyan azon egy nemü-é mind a' két okoskodás? Bizony ha a' Cosmologiai erősség meg nem állhat; ugyan azonn az okonn az erköltsi erősség sem, és ha az ellen van kifogás, ez ellen még több. Mit tesz ugyan is Kántal postulálni az Istent? *A' virtusnak nem kellene jutalom nélkül maradni: erre a' pium desideriumra* építődik az Istenről való egész hit; a' mit valyon nem lehet-é ebből a' pszichologiai regulából: *a' mit az ember kíván, azt lehetőnek is tartja* — kimagyarázni? De kérdés, azért hogy a' virtusnak nem kellene jutalom nélkül maradni, meg fog-é jutalmaztatódni? Mindjárt más színe van a' dolognak, mihelyt tudom, hogy van egy *szent és igaz Isten*: de azt még eddig Kánt szerint nem tudhattam. Hátha még azt is mondja valaki, hogy nints virtus, nints is hát miért jutalmat várni? Hátha azt, hogy a' Virtus maga magának jutalom, és mihelyt a' practica Okosság jutalmat vár, maga magával ellenkezik; mivel úgy a' *haszon*, a' *gyönyörűség* lenne a' tselekedetek rugója; a' mi ellen pedig Kánt menyre földre protestál.

Az Ontologiai erősség bár ha mutat is valamit; de ha közelebből néződik, elárúlja gyengeségét. Anselmus, a' 11-dik Száz végénn Canterbury Érsek találta ezt az erősséget; melyel azután Cartesi-

teszi.

Tsak egy kitsiny része van előttem a' Világnak: de ez a' kevés is véghetetlen az én elmémnek; minden szó gyenge ennek a' kimondhatatlannak előadására, és minden szám kitsiny, ennek a' száma nélkül valónak megmérésére. Megáll az elmém, ha ezt a' véghetetlen külömbkülömbféleséget nézem; emel-

tesius is élt. Lásd *Cartesii Principiorum Philosophiae Pars I. §. 14.* Ebbenn a' gondolatbann, úgymond Cartesius, *legtökéletesebb Való*, benne van a' *szükségessképpennvaló létel* is, következésképpenn a' *legtökéletesebb való van is*: mely okoskodás formába öntődve így van: Ha *legtökéletesebb Valót* gondolok; a' mit pedig gondolhatok; abba béle kell gondolnom a' *szükségessképpennvaló lételt*; úgyde az Isten az a' *legtökéletesebb Való*; és így van is. Melybenn, a' mint látnivaló, abból, hogy valamit gondolhatok, következtetődik, hogy van is. Már, vagy azt kell mondanunk Cartesiussal, hogy ez a' gondolat, *Isten*, velünk született idea, melynek tehát megfelel valami való; úgyhogy a' *gondolt létel* egy vólna a' *valóságos létel*el, de a' mit Cartesius nem tud megmutatni: vagy meg kell vallanunk, hogy az okoskodás *tsal*, minthogy a' mint a' Logicusok szokták mondani, *négy Terminus* van benne, a' Felső *propositio*-bann a' *Létel* tsak *gondolt létel*, a' kihozásbann pedig *valóságos létel*. Így kelle vala hát lenni a' kihozásnak: és így az Istent *szükségessképpennvalónak* kell *gondolnunk*. De, hogy az a' *szükségessképpennvalónak* *gondolt van-é?* már a' más kérdés. Az Idealista soba az Isten lételét meg nem mutathatja; a' tapasztalásbann kell megvetni a' lábunkat, ha valamit akarunk.

emelkedik a' lelkem, ha elgondolom, hogy ez az ezer meg ezer tsak egy; és hogy ez a' végnélkülvaló külömbség a' legtisztább megegyezés. Nem győzők bételni az ezer, meg ezer formákba öltöztetett szépséggel. Nem győzöm eléggé tsudálni a' rendet, mely soha meg nem bomlik. Eltelek bámúlással, ha látom mindenbenn a' bizonyos czélt, és mindennek czéljához képest legből-tsebb alkotását. Kitsordúl a' könnyű szememből, midönn látom, hogy mindenféle teremtésnek, kinek kinek a' maga módja szerént van része a' jóbann. Honét van mind ez a' jó? szépség, rend, czél? A' magam tulajdon eszével jönék ellenkezésbé, ha ezeket a' történetnek tulajdonítanám; mert az azt tenné, hogy a' bolondság, egy az okossággal. Nem okosabb-é tehát azt mondanom, hogy az a' Fő Való, ki a' világnak oka, formálta, 's rendelte így el ezeket; az szabta elébek a' törvényt, melyet által nem hághatnak. Ez a' *Physico-theologiai* erősség; melyből magokbann folynak az Istennek tulajdonsági.

§. 14. Az Isten *mindenható*. Mert avagy nem mindent tehet-é az, nem megmérhetetlen, és minden gondolatot felyűlmúló erejének kell-é annak lenni, a' ki

a' ki egy ilyen világot alkotott? Valamint pedig kezdetbenn azt tehetette az Isten a' világgal, a' mit akart: úgy most is minden az Istentől függ a' világbann. Egy ilyen véghetetlen *Erő*, *Hatalom* nélkül, a' világnak sem létét, sem alkotmányát nem tudjuk megfogni.

§. 15. Az Isten *böłts.* Valamely mesterséges találmánynak Szerzőjét, okosnak, böłtsnek szoktuk mondani. Hol van olyan mesterséges munka, mint a' világ? Akármerre tekintsünk, mindenütt czélt, a' czélra alkalmas eszközöket, rendet látunk. Érthetetlené lennék magam magamnak, ha azt, a' mi böłtseségre mutat, a' minden czél nélkül, vaktábann eső *történetnek*, nem pedig egy *bizonyos czélra dolgozó Öknak* tulajdonítanám. Még pedig, mivel a' világbann való rend olyan mesterséges, hogy azt emberi elme soha egészen fel nem veheti; méltánn mondjuk az Istentől, hogy *mindentudó*, ki mindent leg-tökélletesebbenn tud; és hogy *véghetetlen-böłts*, ki a' legjobb czélokot, és azokhoz a' legjobb eszközöket veszi elő.

§. 16. Az Isten *jó.* Az Isten jó-sága abbann áll, hogy az ő érző teremtésinek, különösen az embernek jól van dolga e' világonn. Körül vagyunk
véve

véve gyönyörűséggel. Mindenfelől tsak a' sok szép mosolyog reánk. Mindenütt tsak a' sok kívánságink megelégitésére való dolgok. Föld, Víz, Levegő, egyesült erővel igyekeznek kedvünket tölteni. Lelkünknek minden tehetségei, meg annyi kútfejei gyönyörűségeinknek. A' gyönyörűség kívánása nem olyan tűz, mely ki nem adhatvánn magát, belől bennünk dühösködne, és az életet fogyasztaná. Az élet szeretete elég bizonyossága annak a' sok jónak, melybenn részünk van a' világonn. Az a' természet szava, mely életem feltartására nógat, nem azt juttatja-é eszembe? hogy jó az élet, jó tehát az is, ki azt jóvá teszi.

De sokann vagy nem látják, vagy nem akarják látni a' világbann a' gyönyörűséget, nem látják a' világbann a' jó Istent. *Több*, úgy mondanak, a' *fájdalom a' gyönyörűségnél, a' rossz a' jónál*, úgyhogy ezt ahozképest számba se vehetni. Ugyan is, a' fájdalomnak vagy a' magunk természetébenn van az oka; vagy kívülről jó az, még pedig vagy a' külső természettől, vagy az emberek szabadakarjától. A' két elsőnek oka a' *természetbeli rossz (malum physicum)*; az utolsóé pedig az *erköltsi rossz*

roszsz (malum morale). Már vegyünk fel az első okát a' fájdalomnak, mely magában a' természetünkben van. A' mi érző-tehetségünk úgy van alkotva, hogy sokkal jobban érezzük a' fájdalmat, mint a' gyönyörűséget, — a' gyönyörűség elaltat, a' fájdalom hasogatja a' tsontokat; hogy a' legnagyobb gyönyörűség is, melyre pedig egy azt megelőző fájdalomnak kellett bennünket készíteni, mihelyt élünk véle, mindjárt tsömör, fájdalom. Ha a' fájdalomnak a' külső természetben lévő okát nézzük is: úgy találjuk, hogy a' Természet csak azért ad gyönyörűséget, hogy annál jobban meglakoljunk érte. Szép ugyan a' Természet: de irtóztatók a' természetbéli háborúk; egy óra, egy szempillantás hány ezerre hoz sokszor veszedelmet, ínséget; a' leghasznosabb dolgok egyszersmind veszedelmesek is. Hát az emberek szabadakarattól jövő fájdalmakhoz ugyan hogy lehetne hasonlítani az onnét származott gyönyörűséget? Szép a' virtus, hasznos is az igaz: de több 's rettentőbb a' véték; háborúk, vérontások, pusztítások — ezek azok a' rosszszak, melyeknek az igen ritka virtusért meg kellett lenni a' világhann.

De ha ennek a' kérdésnek, több-é a' világonn a' fájdalom a' gyönyörűség-
 nál? valami értelme akar lenni, ezt
 kell annak tenni: fejenként minden em-
 bernek több-é fájdalma, mint gyönyör-
 rúsége? mert ha átaljábann veszszük a'
 dolgot, ki tudja felvetni, mennyi a'
 világonn a' gyönyörűség, mennyi a' fáj-
 dalom? Már ha így vevődik a' kérdés:
 mindjárt nem lehet mondani, hogy több
 a' világonn a' fájdalom, mint a' gyö-
 nyörűség. Vóltak Epicureusok, vagynak
 ma is; sőt hogy a' legnyomorúltabb
 embernek is több a' gyönyörűsége, mint
 fájdalma, elég bizonyosága annak az az
 élethez való ragaszkodás, mely a' nyo-
 morúltakbann még nagyobb mértékben
 megvan. A' felhozódni szokott okok pe-
 dig mind többet tesznek fel, mint a'
 mennyi foly belőlök. Mert hogy a' fáj-
 dalom érzése élesebb, mint a' gyönyörű-
 ségé, a' többnyire onnan van, hogy
 kevés fájdalmat se szeretünk, annál
 fogva keveset is soknak nézünk; a' gyö-
 nyörűségben soha se mondjuk azt, hogy
 sok: előáll a' képzelődés, nagyító üve-
 genn nézeti velünk a' fájdalmat. Mind-
 járt kisebb a' fájdalom, mihelyt arról
 meggyőzhetjük magunkat, hogy a' tsak
 a' mi képzelődésünkben van; fogadjuk

azt stoicismussal, mindjárt nem olyan rettenetes. Hogy a' gyönyörűség tsö-mörré válna, nem lehet átaljábann mon-dani. Mert egy az, hogy van olyan gyönyörűség, melyel soha bé nem te-lünk, a' t. i. mely a' jótselekedetekbenn van; más az, hogy van annak psycho-logiai orvossága, hogy a' gyönyörűség-től meg ne undorodjunk: ne kapjuk mohonn a' gyönyörűséget, tartós leszsz. Hogy a' természetbeli háborúk sokszor károsok, veszedelmesek, az igaz: de többnyire ha egyfelől sértenek, más-felől orvosolnak. A' szélvész kárt tesz: de megtisztítja a' levegő-eget a' vesze-delmes gőzöktől; és ha mindjárt életé-től foszt is meg valakit, nem több-é az a' sok esztendei gyönyörűség, melyet a' természetből érzett, annál az egy szem-pillantási halálnál? Azt se lehet mon-dani, hogy több volna fájdalomunk a' vétek miá, mint a' mennyi gyönyörű-ségünk van a' virtusból. Elég próba ez ellen, a' társasági életbenn való tsendes-ségünk, bóldogságunk. Ha ez úgy volna, nem lehetne a' társaságoknak fennállani.

Az efféle siralmoknak okai: a' *Tel-hetetlenység*, és az abból folyó *Irtgység*: a' mi megtetszik abból, hogy leginkább azok sopánkodnak, kiknek sok részek
van

van a' világban. Sok embernek soha
sints elég; ha torkig ül is a' jóban,
még is azt kívánná, hogy az Isten több-
több gyönyörűségekbe feresztené; ha
csak egy kis fájdalom éri is, elfelejti
vele mind azokat a' jókat, melyeket el-
vett; ha másnak is van, vagy több is
van, mint néki, szálla az az ő szemé-
benn, és olyan féreg, mely az ő szívé-
rágja. Jó az Isten: a' te szemed go-
nosz! — A' *Ditsekedés*. Nagyoknak kí-
vánunk látszani a' más szemei előtt; más
ki nem állotta volna azt, a' mit mi
szenvedtünk! — A' *Ravaszság*: hogy
másokat könnyőreletességre indítsunk. —
Az *Elme-hánytatás*. — A' *Phantasta-
ság*. Gondolunk magunknak egy olyan
világot (noha ez képtelen gondolat),
hol minden tsupa boldogság, és gán-
tsoskodunk az Isten munkáiban.

Ámbár tehát nints megmutatva,
hogy több volna a' világban a' rossz,
mint a' jó: de csak ugyan a' rossz,
ha mindjárt kevés is, hogy egyezhetik
meg az Isten *jóságával*? Eleitől fogva
sokan próbálták e' kettőt egymással
megegyeztetni.

Ilyen próbatétel a' Manichaeismus,
mely két Principiumot tart, *Jót, Rosz-
szat*. A' Jótól — az Istentől van min-

den jó: minden rossz ellenbenn a' Roszsz-tól — Daemontól van. Nem oka tehát az Isten a' világonn lévő rosszsznak. Ezen vélekedéseket a' Manichaeusok ilyen képbenn adták elő: a' világonn két Ország van, egyik a' Világosság, másik a' Setétség országa; amannak szerzője a' jó Isten, ennek pedig a' Daemon, kik egymással szüntelen ellenségeskednek. * Ez ellen elég légyen tsak azt említeni, hogy két véghetetlen, határ nélkül való Uralkodó egymás mellett meg nem fér.

Plátó a' *Materiának*, melyből formálta légyen az Isten a' világot, tulajdonít minden rosszszat. A' materiája úgymond a' világnak zavaros, tisztátalan, tökéletlen vólt. Ámbár tehát abból az Isten mindent az *ideák* mint tökéletes példák szerént, és így legtökéletesebbenn akart formálni: nem lehettek mindazáltal a' tökéletlen materiából való dolgok (a' világ) tökéletesek. Innen van minden rosszsz a' világonn. A' materia

* A' Manichaeusok Felekezete, melyet egy Manes nevű Persa fundált, kezdődött a' 3-dik Százbann, és sok tartományokbann helyet talált; kivált Armeniábann a' 9-dik Százbann nagyonn lábra kapott.

ria a' rosszsznak az oka, nem az Isten. * Ezen hypothesisról már oda fellyebb megtevődött az ítélet.

Leibnitz ** így akarja megmutatni, hogy az Istent nem lehet e' világonn való rosszszért vádolni: Az Istennek, úgymond, ha világot akart teremteni, véges dolgokat kellett teremteni. Teremtette hát ezt a' világot, mely legjobb minden lehető világok közt; mert ha legjobb nem lett volna, a' jó Isten nem ezt teremtette volna, hanem más különbet. De
ez

* *Plato in Timaeo pag. 305—331. edit. Bip.*

** *Gottfried Wilhelm Leibnitz*, született 1646-bann Lipsiábann, hol az Attya Professor volt. Kitanúlván a' Philosophiát, melybenn főképpenn a' Platonismusbann gyönyörködött, a' Mathesisre, azután a' Törvénytudományára adta magát; de a' melyekenn kívül egyebet is a' mi tanúlnivaló volt, véghetetlen tágasságú elméje tsaknem mindent magáévá tett. Széles tudományát Frantzia, Anglia Országokbann való útazási, 's azokbann való tapasztalási, és a' legnagyobb emberekkel való megesmérkedése által, még szélesebbé tette. Meg is betsülődött tudományja, egy részről a' Pári'si Tudományok Academiája által, mely őtet Tagjának nevezte; más részről a' Braunschweig Lüneburgi Herczeg által, ki őtet Tanátsosi ranggal Bibliothecariussának vitte Hannoverába. Itt találta fel a' Differentialis calculust. Itt írta Monadologiáját, és Theodicaeáját. — Itt hólt meg is 1716-bann.

ez a' legjobb világ is, minthogy annak véges dolgokból kellett állani, nem lehetett tökéletes (*Privatio, Negatio — Malum metaphysicum*). Ezen nem tökéletes voltából foly a' világi dolgoknak mind a' *Természetbeli* — mind az *Erköltsi rossz* (*Malum physicum, et morale*), melyeknek tehát az Isten nem oka, minthogy az Isten rosszat nem teremtett. De ha a' világ nem lehetett tökéletes: miért is teremtette hát az Isten? Azért, mert nem akarta, hogy a' kevés rosszért a' sok jó elmaradjon; azombann a' rossz a' világonn tsak relativum, az egészre nézve minden jó; sokszor fáj a' tagoknak, a' mi jó az egész testnek. *

Leibnitznak ezen gondolkodása, sok hánykódó elmét megnyugtathat; sok megsebhedt szívbe bal'samot önthetnek ezek a' szók: elég részed vólt a' világbann, ne panaszolkodj! nem tsak a' magunk javát kell néznünk; a' köz-jó elébbvaló! De tsak ugyan e' sem tehet mindennek eleget. Azt mondja ugyan
is

* Leibnitzii Tentamina Theodicaeae de Bonitate Dei, Libertate hominis, et Origine mali. *Francof. et Lipsiae. 1739. 3. Vol.*

is erre a' viszketeges elme: ha tökéletes világot nem lehetett teremteni, nem is kellett volna teremteni; mert ha szinte kevesebb is a' rossz mint a' jó, az a' kevés rossz is ellenkezik az Isten jóságával. Ha pedig egyszer teremtette az Isten a' világot, minthogy annak nem tökéletes voltából van minden rossz: ha immediate nem is, legalább mediate arra hárul minden, ki ezt a' nem tökéletes világot teremtette. Még az is kérdés, hogy ha tökéletes világot nem teremthetett az Isten; nem teremthetett volna-e ennél valamivel jobbat? Erre ugyan, azt feleli Leibnitz, hogy az Isten jó, és így a' legjobbat teremtette: de itt nyilvánvaló az okoskodásbann a' *circulus*: Jó az Isten; mert ez a' legjobb világ; és hogy ez a' legjobb világ, onnan tudom, mert az Isten jó. A' pedig igen kemény leczke, hogy nekem azért kelljen szenvednem, hogy az én szenvedésem az egésznek javára váljon. Mert egy az, hogy azt bajos megmutatni, ez vagy amaz rossz hogy szolgál javára az egésznek; más az, hogy a' szenvedő szájábann tsakugyan felmarad ez a' panasz: miért van ez a' világ úgy alkotva, hogy nekem szenvedni kell az egészért?

Így talán lehet a' dolgonn segíteni: Az Isten mindent böltsenn alkotott. Mert vegyünk fel akármit, avagy tudjuk-é azt jobbann gondolni? tegyünk hozzá, vagy vegyünk el belőle, mindjárt nem az, a' minek kellene lenni. Böltsenn vagynak tehát adva minden dolgoknak azon tulajdonságok, erők, melyek bennek vagynak: az ember p. o. szabad akarat és érzés nélkül nem lett volna ember. Az erő, kiki a' maga módja szerént munkálkodik: így p. o. az embernek szabadakarata szabadonn választ a' jó és rossz közt; érző ereje érez gyönyörúséget is, fájdalmat is. — Ez a' panasz már, miért tselekedhetik az ember rosszszat? miért érez az ember fájdalmat? ezt a' képtelenséget foglalja magábann, hogy az embernek legyen szabadakarata, még se szabadonn tselekedjen; az ember érezen, még se érezen. No de ha e' nem lehet más-képpenn, miért is teremtődött szabadakarral? Ez ismét ezt a' képtelen kérdést foglalja magába: miért teremtette az Isten olyan böltsenn az embert? 's a' t. E' szerént az Istent a' világann való úgy nevezett részért vádolni, tsupa képtelenség; és ennek a' kérdésnek, hogy egye-

egyezhetik meg a' világbann való rossz az Isten jóságával? semmi értelme.

§. 17. Az Isten *szent*. Gyönyörködik a' jó Isten az embernek boldogságábann; virtus nélkül pedig az ember boldog nem lehet: gyönyörködik hát az Isten a' jó tselekedetekbenn, vagy is szent.

§. 18. Az Isten *igaz*. Ha az Isten szent, vagy is a' jóbann gyönyörködik: a' jónak jutalmat is ad, a' rosszat pedig megbünteti, még pedig kitkit úgy, a' mint érdemli, a' maga igazsága szerént. Valamint a' jósága ellen az Istennek, úgy az igazsága ellen is, tele némelyeknek panaszszal a' szája: —

„Cum res hominum tanta caligine volvi
 „Adspicerem, laetosque diu florere nocentes
 „Vexarique pios: — — labefacta cadebat
 „Relligio“ — — — — —

Ez a' szava az ilyen panaszolkodóknak. De itt is nagyítva van a' dolog. Ugyan is, nem lehet azt mondani, hogy a' virtus többször vólna világ szerént is szerentsétlen, mint szerentsés: az igaz mondas eleitől fogva sokaknak hitelességet szerzett; a' hűséges szolgálat eleitől fogva sokaknak út vólt a' betsületre, és tisztességre. Azt is meg kell gondolni, hogy nem mind jó ember az, a' ki annak látszik. A' mi pedig legtöbb, a' virtus-

nak megvan mindég az a nagy boldogsága — a *magával való meglegedés*. Más oldalról többnyire úgy tapasztaljuk, hogyha szerentsések is egy darabig a gonoszok, de szerentséjek nem állandó.

— — — — — „Tolluntur in altum,
„Ut lapsu graviore ruant.“

És ha mindjárt torkig ül is a gonosz ember a jóbann, eleget szenved ő attól a Lelkiesmérettől, mely a virtusnak minden szenvedési közt vígasztalása. Azért hát, ha megesik is néha, hogy a virtus szenved, a véték ellenbenn szerentsés; minthogy tsakugyan több ok van az Isten igazsága mellett, mint ellene, azt kell mondanunk, hogy a nem marad abbann, hanem az igaz Isten egy más életbenn igazságot szolgáltat, és fizet kinekinek jóval vagy gonoszszal, a szerént, a mint ez életbenn tselekedett, vagy jót, vagy gonoszt.

§. 19. Ha az Istennek hívése annyira természetére tartozik az emberi elmének, hogy külömbenn maga magának ellene mond; ha tsak az Isten mindenhatósága oszlathatja el kétségeskedésünket; tsak az ő böltsességébenn látjuk meg e világ bann való rendet, tsak az ő jósága ad meglegedést; tsak az ő igazsága őriz meg bennünket a virtus
átánn

után, és csak a' nyit ajtót egy bódog örökkévalóságra; ha végre Vallás nélkül Társaság, Társaság nélkül bódogság nem lehet: tsudálni lehet, hogy tud az ember a' maga eszével annyira ellenkezni, hogy akarja magát készakarva minden vigasztalástól 's bódogságtól így megfosztani, az Isten lételet vagy átaljában tagadván, — *Dogmaticus Atheus*; vagy legalább bizonytalannak tartván — *Scepticus Atheus*.

§. 20. Ennek az esztelen böltselkedésnek okai:

Először, a' maga sorsával való meg nem elégedés. Mindég többet többet kívánunk: a' mit elvettünk, soha sem elég. Legkissebb kedvetlenséget sem szenvedhetünk el. Ha magunk vagyunk is okai szerentsétlenségünknek, sokkal jobban szeretjük magunkat, mintsem hogy ne magunkon kívül kereskednénk. A' világ nem úgy van tehát, mint kellene lennie, hogy lehetne annak egy böltés és jó alkotója?

Továbbá, hogy elkövetett gonoszáginkért kárhoztató Lekiesméretünket letorkolhassuk; és hogy vétkes kívánságinkra magunkat rá szabadíthassuk. Az Isten mindentudó, szent, igaz: rettenetes igazságok ezek az olyan embernek,

ki

ki mindenbenn a' maga indulatinak, kívánságinak kényyenn akar jární. Hogy segít magánn? Úgy, hogy tagadja azokat az igazságokat, melyekbenn a' jó ember gyönyörűségét találja.

Ezennkívvül, sokann azt a' kézzel foghatóságot kívánják az Isten Lételének megmutatásábann is, a' mi tsak a' tapasztalható dolgokbann lehet; és minthogy azt fel nem találják, minthogy vagynak ellenvetések, egy *nem tudom*-mal vágják ki magokat.

Végre, sokann tsupa pajkosságból, elméjek mutogatásából tapodják lábaikkal azt a' mi szent, és gyönyörűségeket lelik abbann, ha egy két órai elmefuttatásokkal azt a' hitet, melly sok ezereknek boldogságok, megtántoríthatják.

§. 21. A' dogmaticus Atheus már vagy így okoskodik: a' világ meg vólt mindég, örök fojamatja változhatatlan — (*Változhatatlan rend — Fatum*) nints hát Okra szüksége, ki szerzője lett légyen; vagy pedig így: lett ugyan egyszer a' világ az öröktőlfogvavaló materiából; de történetből — (*Casus*); nints hát oka. E' szerént két systemája van az Atheistáknak: egyik a' *Változhatatlan*

lan rend - systemája (Fatalismus), *
 másik a' Történet - systemája (Casualismus).

§. 22.

* Vóltak ugyan olyan pártfogói a' Fatalismusnak, kik mind a' mellett, hogy a' világot szükésképpennvalónak mondották lenni, még is Istenről beszéltek. *Xenophanes* hatodfél Századdal Chr. sz. e. és az ő követője *Parmenides* Eleábann nagy Görög Országban azt tanították, hogy a' világ öröktől fogva való, változhatatlan, végzetlen, rajta kívül nintsen semmi, egy tehát és még is minden (έν, και παν) maga Isten, kinek tehát két tulajdonsági vagynak, a' kiterjedés és gondolkodás. Ezeknek tudományát megújította a' 17. Század közepén, a' Sidó, de minden babonától ment, és éppen azért a' maga atyafhaitól üldöztetett *Spinoza*; azt tanítván, hogy mivel Substantia az, a' mi mindennek oka, következésképpenn a' Substantia tsak egy lehet: tsak az egy Substantia van, azonkívül nintsen semmi: ez az Isten (*Natura naturans*) kinek két tulajdonsági vagynak, a' végzetlen kiterjedés, és végzetlen gondolkodás, (és így ezek nem két különböző substantiának tulajdonsági, mint közönségesen tartják), — mely tulajdonságoknak modificatioji (*modi*) minden véges dolgok (*natura naturata*); melyek tehát tsak formájokra nézve változnak. — *Spinosae Opera*, ed. *Paulus*, *Jenae* 1802. 1803. 2 Tom. 8. — A' legújabb Német Philosophia, a' Schelling *Absolutum*-ról való Philosophiája, újra felélesztette *Spinoza*-nak tudományát, új köntöst adván reá: a' midőnn azt tanítja, hogy tsak az *Absolutum* — Isten van, kibenn egy a' kiterjedés a' gondolkodással, a' *subjectum* az *objectummal*, az *identitas* a' *non-identitással*, a' *differentia* az *indifferentiával*; és a' kiből léznek az úgy nevezett véges, de tsupánn formá-

§. 22. A' Fatalismus, a' mint az legújabbann a' Mirabaud név alatt lap-pangó Író ilyen titulusú munkájábann: *Systeme de la nature, ou des Loix du monde physique, et du monde moral.* London 1770. 2. vol. 8: előadódott, így van: A' világonn nem látunk egyebet *Materiánál*; és *Mozgásnál*. Hol vették ezek magokat? A' materiának meg kellett lenni öröktől fogva: mert a' semmiből semmi sem lessz; annyival inkább, hogy teremtette volna a' materiát egy olyan való, mely *nem materia* — *Lélek*; melynek a' materiával semmi *contactus punctuma* nem lehet. Azonbann megvallják minden Philosophusok, hogy a' materia soha sem szünhet meg lenni, nem lehet semmivé: hát azt hogy nem vallják meg? hogy soha sem is kezdődött, vagy soha sem lehetett semmi. De a' mozgás is örök-

májokra nézve véges dolgok, mellyeknek tudománya az úgy nevezett *Naturphilosophie*, mely az Absolutumról való Philosophiának része. Lásd *Schelling's Entwurf der Naturphilosophie Jena 1799. 8.* és *Bruno oder das göttliche und natürliche Princip der Dinge. Berlin 1802. 8.*

De midőnn a' Fatalista Istenről beszéll: csak játszik a' szóval. Mert a' midőnn a' világot Istennek mondja, látni való, hogy a' világnak csak más nevet ad.

öröktőlfogvavaló, mivel az a' materiának természetére tartozik, és tsak a' Physicusok különböztetik meg azokat egymástól, mellyeket pedig a' természetbenn mindég együtt látunk; úgyhogy semmi sints, a' mi vagy kívül, vagy belől, mint mikor a' bor forr, a' plánta, az állat nő, az ember gondolkodik, kíván 's a' t. mozgásbann ne vólna. Még pedig, mint-hogy a' világi dolgok különbözök: öröktőlfogva kellett lenni különbkülömbféle materiáknak, melyeknek különbkülömbféleképpenn kellett mozogniok. A' *Ter-mészet*, az az, a' materia és mozgás summája, meg vólt tehát öröktőlfogva, meg is lessz mindég; tsak a' formája változik. Az, a' mi mást mozgat, *Ok*, melynek munkája *Következésnek* mondatik. Valamint a' mozgás öröktőlfogva van: úgy véghetetlen az okoknak, és következéseknak lántza is. Az okból szükségsképpenn foly a' következés, és az ismét más következésnek oka: minden szükségsképpenn van tehát a' világonn; alá van vetve az ok és következés' szükségsképpenn való egybeköttetése' törvényének. *Csudák*, melyek ellenkeznek a' természet változhatatlan törvényével, nem lehetnek; rész szerént a' tsalás a' csudák kútfeje, rész szerént a' tudatlan-ság,

ság, mikor az olyan történeteket, melyeknek igaz okát nem tudjuk, költött oknak tulajdonítjuk. Az ember is egy része a' Természetnek: az embernek tselekedetei is tehát szükségszerűen függenek a' természetbéli okoktól — nintsen *Szabadakarát*. Ha minden valami van, vagy lessz, szükséges következése a' természeti okoknak: nints *Cél*, nints *Rend* a' természetbenn, minthogy az azt teszi fel, hogy valamely ok szabadon munkálkodik; tsak mi tsináljuk belé a' célt, a' rendet a' természetbe, és magunkból indulvann ki, noha a' magunk szabadsága is tsak képzelődés, azt gondoljuk, hogy egy bölts és világtól különböző Oknak munkája az, a' mi a' Természet szükségszerűenvaló törvényének következése.

De minden mézes mázos, és vakító előadása mellett sem következtetheti a' Fatalista ezekből az okokból azt, a' mit akar. Abból ugyan is, „hogy a' semmiből semmi sem leszsz“ nem következik több ennél, „mindennek kell okának lenni;“ nem következik a' világnak örök materiája. Valamint abból sem következik az örök materia, hogy nem tudjuk kimagyarázni, mimódonn teremthetett ez a' világ: mert abból tsak
 annyi

annyi következik, hogy mi azt nem tudjuk kimagyarázni; a' pedig nem következik, hogy a' világnak nem lehetett volna kezdete. A' ki pedig a' világnak kezdetét állítja: ugyan az a' végét is lehetőknek tartja, mihelyt az az Ok akarja, mely annak lételt adott. De tegyük fel, hogy a' világ öröktőlfogvavaló: úgy szükségesképpennvaló, változhatatlan is; úgy nints a' világonn változás, származás, elmúlás; a' mivel pedig az érző eszközök ellenkezőt tanítanak, melyeket tehát meg kell tagadnunk, a' mint ezt Xenophanes, és Parmenides egy nyomonn akarvänn menni tselekedték is. Az újjabb Fatalisták ugyan azzal akarnak magokonn segíteni, hogy úgy mondanak, a' világ materiája megvólt öröktőlfogva, de a' formája szüntelen változik; és noha tulajdonképpenn semmi sem nem származik, sem el nem múlik, ez a' formának változása az, a' mit származásnak elmúlásnak képzelünk. No de mi az a' materia *forma* vagy is tulajdonságok nélkül? Ha tehát a' materia forma nélkül nem lehet, és „a' forma teszi a' dolgot dologgá:“ mikor valami bizonyos formábann előáll, újj dolog lett akkor, nem tsupánn a' régi forma változott meg. Úgyde ezt tagadják az

újabb Fatalisták: következésképpenn tulajdon érzéseikkel ellenkeznek. Hogyha pedig egyszer igazán származhatik valami, hogyha van kezdet: nem lehet minduntalan futnunk az okok és követkeзések lántzánn, mindég tovább taszítván a' kérdést; hanem megkell állapodnunk egy olyan okonn, melynél nints fellyebbvaló. A' Fatalismusból folytonn foly, hogy a' Csudák lehetetlenek, Szabadakarát nints, nints Rend a' világban. A' Csudákról szó leszsz a' Cosmologiában. A' Szabadakaratról fogunk értekezni a' Psychologiában, itt tsak ezt jegyezvén meg, hogy a' Fatalismus éppenn azért nem tsak nem igaz, hanem veszedelmes is; mert a' Szabadakarattal, annálfogva a' Moralitással ellenkezik. A' mi a' világban való Rendet illeti; azt a' minek a' mi okosságunk munkájival nagy hasonlatossága van, nem lehet nem okosságnak tulajdonítanunk; külömbenn a' magunk okosságával jövünk ellenkezésbe. Már ennyit a' Fatalistának is meg kell engedni, hogy mi legalább látunk Czélt Rendet a' természetben. Mivel már a' czél, rend tsak okosságtól lehet: vagy azt kell mondanunk, hogy azokban a' természeti erőkbenn, melyeknek következése minden,

den, van okosság, de azt a Fatalista tagadja; vagy hát azt, hogy kell lenni egy olyan Okosságnak, ki azokat a természetbéli erőket olyan okosann alkotta, hogy azok bizonyos célra, bizonyos rendel dolgoznak. Van cél, rend a természetbenn: következésképpenn a Fatalismus meg nem állhat.

§ 23. A Történet-systemájának koholója *Leucippus*, * és *Democritus*; ** pártfogója *Epicurus*; kik is így okoskodnak: Lett a világ: de miből? Abból, a mire lehet utóljára minden testet elosztani, olyan apró testetskékből, melyeket többé nem lehet elosztani — *Atomusok*-ból; melyek különböző figurájúak. De, hogy lett ezekből a világ? Ezek öröktől fogva mozogtak a véghetetlen üregbenn (*κενον*) egyenesen lefelé; hanem egyszer egynehány *Történetből* (*casus*) kitérvénn útjából, 's a többihez tsapódvánn, összezavarodtak.

Ezen

* *Leucippus*, gyaníthatóképpenn Eleából való, élt mintegy 500-zal Chr. sz. e.

** *Democritus*, az a sok utazásokat tett tudós, de Hazafijaitól az Abderaiaktól nem eléggé betsültetett, azoknak azért bolondságát nevető *Philosophus*, élt ötödfél-százzal Chr. sz. e.

Ezen *öszvezavarodás* által sok világok lettek; de a' melyek minthogy nem állottak vólt jól öszve, ismét elbomlottak; mígnem ez a' mi jobbann öszve-álló világunk lett, de a' mely hasonlóképpenn akkor a' mikor el fog bomlani. Nem Isten formálta tehát ezt a' világot; és noha vagynak istenek, de azok nem okai a' világnak; nints is semmi gondjok reá, tsendességben élnek a' világi sphaerák közeibenn.

Ebbenn a' Systemábann van ugyan Istenről szó: de az egészen ki-rí onnan; és látnivaló, hogy tsak a' félelem tétette velek oda. Tsal tehát, de képtelen is. Ugyan is, mik azok az Atomusok? holott a' legkissebb testnek is, ha egyszer test, kell részeinek lenni, és így el lehet osztani. Továbbá, ha az Atomusok a' magok természete szerint egyenesenn lefelé sietnek, hogy térhetnek ki útjokból? Vagy magok ereje által térnek ki az útból: úgyde magok erejénél fogva lefelé mennek. Vagy valamely külső erő téríti ki: úgyde azt nem engedik meg Epicurusék. Ok nélkül térnek hát ki; és így a' világ ok nélkül van, *Semmi* a' világnak oka: a' mi pedig okosságunkal ellenkezik. Kivált hogy egy ilyen világ, hol minden helyénn
van,

van, melynek fogai mind egymásba akadnak, a' történetnek, zűrzavarnak munkája vólna, tsupa képtelenség.

§. 24. A' Scepticus ha nyilván nem tagadja is, hogy van Isten, de nem is hiszi.

Hume ezekenn fundálja a' maga kétkedését. * Az Istent úgymond nem tudjuk még tsak gondolni is; minthogy minden mi gondolatink tsak emberiek, és határok közzé vagynak szorítva, melyek tehát a' véghetetlen Istent bé nem foghatják, a' mint azt magok az Orthodoxusok is megvallják. Azombann, azok a' tulajdonságok, melyeknek kellene lenni az Istenbenn, mind tsupa tagadások (*negatio*): akármennyi tagadásból se leszsz pedig soha tsak egy állítás — valóság is, (*affirmatio, realitas*). — Az okoskodás se jó, melyel az Isten lételet következtetik: mert abból, hogy a' mi földünkön semmi se lehet ok nélkül, nem következik, hogy az egész világnak is valami különös Okának kellene lenni; minthogy egészen más törvényre lehet az Egésznek, mint ez vagy amaz

F 3

Ré-

* Hume's Dialogues concerning natural Religion. London. 1779. 8.

Részének. — Végre, nem lehet azt mondani, hogy ez a világ olyan vólna, mint valamely mesterséges machina, melynek tehát valamely okos szerzőjének kellene lenni: mert hátha olyan, mint valamely állat, vagy plánta? melynek tehát változásai és rendi a benne lévő élő-erőnek, nem pedig valamely tőle különböző oknak munkája.

Az igaz, hogy nekünk embereknek, valamint minden egyébről, úgy az Istenről is tsak emberi esméretünk lehet. De mitsoda kívánság is az, hogy mi ne úgy esmerjük az Istent, mint embernek lehet? — Azok a tagadások, melyekkel szoktuk némelykor az Isten tulajdonságát kijelenteni, nem azt teszik, hogy az Istenbenn semmi *valóság* ne vólna; hanem azt hogy azok a határok, melyek közzé vagynak szorítva a véges dolgok tulajdonsági, az Istenre nem illenek. Nem is tsak tsupa tagadó tulajdonságokból áll a mi Istenről való esméretünk. — Az az inductio, mely szerént a mi földünknek törvényeiből az egész világra húzunk következtést, nem fundamentom nélkül való. Mert ha a világ mind tsupa véges valóságokból áll (melyet pedig mi tsak úgy esmérhetünk): azt kell

kell mondanunk a' világról is, a' mit egyenként minden véges dolgokról elmondhatunk, a' mennyibenn azok végesek; azért vagyunk kénytelenek egy *nem-véges* okát keresni a' világnak. — Az utolsó ellenvetése Humenak, t. i. hogy a' világot nem lehet úgy gondolni mint machinát 's a' t. köz a' Fatalistákkal, kiknek már feleltünk.

II. R É S Z.

VILÁGRÓL VALÓ ELMÉLKEDÉS.

(*Cosmologia rationalis.*)

§. 25.

Mi a' világ? Ez a' kérdés a' Polytheismusonn felyül van. A' Pantheismus szerint a' Világ minden a' mi van, az Istent is bele értvénn. A' Keresztény Theismus szerint pedig, minden a' mi van az Istenenn kívül.

§. 26. Első kérdés is a' világra nézve ez: meg volt-e mindég a' világ,
 F 4 vagy

vagy kezdődött valamikor? A' világ nem lehetett meg öröktőlfogva, a' mint ez a' Theologiábann megmutatódott. Kezdődnie kellett tehát. De hogy kezdődött? Hogy örök materiából formálta volna azt egy bizonyos Erő, a' mint a' Görög Böltsek tartották: a' meg nem állhat. Egy világtól különböző Erőnek kellett tehát azt, még pedig nem valamely örök materiából formálni, hanem egyszerre előhozni — *teremteni*; hogy, hogy nem? nem tudhatni: a' mint ez hasonlóképpenn a' Theologiábann megmutatódott.

§. 27. Második kérdés a' világra nézve ez: miből áll a' világ? *Leibnitz* ezt feleli: a' világ *Monas*-okból, olyan valókból áll, melyeknek nintsenek részei (*entia simplicia*). *Öszvetett* dolog (*compositum*) úgymond az, a' mi részekből áll; *öszve nem tett* (*simplex*) tehát az, a' minek nintsenek részei. Már minden öszvetett dolgok öszve nem tettekből állanak; mert hisz' éppenn azt teszi az öszvetétel. Következésképpenn, ha még az öszve tett dolgoknak — testeknek *elementumai* is *monasok*: minden *Monas* — *Lélek* a' világonn.

Éppenn ellenkezőképpenn vélekedik a' *Materialista*. Egyik t. i. azt tartja, hogy ha daraboljuk a' testeket, utóljára
olyan

olyan részekre találunk, melyeket többé nem lehet elosztani, de azért még is testek — *ἄτομοι*. Ezek már minden dolgoknak elementumi, következésképpenn minden *Test* — *Materia* a' világonn. Másik így okoskodik: a' Geometria mindig tovább tudja osztani a' kiterjedést: következésképpenn a' testek osztásábann soha sem érünk véget; nem jutunk soha részek nélkül való dolgokra — Monasokra; nintsenek is hát olyanok; minden *Materia* a' világbann. De mind e' mellett tsak megmarad Leibnitz ezen állítása mellett: a' materia mint a' mely részekből áll, öszvetett dolog, annak a' mi öszve van téve, olyanokból kell állani, melyek nintsenek öszvetéve, és így részek nélkül valókból — monasokból. Hol hát a' hiba?

A' meghatározása nem jó annak, mi az öszvetett, és öszve nem tett dolog. Öszvetett dolog t. i. nem azt teszi a' minek részei vagynak; hanem azt, a' mi több *egyes* dolgokból áll. Nem következik tehát az öszvetételből, hogy azoknak az egyes dolgoknak, melyekből áll valamely öszvetett dolog, ne lehetnének részei. És már e' szerint Leibnitz sem mondhatja, hogy a' materia olyanokból állana, a' mik nem materiák;

és így hogy minden monas vólna. De a' *Materiálisták* sem mondhatják, hogy mivel a' *materia* analysisébenn soha össze-nem-tett dolgokra nem érünk, tehát minden *materiából* állana a' világonn. A' *materiának* *elementuma*, az igaz, soha se lehet nem *materia*: de hogy a' *materiánn* kívül ne lehetne olyan, a' mi nem *materia*, az a' fellyebbi okoskodásból nem következik. Azt kell tehát mondanunk *Cartesiussal*, hogy két-féle dolgokból áll a' világ, *Materiából* — *Testekből*, és *Nem-materiából* — *Lelkekből*; mely vélekedés a' *Dualismus*. Ugyan is, a' mi a' *Materiának* valóságát illeti, azt el nem disputálhatja *Berkeley* tőlünk, míg tsak magunkat meg nem tagadtatja velünk; míg hát veszszük észre, hogy valami kívülről még pedig vagy akarjuk vagy sem illeti érző eszközeinket. Hogy pedig olyan dolgok is vagynak a' világban, melyek *Nem-materiák* — *Lelkek*, megtetszik abból, hogy a' gondolkodást és akarást soha se lehet a' kiterjedésből, és mozgásból, és így a' *materia* természetéből kimagyarázni: másféle *Principiumának* kell hát azoknak lenni.

Ez ellen a' vélekedés ellen ugyan, az a' nagy ellenvetés van, hogy ha a' *gondolkodás*, és *kiterjedés*, két egymástól egészen különböző *Substantiák*-nak — *Testnek* és *Leleknek* tulajdonsági; és így ha kétféle substantiákból áll a' világ: hogy munkálkodhatnak azok egymásbann, holott egymáshoz nem férhetnek? Mely ellenvetés arra indította *Spinózát*, hogy a' kiterjedést, és gondolkodást ne úgy nézné, mint két különböző substantiának, hanem mint ugyan azon egy substantiának két tulajdonságait, hogy így magától megszűnne az ellenvetés; minthogy annak tsak addig van helye, míg azok úgy néződnek, mint két különböző substantiának tulajdonsági. De mind a' mellett, hogy ezt a' tsómót meg nem tudjuk oldani: tsak ugyan nem hagyhatjuk helybe a' *Spinóza* egy substantiáját, a' mint erről a' *Theologiábann* szó vólt.

§. 28. Kérdés továbbá a' világra nézve: hogy vagynak a' világi dolgok egymáshoz? úgy-é, mint egy egésznek részei egymás között, vagy sem? Úgy is lehetne ugyan gondolkodni, hogy a' világ több kisebb egészeknek, *systemák*-nak *aggregatuma*: de, minthogy mindennek egy akarattal az Isten világ terem-

remtésébenn való czeljára kell sietni, hihetőbb, hogy a' világ *egy egész*, melynek minden kerekei egymásba akadnak; úgy hogy akármely részébenn essék változás, azt mind a' többeknek meg kell érezni; és minden változás a' világban az elmúltaknak következése, a' jövődőknek oka. A' világnak ezen előterjesztéséből következő *Cosmologiai Törvények* folynak:

1. *Semmi sem esik ok nélkül a' világon, és így minden mint ok és következés egybe van kötve* (*Principium rationis sufficientis.*) Ez a' principium másképpenn hangzik a' Fatalista, másképpenn a' Keresztény Theista szájában. A' Fatalista ugyan is ebből a' principiumból azt következteti, hogy nintsen *Czél — Rend* a' világban, hanem minden valami történik, a' dolgok természetének szükségesképpennvaló következése. Továbbá, hogy mivel az ember is egy része a' természetnek: annak tselekedetei is alá vagynak vettelve az egész természetbenn uralkodó okok és következések szükségesképpennvaló törvényinek — nints *Szabadakarátja*. Végre, hogy *Tsudák*, vagy is olyan történetek, melyek a' természet szükségesképpenn-

pennvaló rendinek ellenére esnének, nem lehetnek.

Ellenbenn a' Keresztény Theistának nem rekeszti ki ez a' Principium a' Czélt Rendet e' világból, úgy nézvén ezt a' dolgok egybeköttetését, mint egy bölts és jó Fő-oknak munkáját, ki ezt a' maga czéljához képest rendelte így. Az embernek szabadakarattal is meg tudja egyeztetni, úgy ítélvén, hogy abból, hogy az ember tselekedeteinek is kell okának lenni, nem következik, hogy ne volna szabadakarata; sőt inkább, hogy azért van szabadakarata, mert *okoknál* fogva tselekeszik, vagy is mert van *okossága*: a' mint erről a' Psychológiában bővebbenn van szó. A' tsudákat sem tartja lehetetlennek, azonn az okonn, hogy az Isten azt teheti a' természettel a' mit akar. Külömbenn, a' tsudáknak lehető, vagy lehetetlen vóltáról való minden versengés haszontalan. Mert akár lehetőnek, akár lehetetleneknek mondjuk a' tsudákat, abból nem következik sem hogy vóltak, sem hogy nem vóltak. A' tsuda Factum: a' históriából kell megmutatni, hogy vólt-é, nem vólt-é? Ha vólt: akkor nem lehetetlen; ha nem vólt: mi haszna a' lehetőségének?

2. *Nints ugrás a' természetbenn.* (*non datur in mundo saltus.*) Lejtő-senn megy a' természet egyik változás-ról a' másikra; és mindég van valami közbenn, a' mi azokat egybeköti. És így

3. Minden dolgok úgy folynak egymásból, hogy köztök a' legtsendesebb degradatio van. Sehol sem szakad meg a' lántz: *nints szakasz, nints köz a' természetbenn* — (*non datur in mundo vacuum formarum.*) E' kettő együtt, *Egymásból folyás törvényének* (*Lex continui*) mondatik.

§. 29. *Hogy áll fenn a' világ?*

Hogy a' világi dolgok változnak, a' mi vólt nints többé: azt a' mindennapi tapasztalás mutatja. De mind ezen változása mellett is tsakugyan fennáll a' világ: az elmúltak helyébe újjak állanak; a' kár sokszorosan kipótolódik. Ha már a' világ nem maga oka a' maga létének: nem is tarthatja fel magát. Isten az, ki a' lételt adta; az Isten is tartja azt fel — *Isteni gondviselés* — (*Providentia.*) Tudnillik a' mint kezdetbenn elébe írta az Isten mindennek a' czélt, adott ahoz megkívántató erőket; rendet szabott, hogy minden a' czélra siessen: úgy ma is feltartja a' dolgokbann lévő erőket, — *Megtartás* (*Conservatio*),
és

és nem engedi hogy a' rend megbomoljon — *Igazgatás* — (*Gubernatio.*)

§. 30. Leszsz-é vége a' világnak?

A' ki adta a' lételt, az el is veheti.
De hogy mit végzett e' felől az Isten:
azt emberi elme nem tudhatja.

III. R É S Z.

LÉLEK TERMÉSZETÉRŐL VALÓ TUDOMÁNY.

(*Psychologia rationalis.*)

§. 31.

Testünknek munkáinn (*functiones*) — a' *Mozgásonn* kívül, veszünk észre magunkbann olyan munkákat is, melyek amazoktól egészen különböznek: ilyenek az *Érzés*, *Gondolkodás*, *Akarás*. Kérdés, a' Testnek kelljen-é ezeket is tulajdonítani, vagy pedig egy testtől *különböző Principiumot* — *Lelket* kelljen felvenni, mint a' melynek munkáji vólnának ezek?

A'

A' kik azt tartják, hogy ezeket is többekkel együtt a' testnek kell tulajdonítani, annál fogva nem szükség egy más Okot felvenni; nintsen is hát Lélek; minden csak *Materia* — (*Materialismus*), *Materialistáknak* mondatnak. Azok elenbenn, kik az említett munkákra nézve egy testtől különböző Okot vesznek fel, annál fogva a' testi munkákat a' testnek, az *elmebélieket* a' Léleknek tulajdonítván, két Substantiát, Testet és Lelket állítanak — (*Dualismus*) *Dualistáknak* neveztetnek. *

§. 32.

* Kérdés: kik voltak a' régi Philosophusok között *Materialisták*? Ha azokat mondjuk *Materialistáknak*, kik az említett elmebéli munkákat nem valamely nem-testi Principiumnak tulajdonítják: úgy a' régi Görög Philosophusok együl egyig mind *Materialisták*; mert ha némelyek megkülönböztetik is a' testtől a' Lelket, de az a' különbség csak abbann áll, hogy a' Lelket nem olyan vastag, durva materiájúnak tartják, mint a' testet; a' mint-hogy csak *Cartesius* ólta szoktak azok egymástól olyan szorossann megkülönböztetődni. Ha pedig csak azokat mondjuk *Materialistáknak*, kik azon elmebéli munkákat magának a' testnek tulajdonítják (a' mi a' tulajdonképpennvaló *Materialismus*): ebbenn az értelembenn *Materialista* volt a' régiek között az *Agrigentumi Empedocles* (szül. Chr. e. 485), ki az érzést, gondolkodást 's a' t. a' szívbenn lévő vérnek tulajdonítja; a' ki tehát a' szöll is Lelkekről, az az ő systemájából kirí. *Materialisták* voltak továbbá *Democritus*, és *Epicurus* kik

§. 32. A' Materialista ezekkel az okokkal támogatja állítását:

Az állati test olyan mesterségesen van alkotva, hogy annak bátrann' lehet tulajdonítani a' gondolkodást, és akarást is. Miért is tulajdonítanánk azokat inkább annak a' mit nem esmerünk, mint annak a' mit esmerünk? És hogy a' Test gondolkozik, megtetszik abból, hogy a' gondolkodás mivólta szorossann függ a' testnek állapotjától. Ki is lehet magyarázni az úgy nevezett lelki munkákat a' testnek természetéből. Ugyan is, a' gondolkodás és akarási (ezt mondja Priestley) nem egyéb az *attractionál* és *repulsionál*, a' milyen erővel pedig bír a' test; nem különbenn az érző-inak
rezgé-

kik egy az, hogy a' Lelkenn nem valamely magában fennálló erőt, hanem a' testbenn eloszolva lévő erőket értettek; más az, hogy az elmebéli munkákat egészen materialiter magyarázzák, az Érzést nevezetesen úgy, hogy a' dolgoktól jövő's a' levegőbenn repdeső *képetskéi* azoknak (*ειδωλα*) befűrják magokat az érző eszközökbe.

Az Újjak között legnevezetesebb Materialisták voltak: *La Metrie*, szül. 1714-benn, megholt 1757. Munkája *L' Homme Machine*. *Leid.* 1748. 12. — A' *Mirabaud* név alatt lappangó ezen Könyvnek *Systeme de la nature*, *Lond.* 1770. 2 *Vol.* 8. Írója. — *Priestley*, szül. 1733. m. h. 1804. munkája *Disquisitions relating to matter and spirit*. *Lond.* 1777. 8.

rezgéséből is sokat ki lehet magyarázni. De ha szinte megengednénk is, hogy az emberbenn volna valamely testtől különböző Principiuma a' gondolkodásnak és akarásnak: tsakugyan nem lehetne megmagyarázni azoknak munkáikbann egymással való egyezését (*Commercium*). Ugyan is, a' mit *Cartes* a' maga *Assistentia*-jábann (*Systema Adsistentiae Divinae*), és az ő Tanítványi a' magok *Occasionalismus*-ábann (*Systema causarum occasionalium*) mondanak, t. i. hogy az Isten szerez a' lélekbenn a' testbenn esett változásnak megfelelő előterjesztést, és a' testbenn a' lélek előterjesztéseinek megfelelő mozgást, az meg nem magyarázza a' dolgot. Mert egy az, hogy a' természeti dolgokat természeti okokból kell megmagyarázni; mikor hát valaki nem természeti okkal segít magánn, a' tsak azt teszi, hogy nem tudja a' dolgot megmagyarázni. Más az, hogy e' szerént a' hypothesis szerént az Isten az oka az erköltsi rosznak: a' mit pedig tagadnak. — A' *Leibnitz Praestabilita Harmoniája* sem magyarázza meg egy tseppel is jobbann a' dolgot. Azt mondja t. i. Leibnitz: hogy a' test és lélek munkáji közt való egyezés onnan van, hogy az Isten kezdetbenn

benn úgy alkotta a' testet és lelket, hogy az egyikbenn időről időre következő, tulajdon ereje által benne kifejtődöz változások a' másikkann eső változásoknak megfeleljenek. De tudjuk, hogy sokszor olyan ellenkező előterjesztések, és olyan ellenkező mozgások következnek egymás után, hogy azok egymásból nem folyhattak. Ha pedig tsak ugyan az Isten az első oka ezen előterjesztések és mozgások folyamatjának: úgy ezen hypothesis szerént is az Isten az oka a' világonn lévő rosznak; a' mit pedig Leibnitz nem akarna. — Az a' hypothesis sem ér többet a' felyebbvalóknál, mely szerént azt tartják, hogy a' lélek és test egymásba munkálódnak — *Systema influxus physici*. Mert nem lehet megfogni, hogy munkálódhasson a' Lélek mint ellenkező természetű a' testre, holott köztök semmi *contactus punctum* nints. Semmivel sem vágyunk pedig elébb, ha a' test és lélek közt valami közép dolgot — *Organum animae* — *sensorium commune* — *Ὀργανὸν τῆς ψυχῆς*: veszünk is fel. Mert az a' medium vagy test, vagy nem test: ha test, fel van a' kérdés, hogy illetheti azt a' lélek? ha nem test, felmarad a' kérdés, hogy illetheti azt a' test? Me-

lyekből látnivaló, hogy ha más principumát veszszük fel a' gondolkodásnak és akarásnak: a' *mozgás* és *gondolkodás* 's a' t. közt való megegyezés ki-magyarázhatatlan.

De mind ezek az okok nem elegendők arra, hogy a' testnek tulajdonítsuk a' nevezett munkákat, és hogy egy testtől különböző Principiumhoz ne folyamodjunk. Ugyan is abból, hogy az állati test mesterségesenn van alkotva, csak ennyi következik, hogy mesterségesenn van alkotva, az az véghez vihet némely mesterséges munkákat; de hogy minden mesterséges munkákat, nevezetesen a' gondolkodást és akarást is véghez vihesse, nem következik: ez a *posse ad esse* való okoskodás. — Hogy inkább annak kellene tulajdonítani az említett munkákat, a' mit esmerünk, és így a' testnek, nem lehet mondani; mert éppen azért nem lehet azokat a' testnek tulajdonítani, hogy esmerjük; a' mennyi-benn t. i. a' testet esmerjük, nem esmerünk abbann semmi olyan tulajdonságot, melyből folyhatnának azok a' munkák. — Hogy azok a' munkák függenek a' test állapotjától: a' csak azt mutatja, hogy a' lélek és test közt szoros egybekötetés lehet; nem pedig azt, hogy a' lélek és

és test egy. — Hogy a' test tulajdonságiból, nevezetesen annak *attractiva* és *repulsiva* erejéből, és az érző inak rezgéséből kimagyarázhatóknak tartja a' Materialista a' lelki munkákat: magyarázza ki hát! mert a' mint ugyan eddig próbálták kimagyarázni, a' nem magyarázat. Ugyan is, ha van is hasonlóság az *attractio*, *repulsio*, és az előterjesztések *combinatioja*, 's a' kívánság vagy is akarás között; ha van is hasonlatosság a' *húr* hajdani rezgésének megújítódása, és az előterjesztések *reproductioja* között: de más a' hasonlóság, más az ugyanazonság. Mondják meg hát! hogy húzódhatnak egymáshoz, a' miknek nintsen kiterjedése — az előterjesztések? hogy lehet valaha a' rezgés előterjesztéssé? És valamíg ezt meg nem magyarázzák: mind addig nem lehet a' Psychológiát a' Mechanicával egygyé tenni; mind addig kénytelenek vagyunk egy testtől különböző principiumot felvenni, már hiszen ha meg nem tudjuk is magyarázni, a' mit hiábann is próbálnánk, mint minden haszon nélkül próbálták *Cartesius*, *Leibnitz*, és mások, mitsoda egybeköttetésbenn legyen az a' testel.

§. 33. Ezekből látnivaló, hogy a' Materialismus magábann gondoltatva is gyengébb a' Dualismusnál. Hátha még mind egyiknek következéseit vesszük gondolóra? Már akkor nem tsak arról meg fogunk győződni, hogy a' Dualismus igazabb; hanem arról is, hogy amaz veszedelmes, ez hasznos, és így hasznánálfogva is ama felett elsőséget érdemel.

§. 34. A' Materialismusból szoros-sann következik, hogy ha nints a' testtől különböző Principium, ha minden tsak Materia, minden munkák tsak testi munkák, és így a' mozgásnak szükségképpennvaló törvényeinek alá vannak vettelve: az embernek tselekedetei is a' mechanicának törvényei alá esnek; az ember *machina* — nintsen *Szabadakarátja* (*liberum arbitrium*), nem függ tőle, hogy valamit tselekedjen-é, vagy sem.

Kérdés tehát, van-é az embernek szabadakarátja? Az a' vélekedés, mely szerént az állítódik, hogy az embernek tselekedetei szükségképpennvalók, és így nintsen szabadakarát, *Determinismusnak*: az azzal ellenkező *Indeterminismusnak* mondatik. A' Determinista így akarja megmutatni, hogy nintsen szabadakarát. Semmi sem esik úgy-
mond

mond ok nélkül: az ember tselekedeteinek is kell hát okának lenni. Mert hogy az ember része légyen a' természetnek, melybenn pedig mindennek van oka, és még is más törvényi légyenek, a' nem lehet. Hogyha pedig az ember Tselekedeteire nézve tsakugyan helye van a' *Történetnek*: miért ne vólna helye az ember Godolkodására nézve is? miért ne vólna helye a' Világra nézve is? De mi is vólna az, ha az *okos* ember ok nélkül tselekedne? úgy a' ki legoktalanabbúl tselekedne, a' tselekedne emberhez legillendőbbenn; úgy a' legbolondabb tselekedet vólna a' legszabadabb, és valamint némelykor a' legroszszabb, úgy némelykor a' legjobb tselekedet. Hogy van is oka az ember tselekedeteinek, megtetszik abból, hogy az ember előterjesztések nélkül nem akarhat, nem tselekedhetik — *Ignoti nulla cupido*. Ezek az előterjesztések pedig Okok, melyektől származnak a' tselekedetek. Ha pedig van oka az ember tselekedeteinek, minthogy az okból szükségesképpenn foly a' következés: az ember tselekedetei szükségesképpenn és nem szabadakaratból valók. Meg is tetszik ez abból, hogy ugyan azon emberbenn, ugyan azon indító okból, ugyan azon tseleke-

det származik; és ha valakinek gondolkodása módját — *characterét* esmerjük, előre meg tudjuk mondani, hogy és mit fog tselekedni. Úgy látszik ugyan, mintha némelykor minden indító ok nélkül, és tsupánn szabad-tetszésből tselekednénk. De az tsak onnan van, hogy nem elég világosann vagynak eszünkben azok az okok, melyek minket valaminek tselekvésére indítottak; a' mint-hogy ha tovább gondolkodunk, sokszor rájok akadunk. Úgy látszik ugyan, mintha a' *Megbánás* is arra mutatna, hogy nem vólt semmi ok, mely az embert valamire meghatározta vólna: de az tsak azt mutatja, hogy nem jutnak eszünkbe az okok, melyek valaminek tselekvésére indítottak; és hogy jobban látjuk a' tselekedetnek kárát, mikor azt végrehajtottuk — kár utánn vagyunk okosok; a' minthogy az okos ember nem is szokta annyiszor megbánni tselekedetét.

Meg kell vallanunk, hogyha a' szabadakarat abbann áll, hogy az ember tsupa szabadtetszésből, okok nélkül tselekedhetik, a' mint ezt közönségesenn tartják az Indeterministák: a' Deterministáknak Erősségei ellene mondhatatlanok, és hogy úgy nintsen szabadakarat.

De

De hiszen nem is abbann áll az embernek szabadakarata, hogy ok nélkül tselekedhetne; sőt inkább azért van szabadakarata, mert okoknál fogva tselekedhetik; és a' baromnak éppenn azért nintsen szabadakarata, mert nintsen az a' tehetsége, hogy okoknál fogva tselekedhessen. T. i. az embernek van esze. Az ész abbann áll, hogy az ember el tudja látni a' tselekedetek következtéseit; látja hogyha így tselekeszik, mi leszsz következtése, mi, ha másképpenn tselekeszik; a' két tselekedetnek következtéseit egybevetvén, megtudja ítélni melyik nagyobb, és a' melyik nagyobb, a' leszsz neki indító oka. Magától függ tehát az embertől, hogy a' tselekedetet *meggondolja*, vagy a' mi éppenn oda megy ki, tselekedhetik szabadonn. És hogy szabadonn tselekedni, és meggondolni a' dolgot egyre megy ki: mutatja egyfelől az, hogy a' kiknek vagy még meg nem ért, vagy megzavarodott okosságok, azoknak tselekedetét nem nézzük szabadnak, annál fogva nem is tulajdonítjuk nékik annyira, mint külömbenn; másfelől mutatja az, hogy mennél több ideje vólt valakinek valaminek meggondolására, és mennél inkább szántszándékkal tselekedett valamit, annál inkább

tulajdonítjuk néki tselekedetét, mivel annál szabadabbann tselekedett. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a' Temperamentumnak, a' Nevelésnek, a' Kornak nagy hatalma van az okosságonn; és ezek valamint egybenn segítik, úgy másbann akadályoztatják az okosság ítéletit; annálfogva valamint egyfelől nagy része van ezeknek a' tselekedetek jószágánn, úgy másfelől nagy tekintetet érdemelnek a' tselekedetek rosszságának megítélésébenn: de tsakugyan nem vetkeztetik ki ezek annyira az okosságot természeti erejéből, hogy kivált a' nagyobbakbann ne láthatná azt, miből mi következik.

Ha e' szerént van az embernek szabadakarata, mert van esze: látnivaló, hogy a' Materialismus, mely azzal ellenkezik, meg nem állhat. Látnivaló egyzersmind az is, hogy mivel ha nintsen szabadakarata az embernek semmi tselekedetének nem maga oka, semmit sem lehet néki bűnül, vagy jószágúl tulajdonítani — nints *virtus*, nints *vétek*; jótsелеkedet nélkül pedig az emberi társaság, mely nélkül az ember boldog nem lehet, fel nem állhat: a' Materialismus, mint a' mely a' szabadakarattal ellenkezik, a' virtusnak, a' társaságoknak,

nak, az emberi boldogságnak ellensége. A' Dualismus ellenbenn a' szabadakarattal szépen öszszefér; minthogy e' szerént nem tsupa test lévén az ember, nintsen is a' test szükségesséppennvaló törvényeinek *egészenn* alájavettetve. A' Dualismus annálfogva nemtsak az hogy amannál hihetőbb, hanem a' társasági életbenn egyedül hasznos is.

§. 35. A' Materialismusból foly továbbá, hogy mivel az ember *tsupa* test — materia, elromolván a' testnek organismusa, vége az egész embernek, létinek határa a' sír, melyből nem nyílik ajtó az örökkévalóságra — nintsen *Halhatatlanság*. Mert ámbár ezen testnek maradványiból formálódhatna új organismus, új élet: de az nem folytatása lenne az ember lételének, hanem inkább egészenn más élet, és így nem halhatatlanság. Azt akarnánk pedig tudni, hogy terjedhet-é az ember léte a' síron túl is vagy halhatatlan-é? minthogy ha nintsen halhatatlanság, ha annálfogva a' tselekedeteknek minden haszna ez életbenn határozódik: oda leszs a' virtus mellől a' gyámol, mely azt a' világi kísértetekkel való küszködésbenn mozúlhatatlanúl tartja; oda leszs a' vétkezésbenn kevélykedő mellől az ostor, mely

mely azt hébe korba megrettentí; oda leszs a' társaságok bóldogsága. Ezt akarnánk mondom tudni, nem pedig azt, hogy az ember lehet-é újj teremtéssé; mert ha szinte azzá lenne is, nem az a' személy lenne a' ki az előtt vólt; nem lenne tehát reá nézve helye sem jutalomnak, sem büntetésnek.

Kérdés tehát, halhatatlan-é az ember? Telyesenn megnyugtának ez eránt az Istennek tulajdonsági: az ő *bóltsessege, igazsága, egyszersmind mindenhatósága*. Ugyan is ha ez a' világ nem a' történetnek, hanem egy bóltsoknak munkája: mindennek kell itt bizonyos céljának lenni, melyre adóttak a' benne lévő erőök; mindennek el kell érni a' maga célját, vagy is a' maga természete szerént *tökélletesnek* kell lenni. Úgy is tapasztaljuk, hogy minden egyéb dolgok elérik tzeljokat, elérik a' tökéletességet. Egyedül az ember az, ki ennek a' rövid életnek végével nagyonn távól van mind az értelembeli, mind az erköltsi tökéletességtől. Lehet-é már azt gondolni, hogy az ember alacsonyabbá tevődött vólna minden dolgoknál? Lehet-é gondolni hogy a' mi dőnn minden más dolgoknak bizonyos végekre adattak az erőök, az emberbenn
cél

czél nélkül vólnának azok a' sok felséges tehetségek? Lehet-é gondolni, hogy a' midőnn minden egyéb egy bölts Okra mutat, egyedül az ember vólna a' történetnek rendetlen munkája? Nem azt kell-é inkább mondani, hogy az embernek is van czélja; és mivel azon czélját e' rövid életbenn el nem érheti, nem ez életbenn határozódik az embernek létele, vagy hogy halhatatlan? Ugyan erre mutat az Istennek *Igazsága* is. Ha az Isten igaz: nem lehet sem a' véteke a' jutalom, sem a' virtusé a' büntetés; a' tselekedetekkel egyenlőségben kell lenni azoknak díjjának. No de úgy tapasztaljuk, hogyha nem gyakrann is, tsakugyan megesik, hogy a' szerentsés vétek kevélykedik, a' szenvedő virtus porbann hever. Hogy egyez ez meg az Isten igazságával? Azt kell tehát mondanunk, hogy a' virtusnak jutalma nem ez élethez van köttetve, hogy a' bünt ez élet határján túl is kíséri a' büntetés; ez élet tsak kezdete az ember erköltsi életének.

Minthogy e' szerént jó fundamentomonn áll az embernek a' halhatatlanság felől való hite; a' halhatatlanság pedig a' Materialismussal ellenkezik: látnivaló hogy a' Materialismus tévelygő véle.

vélekedés is, ártalmas is. A' Dualismus ellenbenn, mely a' halhatatlansággal megállhat, ennyibenn is hihetőbb, és nem csak nem káros, de hasznos vélekedés is.

Az Ontológiára és Metaphysicára Olvasd:

Christ. Wolfi Philosophia prima sive Ontologia, Franc. et Lips. 1730. — Cosmologia generalis. Ibid. 1731. — Psychologia rationalis Ibid. 1734. — Theologia naturalis Ibid. 1736. 37. 2 Tom. Ez a' Könyv minden szószaporitása, és nagyonn Oskolat előadása mellett, és mind a' mellett is, hogy a' Wolf Philosophiája elvesztette tekintetét, tsakugyan mind a' benne lévő dolgok bövségére, mind arra nézve megérdemli a' figyelmetességet, hogy ebbenn adódtak legelőször elő az Ontologia és Metaphysica szorossabb rendbenn, és a' Metaphysicának részei szorossabb megkülömböztetéssel.

I. G. H. Feder Institutiones Logicae, et Metaphysicae, Götting. 1781. — Hasznavehető Compendiumotska, mind a' mellett, hogy nem üress a' Wolf Philosophiája hibájitól.

L. H. Jakob Grundriß der allgemeinen Logik, und kritische Anfangsgründe der allgemeinen Metaphysik. Halle. 1794. Kánt szerént való Compendiuma a' Metaphysicának, vagy igazábbann szóllvann a' Nem-metaphysicának.

Ernst Platners Philosophische Aphorismen. Erster Theil. Leiptzig. 1793. A' Leibnitz és Wolf Philosophiájához szit, Kántot ezáfolgatvann.

G. E. Schulze Grundriß der Philosophischen Wissenschaften Zweyter Band Wittenberg. 1790. Tudós, mély, Scepticismusra hajló munka.

ERKÖLTSI
PHILOSOPHIÁBA
VALÓ
BÉVEZETÉS.

§. 36.

Társaság nélkül az ember nem élhet, nem is élt soha: arra őtet mind természetete nógatvánn, mind a' szükség kényszerítvénn.

De bele vitte az Ember magával a' társaságba a' magaszeretét is. Mihelyt tehát társaságba állott az ember, mindjárt a' volt a' kérdés, hogy egyeztesse meg a' magaszeretét a' társaság javával, vagy is mit tselekedjen? minthogy mindent tselekedni nem volt szabad, külömbenn a' társaság felbomlott volna. Elkezdődött tehát az a' felől való vizsgálódás: mit *kell* az embernek tselekedni, ha társaságban akar élni? mi
kö-

kötelessége? (*necessitas moralis aliquid agendi, — officium, obligatio*), vagy, mivel a *kötelességnek előadása* (*propositio obligationem enuncians*) *Törvénynek* (*Lex*) mondatik, mi a *Törvény?* és így melyek a törvénnyel megegyező *törvényes tselekedetek?* (*actio legalis*), melyek az azzal ellenkező *törvénytelen tselekedetek* (*actio illegalis*)? Az efféle vizsgálódások tészik már a *Cselekedet-philosophiájának materiáját.*

§. 37. Ha ez a kérdés, mit kell tselekedni? arra a *Theologus* ezt feleli: tselekedd azt, a' mit az Isten parantsol a' maga *Beszédében*; a' *Törvénytudó* ezt: azt tselekedd, a' mit a' *Törvénykönyv* itt 's itt parantsol; mind kettő valamely *kijelentett, — tett — írott* (*positiva*) törvényre utalvann, és abból mutatvann meg mit kelljen tselekedni; mind kettő *positivus kútfeből* (*principium cognoscendi*) merítvén. A' *Philosophus* ellenbenn az említett kérdésre így felel: azt tselekedd, a' mit *okosságod* helybe hágy, parantsol; e' tehát tsupánn az észre okosságra hallgat, okokkal okoskodás által mutatja meg mit kelljen tselekedni; az okosság kútfejből merít; mely kútfo minthogy mindennek a' fejében van, *természeti kútfo*. A' *Csele-*
leke-

lekedet-philosophiája tehát már az a tudomány, mely tsupánn az okosságból — okokkal, okoskodás által mutatja meg, mit kelljen tselekedni, vagy rövidebbenn: a' Cselekedetekről való *elmelkedés*, (*Theoria actionis humanae.*)

§. 38. Kérdés tehát, mit kell tselekednünk? vagy melyek a' Törvények, melyeket nekünk meg kell tartani? különösen melyik az a' *Fő törvény* (*Principium practicum*) melyből folynak mind a' többek, és a' mely megmutatja minden esetbenn, mit kelljen tselekednünk? és honnan tudjuk ezt meg?

Már valamint átaljábann az *Esméret kútfejere* nézve különbözőképpenn vélekednek a' Philosophusok: úgy különösen a' *Törvénynek kútfejere* nézve is egyiknek egy, másiknak más vélekedése. És ez nem is lehet másképpenn; mert ha átaljábann semmit sem lehet tudni bizonyosan, a' tselekedetekről sem lehet; vagy ha lehet valamit bizonyosan tudni, még pedig vagy tapasztalásból vagy okoskodásból, a' tselekedetekről is onnan lehet: a' *Scepticus* scepticus a' *practicumokbann* is, az *Idealista* itt is idealista, az *Empirista* itt is az, ha ugyan egy nyomonn akar okoskodni. Melyből látni való, hogy nem

értik a' dolgot, a' kik p. o. Kántnak idealismusát kárhoztatvänn, practicum principiumához ragaszkodnak.

A' Scepticus már, nevezetesenn *Montaigne* *, és *Mandeville* ** úgy ítél, hogy valamint átaljábann semmiről sem lehet semmit bizonyosann tudni: úgy a' tselekedetekről sem. Nem lehet tehát azt mondani, hogy ez törvényes, ez törvénytelen tselekedet; nintsen semmi *természeti* kü- lömb-

* *Michel de Montaigne* Francia fi, szül. 1533-bann. Jó elméjét a' Görög és Római Classicusok tanulása, melyre jókor reá adta magát, annyira élesztette, nemesítette, formálta, a' bal vélekedésektől, melyek fogva tartották az ő Századját, annyira megszabadította; hogy az újjabb időkbenn ő mert legelőször szabadonn gondolkozni — *kétkedni*, kétségbe hozvänn, hogy vólna a' tselekedeteknek valamely *természeti* és *közönséges* törvénye, és minden tselekedetek közt való kü- lömötséget a' *szokásnak* tulajdonítvänn, mely kétkedést mindazáltal életével nem követett; és hogy az ő írása: *Essais Paris. 1725. 3 Tom. 4.* kedves ékes formájára nézve egészen kitészik a' maga idejéből. Meghólt 1592.

** *Bernhard Mandeville*, születésére nézve Hollandus, de Angliai lakos, élt a' 18 Század elejénn. *The Fable of the Bees. Lond. 1732. 2 V. 8.* (A' méhekről való mese) titulusú Munkájábann azt írja, hogy a' tselekedeteknek törvényes vagy törvénytelen vólna csak attól függ, hogy mit hoznak magokkal valamely *Polgári-Társaságnak Törvényei*. Meghólt 1733-bann.

lömbség a' tselekedetek közt; tsak attól van minden azok közt látszó különbség, hogy a' szokás, az írott törvény az egyik tselekedetet megtette törvényesnek, a' másikat törvénytelennek. A' mi hogy úgy van, megtetszik abból, hogy a' mit egy helyt törvényes dolognak tartanak, p. o. sok helyekenn a' gyermekek elvetését (expositio infantum); Spártában a' lopást, ha rajta nem kapták a' tévőt, 's a' t. azt más helyt törvénytelennek tartják. E' szerént, ez a' Scepticus practicum principiuma: Kövesd a' szokásokat, hallgass a' Polgári Törvényekre.

De jóllehet van különbség a' Nemzeteknek a' Törvényről való ítéletében: abból mindazáltal nem következik, hogy a' törvényes és törvénytelen közt semmi természeti különbség ne volna. Ugyan is az az ítéletbeli különbözés nem olyan nagy, mint mondják. Mert avagy nem megegyeznek-é minden Nemzetek a' legtöbbséggel? van-é olyan Nemzet, mely kárhóztatná a' hűséget, dítserné a' hitetlenséget, helybenn ne hágná a' kegyelmességet, jóltévőséget 's a' t.? Hogy egy két ellenkező példát lehet előkeresni, az tsak azt mutatja, hogy az ökösség megvakíttatván a' haszon által,

balúl ítélhet valamint egyébire, úgy a' törvényre nézve is: de azért, hogy valaki vétt az okoskodás reguláji ellen, nem következik, hogy ne vólnának annak reguláji; abból hogy vannak monstrumok, nem következik hogy ne vólna szépség. Hogy Spártában az alattomos lopást meg nem büntették ha későbbenn kivilágosodott is, a' nem azt mutatja, hogy ott nem tudták vólna, hogy a' lopás *lopás*, hanem tsak azt, hogy ábbann a' katonai statusbann hasznos lévènn a' fortélyosság, elnézték a' hasznáért. Hogy némely Nemzetek nyomorék idétlen gyermekeiket elvetik: a' nem azt mutatja, hogy azok ne szeretnék gyermekeiket, hanem tsak ezt, hogy nem tartvänn úgy is életrevalóknak, 's nagyobb jótéteménynek tartvänn reájok nézve a' halált, nem akarnak vélek bajlódni.

De engedjük meg, hogy nintsen semmi természeti külömbség a' tselekedetek közt: hogy teszünk úgy tsak egy lépést is az életbenn? Ugyan is, miért tselekeszik, vagy miért nem tselekeszik az ember valamit? Azért, mert azt törvényesnek, vagy törvénytelennek hiszi. Úgyde ha nintsen semmi külömbség a' kettő

kettő között, akkor nem hiheti; és ha még is tselekeszik, *ok nélkül* tselekeszik. — Mert azzal, hogy azt mondjuk, hogy a' szokásokat, positiva törvényeket kövessük, semmivel sem vagyunk előbb. Fel van ugyan is a' kérdés: a' szokás, a' törvény, miért lett szokássá, törvényyé? miért kelljen azokat követni? melyre vagy ezt kell felelni: azért, mert a' *helyes*, van tehát valami helyes; vagy ezt: mert *szokás*, mert *törvény*; úgyde ez ezt teszi: *ok nélkül*. Veszedelmes is ez a' moralitással ellenkező állítás az emberek társaságának, annál fogva boldogságának.

Az Idealista — *Plátó, Stoicusok,* *
Kánt, azt tartja, hogy a' törvénynek
 ideá-

* A' Stoicusoknak feje a' Cyprusból Cittiumból való *Zeno*. Ki is gazdag Kereskedőnek fia lévén, jól nevelődött. Maga is kereskedést üzvénn, midőnn egyszer Athenaebe vinné portékáit, bajtörés által mindenét elvesztette. A' mikor látvann hogy a' tudomány a' legállandóbb birtok; abba hagyvann a' kereskedést, a' Philosophiára adta magát, hallgatvann a' többek között a' Plátó követői közzül való Polemo-t, azután pedig maga is tanítvann a' *σολα* porticus-bann, egyebek közt a' maga *paradoxiajait*: t. i. „a' virtus önnön magábann jó“ — „tsak a' virtus a' jó; és tsak a' vétek a' rossz“ — a' virtusbann van egyedül a' boldogság“ — „a' virtus maga magának elég“ —

ideája *velünk született*. Hogy a' törvény ideáját nem szerezhettük a' tapasztalásból,

„tsak a' jó ember bölts, minden rosszak bolondok“ — 's a' t. Meghólt 262-vel Chr. sz. e. Követői voltak a' többek között *Kleanthes* és *Chrysippus*.

Különösnek tetszhetik valaki előtt, hogy én a' Stoicusokat a' Practicumokban az Idealisták közzé szamlálom. Nem is tagadhatom, hogy a' Stoicusok ha mindent nem is, legalább sokat tulajdonítottak az érzéseknek, a' mint nyilván megjegyzi Zenoról Ciceró Acad. 1. 11. „Sensus punctos esse censuit a quadam impulsione oblata extrinsecus; quam ille *φαντασιαν* nos *visum* apellamus licet. Sed ad haec quae visa sunt, et quasi accepta sensibus, assensionem adjungit animorum, quam esse vult in nobis positam, et voluntariam. Visis non omnibus adjugetur fidem, sed iis solum quae propriam quandam haberent declarationem earum rerum quae viderentur“ etc. De másfelől az is bizonyos, hogy a' Stoicusok azzal tartják, hogy a' Cselekedetet nem a' következése, haszna vagy kára, az abból való gyönyörűség vagy fájdalom teszi jóvá vagy rosszszá, hanem *magdbann* gondoltatván is jó a' jóiselekedet (virtus), és *egyedül* jó. Már pedig, ha nem a' következése mutatja meg a' tselekedetnek mivóltát; nem érzésből — nem a' *tapasztalásból* lehet azt megtudni, melyik tselekedet jó, melyik rossz, és így nem másunnan, hanem az okosságból — a' jónak és rosszsznak velünk született ideájiból. Annálfogva, ha szinte nem akarná is a' Stoicus, azt kell mondania, hogy a' jónak és rosszsznak ideája az emberrel vele születik. Melyek így lévén, kéntelen vagyok azt mondani, hogy a' Stoicus philosophiája maga magával ellenkezik: a' theoreticumokban empiristai: a' practicumokban idealistai philosophia.

ból, és így hogy velünk kellett annak születni, különösen ezen erősségekkel igyekeznek az Idealista nevezetesen Kánt megmutatni. Ha úgymond a' tapasztalásból akarnánk megtudni, melyik a' törvényes, melyik a' törvénytelen tselekedet: úgy a' *következésire* kellene nézünk a' tselekedetnek. De úgy majd az abból származandó haszon, gyönyörűség *határozná meg* bennünket valaminek tselekedésére, úgy tsak a' *magunk* hasznát néznénk, következképpenn nem lenne *Szabadakarát*, nem lenne *Törvény*. Továbbá a' törvénynek *közönségesnek* kell lenni, és szükségesképpenn kötelezőnek: úgyde a' tapasztalásból tsak ennyit tudhatunk, hogy valamely tselekedetnek *némelykor* hasznos következése van, a' miből tehát tsak ennyi folyna, hogy azt *némelykor* kellene tselekedni mint hasznost, nem folyna pedig az, hogy azt mint törvényt *minden esetbenn* kellene tselekedni. Hogy ha a' törvény ideája velünk született: nem abból tudhatjuk meg valamely tselekedetnek törvényes vagy törvénytelen voltát, hogy annak milyen következése van, káros-é vagy hasznos, gyönyörűsége-é vagy fájdalmas; ne is nézzünk tehát *következésire* a' tselekedetnek;

hanem *csak okosságunkra* hallgassunk, és az a' benne lévő *ideája* szerént a' törvénynek megmondja, mit tselekedjünk. E' szerént ez a' practicum principiuma az Idealistának: Cselekedd azt a' mit okosságod parantsol.

De nem következik ezekből az erősségekből, hogy a' Törvény ideája velünk született volna. Ugyan is abból ha a' tapasztalásra hallgatunk, és így következésre nézünk a' tselekedetnek, nem következik, hogy majd csak a' magunk haszna utánn vakonn mégyünk, és így hogy nem leszs szabadakarat, nem leszs törvény. A' tapasztalás ugyan is nem csak azt mutatja meg, mi nekünk magunknak hasznos, hanem mi másoknak is; nem csak azt, mi nekünk most mindjárt hasznos, hanem mi jövendőbenn is. Már avagy nem kell é feltenni az emberről, kinek esze van, hogy nem mindég azt fogja hasznosnak tartani, a' mi néki magának most mindjárt hasznosnak látszik, de másoknak káros, és éppenn azért néki is elébb utóbb káros lenne; hogy annálfogva arra is fog nézni mi másnak hasznos; és így nem fogja magát engedni a' haszon gyönyörűség által orránálfogva hurrzóltatni? A' második erősségből sem

kö-

következik, hogy a' törvény ideájának velünk kellett volna születni. Mert ha közönségesnek kell is lenni a' törvénynek, miért ne lehetett volna azt a' tapasztalásból venni? hiszen ha valamely tselekedetnek következését mindig egyformának tapasztalom, sőt valamíg a' társaság társaság, az okosság okosság leszsz, nem is gondolhatom másnak, miért ne lehetne nékem abból közönséges törvényt formálnom?

Valamíg pedig meg nints mutatva, hogy a' törvény ideája velünk született, mind addig felmarad az a' kérdés, hogyha a' tselekedetek törvényes vagy törvénytelen vóltának megítélésibenn nem szabad a' tselekedeteknek kárára vagy hasznára tekinteni: honnan lehet megtudni a' tselekedetek mi-vóltát? és ha nem azért tilt vagy parantsol az okosság valamit, mert káros vagy hasznos: miért parantsol vagy tilt hát? Ok nélkül parantsol tehát az okosság; nintsen tehát oka a' törvénynek; ide megy hát ki az Idealista practicum principiuma: Cselekedd a' törvényt mert törvény; vagy is, a' törvény *törvény*, mert törvény.

Hátra van még az Empirismus, mely szerént a' *következése* mutatja meg a'

tselekedetnek annak mivóltát. Az Empirismus a' szerént, a' mint vagy tsupánn az érző-tehetségre, vagy egyszersmind az okosságra is hallgatunk a' tselekedetek megítélésébenn, vagy *Érzésre hallgató (Sensualis)*, vagy *Érzésre és okosságra hallgató* egyszersmind (*Sensuali-rationalis*). Az érzésre hallgató Empirismus szerént, a' tselekedetek közt való minden külömbség onnan van, hogy egyik tselekedetnek kedves érzés — gyönyörűség, másiknak kedvetlen érzés — fájdalom a' következése. Még pedig mivel az érzés kinek kinek magáé, és mivel az által a' jelenvalókat veszi az ember észre: a' *jelenvaló és kinek kinek tulajdon gyönyörűségétől* függ a' tselekedetnek mivóltá. Melyből ez a' practicum principium következik: Azt tselekedd a' mi néked leg hamarább legnagyobb gyönyörűséget szül. — *Aristippus, Epicurus.*

De ez a' principium nem az *okos* emberhez, hanem baromhoz illik; itt az okosságnak semmi szava. Mi is leszs úgy az emberek társaságából, ha e' leszs a' principium, hogy kiki a' mit mástól elvehet, mind igaz jószág (*bonne prise*), ha a' néki gyönyörűségére van. *Az érzésre és okosságra egyszersmind*
hall-

hallgató Empirismus szerint, a' tselekedetek közt való külömbség onnan van, hogy mivel az ember társaság nélkül boldog nem lehet, annálfogva társaságban akar élni, a' mely tselekedeteknek a' *társasági életre* hasznos következése van, törvényeseknek, az ellenkezők törvényteleneknek tartódnak. E' szerint megengedődik, hogy az ember keresse a' maga gyönyörűségét, hogy megadja az érzésének is azt a' mi azé — szeresse magát. De mivel a' társaság fel nem állhatna, ha kiki a' maga hasznát a' mások kárával munkálódná: tsak az olyan gyönyörűség és haszon engedődik meg, mely a' másokéval megállhat. Ebből ez a' *practicum principium* foly: Szeresd magad', de úgy, hogy a' magad szeretete a' mások — a' társaság javával ne tsak ne ellenkezzon, hanem inkább azt előmozdítsa; vagy is azt tselekedd, a' mi a' társaság céljával megegyez.

§. 39. Hogy a' társaság fennállhasson, múlhatatlanúl szükséges, hogy *egymást ne bántsuk*, külömbenn azonnal felbőmlik a' társaság. Az tehát hogy egymást ne bántsuk *szoross kötelességünk* (*obligatio perfecta, officium perfectum*); melyet ha nem telyesítenénk,
más-

másnak szabadságábann áll erővel is reáhajtani bennünket; — *Jussa* (*facultas moralis cogendi alterum ad aliquid agendum*) van másnak ellenünk. Melyből látnivaló, hogy a' Szoros kötelesség és Jus mindég együtt járnak; úgy-hogy ha nékem van valamely szoros kötelességem, másnak ugyan azon dologra nézve jussa van; a' honnan az ilyen szoros kötelesség *Igazság kötelességének* (*juridica*) és annálfogva mivel az igazságot a' külső törvényszék is megtéli, *külsőnek* (*externa*) mondatik; mint szinténn az olyan törvény is, mely efféle kötelességet foglal magábann, *Igazság törvényének*, és *Külső-törvénynek* is mondódik. Az olyan tselekedetek, melyekkel mást megbántunk, *rossz* (*pravae*) vagy mivel azokkal mások jussát megsértjük, *igazságtalan* tselekedeteknek (*actiones injustae*), az ellenkezők *nem rosszaknak* (*minus pravae*), vagy is *igazságosoknak* (*justae*) mondatnak. De mennyivel boldogabb leszsz a' társaság, ha nem tsak nem bántjuk egymást, hanem *segítjük* is; ha egyik kéz a' másikat mossa: segíteni is kell tehát egymást. Erre mindazáltal, minthogy nem éppenn olyan múlhatatlanúl szükséges a' tár-

társaság felmaradására, mint az egymás nem bántása, nem köteleztetünk olyan szorossann, — e' *Nem szoros kötelességünk* (*obligatio imperfecta*); mely, mivel csak úgy tellyesítjük, ha jó erköltsű emberek akarunk lenni, *Erköltsinek*, (*moralis*); és annálfogva minthogy arra a' külső törvényszék nem kényszeríthet, *Belsőnek* (*interna*) is mondatik; mint szintén az ilyen kötelességről szóló törvény is *Erköltsi* és *Belső törvénynek* is neveztetik. Az olyan tselekedetek, melyekkel másokkal jólteszünk jó tselekedeteknek (*actiones rectae*), az ellenkezők *nem jó* tselekedeteknek (*minus rectae*) mondatnak. A' jó tselekedeteknek állhatatos tellyesítésébenn áll a' *Vir-tus*, az ellenkezőknek tselekvésébenn az *Erköltsi-vétek - bűn* (*morale peccatum*); melytől különbözik az a' *bűn*, mely az *igazságtalanságbann* áll (*peccatum juridicum*).

Ezen két különböző neméhez képest a' Kötelességeknek, Törvényeknek és Cselekedeteknek, két részre oszlik a' Cselekedet-philosophiája. Egyik része tanít a' külső törvényekről, tartozó kötelességekről, vagy is az igazságos tselekedetekről; mely is *Természeti Jus-nak*

nak — *Jussok tudományának* (*Jus Naturale*) mondódik; melynek tehát ez a' Principiuma: *Mást ne bánts* (*neminem taede*). Másik része a' belső-erköltsi törvényeket, erköltsi kötelességeket, vagy is a' jóselekedeteket adja elő *Erköltsi Philosophia* (*Philosophia morum s. moralis — Ethica*) neve alatt; melynek tehát ez a' Principiuma: *Segíts mást, vagy Használj másnak*.

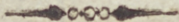
ERKÖLTSI PHILOSOPHIA.

§. 40.

Senki sem elég önnön magának; szükségünk van a' más segítségére. Éppenn azért állottunk társaságba, hogy egymást költsönösen segítvénn, boldogok lehessünk. Azt kívánja tehát, azt teszi erköltsi kötelességünké az okosság, ha tsak az embernek szerfelett való *Magaszeretete* (*egoismus*) által meg nem vakíttatik, hogy ne mindég tsak a' magunk jelenvaló hasznát nézzük; hanem azt is, mi hasznos másoknak, mi hasznos a' társaságnak; hallgassunk a' *Felebaráti*
szere-

szeretetre is, (Lásd *Philosophia* I. Dar. 188. 189. oldal.), és a' mit a' javall tselekedjük; használjunk másnak; segítsünk mást; tégyünk jól mással; gyakoroljuk a' jótselekedeteket, tudvänn hogy a' jótétel olyan költsön, mely interestessével együtt elébb utóbb megtér, és hogy minden rossz tettünk a' magunk fejére tér vissza. — *Minden jó ember bölts: minden rosszak bolondok.*

Lássuk már először is, miképpenn használhatunk másoknak? melyek tehát a' jótselekedetek? melyek annálfogva egyenként *erköltsi kötelességeink*? azután pedig, mitsoda *eszközöket* kell elővennünk, hogy a' jótselekedetekre hajlandók légyünk?

I. R É S Z.

A Z

ERKÖLTSI KÖTELESSÉGEKRŐL.

§. 41.

Használhatunk másoknak — jóltehetünk másokkal, *Javainkal* — *Adományunkal*, *Erőnkkel* — *Szolgálatunkal*, *Eszünkkel* — *Tanátsadásunkal*, vagy, ha egyébbel nem, legalább *Jó indúlatunkal*: melyek tehát a' belőlök folyó virtusokkal együtt a' Felebaráti szeretet munkáji; valamint az azokkal ellenkező vétkek az Egoismus tsuda szüleményei. Kezdjük azonn, a' mi legnehezebb, minthogy pénzben kerül, az *Adományonn*.

Mennél szükségesebb a' pénz a' társasági életben, és mennél szükségesebbnek tartják azt az emberek: annál több munkában kerülő, de annál szebb

virtus is az *Adakozás*. A' Böltsnek a' pénz nem egyéb szüksége pótlása eszközénél: a' mi hát azonn felül van, az neki nem pénz. Ád annálfogva másnak, még pedig minden személyválogatás nélkül; mert néki van miből adni, a' virtus pedig személyválogatást nem esmér. Ád a' koldúsnak; mert az is kíván megelégtetni, noha tsak egy haszontalan gyomor emészti meg a' jótéteményt. De még többet ád a' közhaszonra; mely *capitalis* idővel bő interest hajt a' Hazának. És minthogy ő nem fizetésért tselekeszi a' jót, titkonn ád.

Philanthropus, egy múlt Századbeli ember, ki hivatalánálfogva másokat a' vétkekről integetett, legotsmányabb vétkeknek tartotta a' fősvénységet; melyet annálfogva minden alkalmatossággal eleven színekkel festegetett. Ugyan ez a' *Philanthropus* a' maga javaiból a' szegényeknek bővenn alami'snálkodott, még pedig többnyire titkonn; úgyhogy igen kevesenn tudhatták meg, kinek kezéből jön a' jótétemény. Egy Özvegyet sem botsátott el magától sírva, ha tsak örömébenn nem sírt. Egy betsületes, de kereskedésébenn szerentsétlen Kereskedőnek adott költsönn, *minden interes nélkül*, hogy el ne vetemedne, és hogy
neve-

neveletlen gyermekeit táplálhatná. — —
Elég! — Mese!

Ez hát már való: *Harpax* leg-
gazdagabb volt az egész környékben:
még is mindég tele volt a' szája
panaszszal az idők mostohasága ellen.
A' Teremtővel azért nem volt meg-
elégedve, hogy neki hasat adott; mert
úgymond sok megmaradna, ha enni
nem kellene; és egy részről szeretett
vólna meghalni, minthogy hallotta,
hogy a' jövendő életben eltöröltetik a'
has, de más részről félt a' teme-
tési költségtől. A' ruha az ő véleke-
dése szerént nem egyébre való, hanem
hogy annak a' bódog állapotnak elvesz-
tésére emlékeztessen, a' mikor semmi
ruhára nem vólt szükség; és men-
nél rongyosabb vólt ruhája, annál kö-
zelebb gondolta lenni magát az ártat-
lanság állapotjához. Életében semmit
ingyenn nem tsinált; az imádságot is
annak a' fejében mondta hogy a' ke-
gyesség mindenre *hasznos*. — A' fija
igen feslett életű lévén, többet el-
fetsérlett naponként, mint a' mennyit
az apja megkuperhatott; ki is azonn
való bűvábann betegségbe esett. Halá-
los ágyábann szüntelen adósságról, inte-
resről fantazirozott. A' Pap el akar-
vann,

vánn vonni a' földiektől figyelmetességét: a' *váltság*nak árrát emlegette előtte. Nem, nem! felkiáltott a' beteg, annyibann el nem vehetem; az a' mostani *curtus* szerint ötven procentet vesz. Ezek voltak utolsó szavai; 's azzal kimúlt.

A' Fösvénynek a' pénz nem eszköz, hanem cél; azért nem él vele. Nem tsuda osztánn ha másnak nem ád, mikor magától is megtagadja. És minthogy nem méri pénzét szükségeihez: nints néki soha elég. Néki az az eszköz, a' mi másnak cél: Feleség, Gyermekek, Barát, Haza 's a' t. mind tsak eszköz; mert azoknak pénzt kell hajtani; és mihelyt azt nem hajtának: nints akkor többé se Feleség, se Barát, se Haza. — A' felebaráti szeretet munkája tehát az adományra nézve: az *Adakozás* — *Bőkezűség* (*Liberalitas*) virtusa; az Egoismus munkája pedig a' *Fösvénység* (*Tenacitas*), és a' *Telhetetlenség* (*Avaritia*) vétke.

§. 43. Használhatunk továbbá másoknak *Erőnk*el — *Szolgalatunkal*: a' honnan ered egyfelől a' *Szolgalni való készség* virtusa, másfelől a' *Dologtalanság* vétke.

Szolgalni való készség (*officiositas*).
Mibenn mutatja ki magát ez az együgyű-

gyűek közt lakozó pallérozatlan virtus? Mindenbenn, valamibenn tsak másokonn segíthet. Megesmértető jele ez, hogy nem vár instálást, hanem maga keresi az alkalmatosságot — Szép gondolni egy olyan embert, ki a' reggellel együtt megújúlt erővel fog szokott szívességeihez; kinek élete a' másoknak való szolgálatbann fogy el. De ez a' szolgálni való készségnek tsak oskolai és megavúlt értelme; jobbann értik ezt az életbenn — „köteles szolgája“, „kész kötelességű szolgája“: „a' mibenn szolgálhatok parantsoljon velem“: ezeknek 's más efféléknek, azoknak szájábann, kik a' módi szerént palléroztat, fajinok, az az értelme, hogy a' ki ezeket igazánn (*serio*) venné, neveletlen pallérozatlan vólna. A' levelek végeinn pedig tsak *fuga vacui*-ból valók.

Dologtalanság. — Hogy a' dologtalanság nem olyan könnyű dolog, mint azok gondolják, a' kik vagy szegény szüléktől származvänn, kéntelenek vóltak a' dolgot eleitőlfogva megszokni, vagy olyan nyughatatlan Lelkek, hogyha akarják, sem tudnának dolog nélkül lenni: a' felebaráti szeretet kötelez a' Heverők nevébenn megmutatni, minthogy a' nékik magoknak munkábann kerülne. A' lé-

lek szüntelen foglalatoskodik, úgyhogy még álmunkbann sem nyugszik. Milyen nagy maga-meggyőzés kell hát arra, hogy valaki foglalatoskodni szerető lelkét örökre elaltassa. Tsak gondolják el az olyan hihetetlenek, mitsoda nagy munkábann kerül a' nékik, ha tsak egy órát is dolog nélkül kell eltölteniek: hát egy napot, hát egy esztendőt, hát 50, 60 esztendőt? Vagy ha tsakugyan olyan könnyű dolog a' heverés: miért félnek még is annyira tőle? Jobb hogy megvallják, hogy a' heverés nagy foglalatossága nem könnyű mesterség. — A' példa világosít:

*Commodus*nak, a' Gazdag *Commodus* fijának, és ama híres Tudós *Commodus* Unokájának (azért kell megnevezni az Eleit, mert a' maga neve nem igen esmeretes) természeti idegensége vólt minden munkától. Egész foglalatossága a' vólt, hogy felkölt, meg lefeküdt. Élt 59 esztendeig; melyből ha kivesszük azt az időt, mikor aludt, élete tsak kevés esztendőkre terjedt. Utolsó akaratra a' lévén, hogy sírja kövére rá metsződnének mind azok a' jó tselekedetek, melyeket éltebenn tett: nints egyéb a' sírjann annál, hogy *meghólt.*

Méltó

Méltó jussonn kívánják a' heverők utánn a' rangot azok, kiknek a' hasok az Istenek — vagy a' kik tsak azért élnek, hogy egyenek. *Erisichtonnak* egész életében két foglalatossága vólt: délbe enni, és estve enni. Tsak azért nem szeretett meghalni, hogy még tovább ehetett volna.

Egy foggal ismét alább érdemelik a' rangot azok, kik dolgoznak ugyan, de olyan dologbann fáradoznak, a' mivel másoknak semmi hasznot nem tesznek. Ez főképpenn a' tudósok nyavalyája. *Mastigophorus* egy igen szorgalmatos Tudós megszámolta, hogy Cicero munkáibann az alphabetumnak minden betűje hány sor fordul elő. 72 esztendeig élt a' tanuló-szobájábann; és halála utánn senkinek se tűnt szemébe, hogy nints többé, minthogy életében sem a' világbann élt. Írási közt találtak egy Munkát, melybenn azt mutogatja, hogy a' tudós ember magáért, nem másokért van a' világonn.

§. 44. Használhatunk másoknak *Okosságunkal* is, a' midönn erántok való *magunkviselésével*, *oktatásunkal*, *tanátsunkal* őket a' jó útra viszszük. Az a' virtus, mely innen ered, az *Egyenes* — *tisztaszívűség* (*Candor*), mely-

nek egy neme az *Igazmondóság* (*Veracitas*). Az ezzel ellenkező vétkek a *Tettetés* (*Simulatio*, et *Dissimulatio*), *Hazugság* (*Mendacium*), *Hízelkedés* (*Adulatio*).

Tisztaszívűség az, mikor valaki olyannak mutatja magát kívül, a' milyen belől. Természeti virtus! A' léleknek organuma a' test: a' lélek érez kíván, az ábrázat annak tüköre; a' lélek gondol, a' nyelv megtestesíti a' gondolatot. Ez a' természeti egyesség van a' lélek és test közt. Ilyen egyességben van a' kinyílt szívű embernek lelke testével. Az ilyen embernek szíve tiszta, mint a' forrás; nem játszik színekkel, mint az igaz gyémánt; nyilván szívének ajtaja — az ábrázat; nintsenek megmérhetetlen mélyei, rejtekei; nintsenek mesterséges szándéki, fortélyai, azért nints is szüksége a' lárvára; az egyenes úton jár, nem bújkál tekervényes szövevényekenn; nem fél a' világosságtól, mert nints miért félnie. — Az emberek társaságának kötele az egymástól való nem tartás, a' bizodalom. A' kinyílt szívű embertől nem tarthatunk, mert olyan a' milyennek látszik. Ennél a' bizodalomnálfogva az ilyen embernek

okta-

oktatása meggyőződés, feddése megjobbulás, öröme öröm, tréfája ártatlanság. Igaz Tisztviselő, igaz házastárs, igaz Keresztény.

Különösen ítéletünk kimondásában való Egyenesszívűségünk nevezetik *Igazmondóságnak*. Ha csak a' felebaráti szeretet tesz valamit jóvá: az igazmondás is csak addig jó, míg az a' felebaráti szeretettel megállhat, és míg ez annak indítója; külömben ítéletünk kimondása *Szabad száj (Dicasitas)*. Minthogy tehát azért kell kimondanunk az igazat, hogy azzal másnak használjunk: csak akkor kell ítéletünket kimondanunk, mikor azzal másoknak használhatunk; külömben hallgassunk. A' kibenn már valamely rossz-szaság megrögzött, hijába mondjuk annak, hogy olyan a' milyen. Hijába mondom Harpaxnak, hogy ő bolond; Commodusnak, hogy a' föld terhe; Mastigophorusnak hogy tudatlan-tudós. Harpax fősvény, Commodus eszemiszom, Mastigophorus mind végig dógatlankodó ember marad. A' megszokott vétek legkedvesebb barát; és a' ki azt bántja, ellenség. Ha kimondjuk pedig az igazat: a' mindig kímélve, szeretettel essen; hogy ne haragítson, hanem győz-

zön, és az édesség alatt a' kedvetlen ízű orvosságot bévétesse.

Tettetés! mesterséges véték! az emberi veszettségnek eleven képe! ezer meg ezer színekkel játszó Chamaeleon! ezer meg ezer formába öltöző Proteus, kinek nyelve két élű tör, szeme hazug, ábrázatja állorcza! — A' mely ember szemedbe nevet, pedig gyűlöl; a' ki hozzád leereszkedik, hogy kitapasztalhassa gyenge oldalad; a' ki bizodalmodat (*Confidentia*) kéri, ha elérted, megszöll; a' ki most így, majd amúgy beszél, tselekszik, a' mint az alkalmazosság hozza magával; a' kinek a' célját soha se lehet tudni: *Hic niger est* — Őrizkedj tőle! Tsudálni lehet, hogy tudja valaki annyira kitekerni a' természet nyakát, hogy midőnn a' nevetés az örömnök természeti jele, a' tettető szájábann haragot jelent; hogy a' tettezőnek más nyelve, más írása, más köszönése van.

Különösen a' beszédbenn való tettetés *Hazugságnak* mondatik. A' hazugság tehát abbann áll, ha mást mondunk mint értünk; mely akár pajkoságból, 's magunknak való tetszésből, akár a' haszonért mondódjon, mindenkor a' felebaráti szeretet ellen van. A'

jó ember így szól *Telemaque*-al; „*Narbal* ezt mondta nékem: Én téged a' Királyhoz viszlek, ~~te~~ azt fogod mondani, hogy te *Cyprus*ba való vagy; én majd azt mondom, hogy az *Atyádat* is esmertem. Tsak így menekedhetünk meg mind kettenn a' haláltól. — Én ezt feleltem: Semmiképpenn nem vehetem rá magamat, hogy hazudjak. Én nem *Cyprus*ból való vagyok, hogy mondhatnám hát hogy oda való vagyok? nem akarom az életemet hazugság által tartani meg. — Ez a' hazugság *Telemaque*, így szóllott *Narbal*, ártatlan, senkinek kárt nem tesz; két ártatlannak életét tartja meg. Nagyonn meszsze mész te a' virtus szeretetébe. — Elég az, így feleltem én, hogy a' hazugság, *hazugság*. Ha meg kell halnunk, az igazmondás áldozati leszünk; és például fogunk szolgálni az embereknek, hogy a' macula nélkül való virtust fellyebb betsűljék a' hoszszú életnél.“

Ha a' tettetés mások kedve megnyeréséért van, *Hizelkedésnek* mondatik. „Vagynak olyan emberek, kik „mindenbenn elsők akarnak lenni, pe- „dig nem azok. Ezek után járok én — „rájok nevetek, nagy eszeket bámúloom; „akármit mondjanak magasztalom; ha „azzal

„azzal ellenkezőt mondanak, azt is rá
 „hagyom. Tagadja valaki — tagadom;
 „mondja — mondom. Ez a' legjobb ke-
 „reset — — — Ez a' bolondot még
 „bolondabbá teszi!“ TERENT.

A' bolondot bolondabbá teszi! szép
 szók! A' mit a' szemtelen hízelkedés
 bennünk nagyít: úgy nézzük mint olyan
 érdemünket, mely még nagyobb dítsé-
 retekre is méltó volna; sőt a' miből
 semmi nints is bennünk, azt is meg-
 engedjük, hogy a' hízelkedő nyelv reánk
 ruházza.

„*Protesilas* ült: az Ország Nagy-
 „gyai főhajtva állottak előtte, min-
 „denik *Protesilas*ra függesztvénn sze-
 „mét, és az ő ábrázatjához alkalmaz-
 „tatván a' magáét, 's minden pillan-
 „tatjára vigyáztván. Alig nyitotta meg
 „a' száját *Protesilas*; mindnyájann meg-
 „előzték bámúlással azt, a' mit akart
 „mondani. Egy közzülök nevetséges
 „nagyítással számlálgatta *Protesilas* ér-
 „demeit. *Protesilas* mind ezeket a' dí-
 „tséreteket komor és megvető ábrázattal
 „hallgatta, mint a' ki azt tartotta,
 „hogy nagyobb dítséretekre is érdemes
 „vólna, és nagy gratiát tsínál azzal,
 „hogy magát engedi dítsértetni. Egy
 „má-

„ másikk oda járúlvánn fülébe súgott:
„ Protesilas elmosolyodott, és minden
„ jelenlévők katzagtak, noha nem tud-
„ hatták minn. De hogy Protesilas
„ rántzba szedte homlokát; egyszerre
„ mind eltsendesedtek.“ TELEMAQUE.

§. 45. Ha egyébbel nem használha-
tunk másnak, használhatunk legalább *Jó
indulatunkal*. A' honnan származik egy-
felől az *Együttérzés* (*Sympathia*) vir-
tusa, másfelől az *Irigység* (*Invidia*) vétke.

Együttérzés az, mikor a' mások
szerentséjénn örülünk, szerentsétlensé-
gekenn szomorkodunk. Kevésbe kerülő
szolgálat ugyan, de még is nagy. Ha
látjuk, hogy másnak a' mi örömünk
öröm: eledel gyanánt van az lelkünk-
nek, örömünknek olaj. Ha látjuk, hogy
mások velünk szomorkodnak: édessé
leszsz a' keserűség is; jól esik sírni a'
mások társaságábann. A' vígasztalás
az a' szívnek, a' mi a' balsam a' seb-
nek. — A' mások szerentséjénn való
örömöt, szerentsétlenségénn való szo-
morkodást, az életbenn *gratulálásnak*,
és *condoleálásnak* mondják; melyek azt
teszik, hogy a' nyelv tud úgy beszélni,
hogy a' léleknek abbann semmi része
nints.

Írígység az, mikor valaki azonn
sír, hogy más örül; és azonn örül,
hogy más sír.

„Vixque tenet lacrymas, quia nil lacry-
mabile cernit,

„Risus abest, nisi quem visi movere
dolores.“

A' más szerentséje éppenn olyan az
írígynek, mint a' világosság a' fájós
szemnek. A' fájós szemek nem szen-
vedhetik a' világosságot, melybenn az
ép szemek gyönyörködnek. Az írígy
nem tsak az hogy nem bóldogít mást,
de ha lehetne akadályoztatná is a' más
szerentséjét; nem tsak az, hogy nem
tesz másoknak semmi szolgálatot, de
még jó kívánását is megtagadja tőlök.
A' mi annyival tsudálatosabb, más bün-
benn legalább van valami haszon vagy
gyönyörűség: ellenbenn az írígységbenn
se haszon se gyönyörűség. Mit árt a'
nekem, ha más szerentsés? mit használ
ha más szerentsétlen? De igen jól esik,
hogy az írígy valamikor vétkezik, mind
annyszer maga megbünteti magát.

„Carpitque, et carpitur una; suppli-
ciumque suum est.

§. 46. Használhatunk pedig másoknak, azoknak *Életére, Javaira, Betsületére* nézve.

Ha másnak életét, javait tulajdon magunk szerentséltetésével is készek vagyunk a' veszedelemből kiragadni: ez a' virtusunk neveztetik *Nagylelkűségnek (Fortitudo)*. Itt culminál a' felebaráti szeretet, mikor másért készek vagyunk magunkat is veszedelemre tenni. De ez a' magaszeretettel annyira ellenkező Nagy lelkűség kevés példával ditsekedhetik! a' midőnn a' mások veszedelmét érzéketlenül öszszedugott kézzel néző Egoismus példáival a' történetek, és a' mindennapi tapasztalás könyve tele van.

§. 47. Ha másoknak az érdemlett betsületet, tiszteletet megadjuk: bírnunk az *Alázatosság (Modestia)* virtusával. Ellenbenn ha mástól az illendő tiszteletet megtagadjuk, betsületét kissebbítjük, mardossuk: a' *Kevélység (Fastus, — Arrogantia)* és *Emberszóllás (Obtrectatio)* vétkeivel ditsekedhetünk.

Alázatosság. A' ki magát igazánn esmeri, és igazánn méri a' maga érdemeit: az *alázatos*. Az alázatos ember esmeri a' maga gyengeségeit, hibáit: azért egy részről igyekezik magát megjobbítani; más részről eltűri a' mások hibá-

hibájit, 's azokat mentegeti. Igazán méri az alázatos a' maga érdemeit. Ezért nem kíván többnek látszani, mint a' milyen; nem fél, hogy kisebb lessz, ha másnak nagyobb 's több érdemei lesznek is. Ezért betsüli másbann az érdemet; örömmel nézi, ha mást érdemeinél fogva betsülnek, sőt igyekezik is a' mások betsületénn. A' nállánál kisebbeket nem veti meg; mert azokbann is lát betsületre méltót; a' nagyobbakat tiszteli, mert nagyobb érdemeket lát bennük a' magájéinál. De éppenn azzal nyér az alázatos, hogy nem akar többnek látszani mint a' milyen; hibája annál tűrhetőbb, érdeme annál szeretetre méltóbb. A' mit a' takarékoságról mondanak, hogy az a' legnagyobb jövedelem, éppenn azt lehet mondani az alázatosságról. Még a' kevély is, ki magát másbann nem szenvedheti, szereti az ellenségét — az alázatosságot.

De semmi sints nagyobb ellenére az Egoísmusnak, mint az alázatosság; és semmi sem tsiklándoztatja azt inkább mint a' *kevélység*. A' *kevély* magával van tele, a' maga érdemeit nagyító-üveggenn nézi; ő hiba nélkül való, más tele van hibával. Innen van az a' más
fo-

fogyatkozásai eránt való türeelmetlenség, az a' más hibáji feszegetése, az a' mások felől rosszszúl való gondolkodás. A' kevély megútálja a' nálánál alábbvalókat; mint a' kik ő hozzá képest csak semmik: a' feljebbvalókat fel sem veszi; mert ő azoknál érdemesebb vólna azokra a' rangokra. Ez az oka, hogy a' kevély megjobbúlhatatlan; és szenvedhetetlen. De mit nyer vele? azt, hogy mivel nagyobbat játszik mint a' milyen, azután azt se hiszszük, a' milyen valósággal:

Climene szép az igaz, ártatlan is, pénze is van: csak az a' baja, hogy felettébb dítseri magát. A' minek azt a' kárát vallja, hogy már senki sem akarja hinni, hogy ő szép; hogy gazdag, hogy ártatlan.

A' kevélységnek és az irígységnek leánya az *Emberszóllás*. Ezt a' Moralisták a' vétkek laistromába szokták tenni; de éppenn az által esnek emberszóllásba. Mert avagy nem felebaráti szeretetnek jele-é az? mikor valaki a' szemét mindég másonn tartja, annak hibáit felfedezi, hogy abból mind ő maga, mind mások tanuljanak; 's megjobbúljanak; mikor valaki a' maga hasznával annyira nem gondol, hogy a' maga hibáji sze-

mébe sem tűnnek, *sed praecedenti spectatur mantica tergo*. No de há szinte nem a' virtusok közzé tartozna is az Emberszóllás: még is azt kell mondanunk, hogy emberszóllásba ne essünk; minthogy az emberszóllás az emberek közt nagyon közönséges, és az együtt beszélgető társaságok emberszóllás nélkül elaludnának. Elég az hozzá, hogy az emberszólló a' más érdemeit oltsárolja; hibáit feszegeti, nevetségessé teszi; a' legártatlanabb tselekedetet is eltekeri, és olyanokat fog másokra, melyektől azok mentek. Ha valami olyan jót látunk másbann, a' miből bennünk is van valami; a' kevélység azt meg nem engedhetné, hogy az a' miénk ezerszer nagyobb, felségesebb ne lenne: szóllani kell hát mást. Másnak 's nekünk is van eszünk; de a' miénk Isteni, másé csak emberi. Más is szép, mi is; de a' miénk Angyali szépség. Ha pedig olyat látunk valakibenn, a' miből bennünk egy szeg sins: jól esik az irígységnek, ha annak ótsárlásával állhat boszszút. A' Poéta azért betsmeli a' pompát, gazdagságot, rangot, titulust; mert gazdag 's megelégedett Poéta nints.

A' ravasz emberszólló — Mómus úgy mutatja magát, hogy ő a' talentumot, érdemeket becsüli, a' más hibáját inkább palástolja mint felfedezi: pedig neki tsak azért van gondja a' mások érdemeire 's hibájira, hogy azokat megszólja. Ő szeretne jobb lenni másnál; és minthogy különbenn nem lehet: kissebbít másokat, hogy azok felett kitessen. Egy helyett dítserik Dámonnak szép tehetségeit, érdemeit. Dámon, így szóll Mómus, derék ember; szép esze van, érdeme sok, és annyival jobbann lehet sajnállani, hogy azt mondják felőle, hogy nints jó szíve. Ezzel elhallgat: ábrázatja, feje járása szóllnak helyette. Azután is dítseri a' Dámon eszt, szép tehetségeit, de jó szívéről egy szót sem tesz. — Amyntás, így mond Mómus, barátságos, szolgálni kész, jó szívű ember: a' semmi hogy neki valami különös talentuma nints; a' jó szív több minden észnél. — Ezek az ő szokott mondási: „a' más hibája „könnyebbenn szembe tűnik, mint a' „virtusa;“ „kinek-kinek vannak bizonyos gyengeségei;“ „takarni kell a' „más hibáját“ 's a' t. mind ezek megmeg annyi rágalmazó szók a' Mómus szájábann. Ő sokszor tsak rá viszi a'

beszédet bizonyos személyekre; és elhallgat, mihelyt mások elkezdik azokat szóllani: de hallgatva is jobban megszóll mást, mint mások szóval.

§. 48. Ezekenn az eddig előszámlált *közönséges* kötelességeken kívül, melyek minden emberre egyformán illelenek, vagynak még *különös* kötelességeink is, melyek hivatalkból, 's más emberekkel való szorosabb egybekötetésünkől folynak, melyekkel tehát *Hivatalunknak, Jóltevőinknek, Házastársunknak, Szüléinknek, Gyermekeinknek, Urunknak, Solgánknek, Hazánknek* tartozunk.

§. 49. *Hivatal.* Ennek a' szónak sok jelentése van. Van egy jelentése, mely szerént hivatalt viselni ezt tenné: a' közjót tulajdon magáénak elhagyásával is munkálódni. Melyből a' következne, hogy senki az olyan hivatalt a' melyhez nem ért, fel ne vállalná; hogy hivatalát egyenesenn a' mások hasznára fordítaná; és hogy egyenesenn tsak hivatalának élne. De ez a' jelentése ennek a' szónak megavúlt; és tsak akkor vólt szokásbann, mikor egy Bíró sem vólt igazságtalan, egy Tiszt sem hűzavona: már ma tsak a' Papszékből, és némely Moralisták szájából lehet hallani.

lani. Másik, és az életbenn előforduló jelentése mi légyen, a' példa mutatja:

Valahára tsakugyan elérte *Sejanus*, a' mit régen kívánt; ma kapott tiszt-ségre. Nints ugyan neki sem esze, sem tudománya ahoz a' hivatalhoz: de ő azt nem is akarta; elég az, ha megvan a' rang, és fizetés. Kipótolja ő azt más-képpenn: majd kibérli valakinek az eszét 's szorgalmatosságát; övé lesz az, mert fizet érte. A' semmi se, hogy a' *Sejanus* tudatlansága már most annál jobban szembetűnik; és hogy minden jövedelmét kéntelen azoknak fizetni, kiknél az eszét tartja: elég az: hogy ő hivatalbeli ember. — E' szerént, *Hivatalba lépni*, ezt teszi: *titulust és fizetést nyerni*. — *Hivatalra vágyni*: *titulusra, és fizetésre vágyni*. — *Hivatalát szorgalmasann vinni*: annyi órát *ex officio* eltölteni, a' mennyit az instructio tart — *Szép hivatal* az, melybenn hosszú titulus, és nagy fizetés van.

§. 50. Az, a' mivel valaki másnak használ, már az akár adomány, akár szolgálat legyen, neveztetik *Jótéteménynek*. A' ki a' jóért jóval fizet, *Háládatosnak* mondatik. Az hogy a' jótéteményt vissza adjuk, még nem nagy háládatosság, még akkor tsak tar-

tozásunkat telyesítjük. Az az igaz háládatosság, és igazán ott kezdődik, mikor többet adunk mint vettünk. Melyből látnivaló, hogy a' háládatlanság, mely nem tsak az hogy ingyenn nem ad, de azt sem adja vissza, a' mit elvett, a' legalatsonyabb 's legvakabb Egoismus munkája. A' pedig, hogy valaki az elvett jótéteményt fordítsa Jóltévője ellen fegyverül, moraliter képtelen, legalább annak kellene lenni.

§. 51. Két különböző nemű személyek hóltig tartó társaságra lépnek, melynek kötele a' szeretet. A' jó *Házastársaknak* gondolatjaik, kívánságaik, céljaik egygyek. Életek, betsületek, javaik közösök. A' szerentsét 's szerentsétlenséget együtt érzik; minthogy külön érezni nem tudnak: annálfogva szerentséjek két annyi, mert kettőjöké; szerentsétlenségeket tsak felényire érzik, mert két váll hordozza. Egyiknek kérése, a' másiknak parantsolat; egyiknek tanátsa, a' másiknak engedelmesség; egyiknek hibája, a' másiknak alkalmatosság a' megengedésre. A' Feleség igyekezik Férjét megelőzni szeretettel: a' Férj szégyenlene hátrább maradni. Gyönyörű harmonia! két test, két lélek: még is egy.

A'

A' gazdag *Agenor* megesmert egy személyt, ki sem gazdag, sem szép nem volt; de annyival több virtussal bírt, és éppenn azért szerette *Agenor*, 's el is vette. Az egész város helybenn hagyta választását; mert ebbenn a' városbann senki sem házasodott pénzért. Házasságok 20-dik esztendejében is éppenn úgy szerették egymást, mint az első két hétenn. Meghal a' Felesége *Agenornak*: *Agenor* vígasztalhatatlan, és sok *esztendőkig* nem tudja magát rá venni, hogy megházasodjon. *Esztendő* ugyan dosztig lett volna: de a' mese többet kívánt.

De e' már igaz: *Tyrannio* mind Isten mind emberek törvényéből meg tudja mutatni, hogy a' Férfj *Ura* Feleségének. Ő azért neveti azokat, kik Feleségeik szavára hallgatnak, ha azok valamit tanátsolnak. Az ő Felesége egy a' legokosabb és legjobb *Aszszonyok* közül; ki látván 's maga is megszűkölvén *Férfjének* vesztegetését, kéri, hogy tekintsen házanépére. *Tyrannio* nem tagadja, hogy a' felesége jóra kéri: de elég az, hogy a' néki felesége; úgy ő majd nem lenne első a' háznál, ha a' feleségének engedne. *Tyrannio* kipusztítja magát mindenéből. De a' mind semmi: elég

az hogy megmutatta, hogy ő a' Gazda a' háznál. — Ez alkalmatossággal értsünk meg némely szóllás formáit: meg lehetős házasság = 10,000 forint. — jó házasság = 20,000 for. — szerentsés házasság = 50,000 forint.

§. 52. *Gyermekeket nemzeni* még magábann semmi jótétemény sem: de a' gyermekeket felnevelni, kivált jól nevelni, 's belőlök hasznos embereket formálni olyan jótétemény, melyért azok örökös háládatossággal tartoznak. Erőtlen, magokkal jóltehetetlen teremtséket hozunk e' világra; de a' kiknek tehetetlenségét az édes Anyai indulat (сочин) eléggé kipótolja. Anya emlékjéből, melyet a' természet a' gyermeknek nem az Anyának adott, szívja a' táplálást magába; nőtönn nő, és lassann lassann kifejtődznek testi 's lelki tehetségei, melyek a' Szüléknek megmeg annyi örömöknek, de meg meg annyi kötelességeknek is kútfejei. Természeti ajándék ugyan az egészséges test, 's a' jó ész; és a' mit a' természet nem adott, azt semmi mesterség sem adhatja: de legalább erőssít, egyenget, és formál a' nevelés. — A' testet az erőssíti, a' mi azt nem kíméli: és a'
mi

mi annak hízelkedik, az annak veszedelme. Kemény ágy, vékony koszt, elfárasztás, gyakorlások, hideg, meleg erő a' testnek, és a' betegség ellen óltalom. A' testi erővel együtt egymás után kifejtődnek a' Lelki-tehetségek is. Ezeket is tehát, valamint a' testi erőket, nevelik formálják rész szerént magok a' Szülék, rész szerént a' Tanítók. Nem lehet eléggé vigyázóknak lenni a' Szüléknek, és Tanítóknak a' gyermekek előtt beszédjebenn és tselekedetebenn. Legmélyebb gyökeret vér az elménkbenn, a' mit gyermek korunkbann látunk hallottunk, és legbajosabb azt abból kiverni, minthogy legtöbb ágaboga van; hát ha még Szüléinktől 's Tanítóinktól halljuk látjuk, kiknek hibájikat is szeretjük! Vagynak olyan Szülék, kik ifjúi bolondságaikról legörömostebb beszélnek gyermekeik jelen létébenn; sőt sokszor többet is tesznek hozzá, hogy ifjúi esztelenségeket annál elmésebbenn adhassák elő. A' gyermekek örömost hallgatják, 's nevetnek a' maga gyalázatjann nevető Attyok után; megszeretik az Attyok vétkeit; nagy nyughatatlansággal várják az időt és alkalmatosságot, mikor nekik is lehet bolondoknak lenni. „Az igaz, hogy a'

nem jól esett “ — ezzel végzi az Attyok beszédét — „de híjába, ifjúság bolondság“! E' felett a' letzke felett elfelejtik a' gyermekek azokat a' regulákat, melyeket az Annyok 's a' Catechismus vertek fejekbe; tsak a' ragad meg nálók, — hogy az ifjúság bolondság, minthogy abbann minden vétkeiknek mentségét találják. Így teszszük gyermekeinket kész akarva rosszakká, és osztánu panaszkodunk, hogy nállunknál nem kissebb bolondok!

Mikor a' gyermekek kikelvén a' Szülék szárnya alól, a' nagy világba akarnak lépni: akkor kell még az okos Atya. Nem mind jó a' Tudósnak, a' ki jó Napszámosnak. A' mihez feje 's kedve van gyermekének: arra adja. Nem szükség mindennek nagy embernek lenni. *Theodorusnak* az Annya, mikor vele terhes vólt, fogadást tett; hogyha fija születik, annak a' szent szolgálatra kell szentelődni. Az Attya tehát a' tanulásra fogta a' kis Theodrust. De neki igen nehéz esze, rossz emlékező-tethetsége, dadogó nyelve, és a' tanulás-hoz semmi kedve sem vólt: az édes Annya mindazáltal mind addig ütötte verte, míg vocatioját megérzette, 's holtig
kö-

követte is; és úgy holt meg mint *Infor-*
mator — Szép dolog, ha elmondhat-
juk, hogy magunk helyébe egy jó em-
bert adtunk a Társaságnak!

§. 53. *Úr* az, a' ki másnak a' maga
hasznára parantsol: *Szolga* az, kinek
ily czélből parantsolnak; már az akár
Földes *Úr* és *Jobbágy*, akár *Gazda* és
Cseléd legyen. Ha már valaki mint
Úr mással mint szolgálval megegyezett;
megkívánhatja ugyan, hogy az egyezés-
nek eleget tegyen: azt kívánja mindaz-
által a' felebaráti szeretet, hogy ne szo-
rítssa szolgáját ereje felett való munkára;
ne irigyelje annak pihenését, ártatlan
gyönyörűségét; hibájit engedje el; beteg-
ségébenn ne háborgassa, hanem inkább
apolgassa.

A' Szolgák kötelessége rövidedenu
oda megy ki, a' mit *Hűségnek* mon-
dunk; mely azt teszi, hogy a' szolga
úgy nézze az *Ura* dolgát, mint a' ma-
gáét: nem tsuda, ha ritka a' hűséges
tseléd!

§. 54. *Haza!* Édes nevezet! mely
mind azt a' jót magábann foglalja, meg-
tartja, apolgatja, valamivel tsak bírha-
tunk: Feleségünket, Gyermkeinket,
Atyánkfijait, Barátinkat, Szokásinkat,
Vallásunkat, Vagyonunkat. Látni való,
hogy

hogy semmi áldozat sem nagy a' Hazáért; úgyhogy nem annyira a' Codrusok, Regulusok, Zrinyiek Hazaszeretetéet kell tudásnunk, mint azt, hogy lehetnek Catilinák!

§. 55. Ha az eddig mondottak szerint kötelességünk mind közönségesen mindeneknek, mind különösen azoknak, kikkel szorosabban együvé vagyunk kötöttek, a' mint csak tudunk használni: kötelességünk,

A), Életünket egészségünket feltartani, hogy másoknak mennél többet használhassunk.

Vétek tehát az embernek *Maga-megölése* (*Suicidium — autocheiria*); mert a' mint *Rousseau* mondja: egy lépést sem tehetünk, hogy valamely kötelességre ne akadnánk; és ha egyéb nem is, használhatunk legalább azzal, hogy vagyunk.

A' maga-megöléssel egyre megy ki, ha valaki apródonként készíti magát arra, hogy időnap előtt végét érje. Erre nints hathatósabb eszköz a' *Mértékletlenség*nél (*Intemperantia*). A' mértékletlenség olyan lassú méreg, mely apródonként emészti az élet erejét. Lehet pedig az ételbenn, italbann, 's minden egyéb

egyéb testi gyönyörűségekben, a' munkában 's a' t.

Az Ételben való mértékletlenség, a' mint a' szó mutatja, az, mely az étel mértékenn túl megy. Az étel mértéke pedig van a' gyomortól a' szájig. Valamíg tehát azonn a' mértékenn túl nem megyünk, mind addig mértékletesek vagyunk. Ebből ezek a' diaetetica regulák folytak:

1. Egyél mind addig, míg az étel a' mértéket meg nem űti; mert a' mértékletesség virtus.

2. Ha nem kívánod is az ételt, még is egyél, hogy a' mérték ki legyen; mert a' mértékletesség virtus.

3. Minthogy az étel az emésztéssel együtt alább száll: mindég egyél, hogy a' mértéknek hujja ne legyen; mert a' mértékletesség virtus.

Az Italnak is van mértéke. Az italnak a' mértéke az egész test hossza, t. i. a' lábtól fogva a' főig. A' regulák ezek:

1. Igyál mind addig, míg az ital a' mértéket meg nem űti.

2. Olyan italokkal élj, melyeknek ereje a' mértékig elhasson.

Csudálkozásra méltó dolog! a' mérget senki sem eszi iszsza meg; és eszünk iszunk

iszunk betegséget! Mi a' külömbség a' kettő közt? Ez, hogy amaz egynehány órai kínok után véget vet életünknek: e' pedig sok esztendei kínokat; 's időnap előtt való vénséget készít számunkra.

A' Szerelembenn való mértékletlenség neveztetik *Bujaságnak* vagy *Feslettsegnek*. Gyalázatiára szolgál az Emberi Nemnek, hogy midőnn az oktalan állatok, egyedül tsak a' természet szavára hallgatvann, soha ebbenn által nem hágják a' határt; az embernek az okosága nem egyébre való, hanem hogy annál kikeresettebb módokonn tegye magát a' baromnál alábbvalóvá. Elerőtenedett elgyengült test; elbutult, és a' bolondsághoz közelgető elme; időnap előtt való vénség; szerentsétlen házasság; ifjúi bolondságának siratása: ezek a' gyümöltsei ennek a' keserű véteknak. Rajta Ifjak! kik a' bujaságnak kevés szempillantatait elibe teszitek annak a' gyönyörűségnek, melyet a' komor virtus az öregségnek ígér; kik sokkal fényesebbenn neveltettek, mint sém hogy a' köz embernek házasságábann való régi módi bódogságát írgyelnetek! Ezer meg ezer nyughatatlanságtokbann, sőt sokszor minden vagyonotokbann kerül,

az igaz, hogy egy erőtelen nyomorúlt öregségnek sebes lépésekkel siessetek elébe. De csak rajta! Csak a' pallérozatlan köz embernek való a' virtus; ti nemesek vagytok.

Valamilyen szükséges a' módjával való munka az egészség fenntartására: éppenn olyan veszedelmes egészségünknek az erőnk felett való munka.

Cajus, egy Tudós, éjjel nappal a' könyveket bújja; és nem akarja hinni, hogy a' szüntelen való benn ülés, és gondolkodás az egészséget megemészti. Ő keveset eszik; és azt hiszi, hogy az által egészségét fenntarthatja: de a' lelke akkor se szabad; az asztal felett is azokkal a' tudós nehézségekkel tépelődik, melyeket tanuló-szobájából az asztalhoz vitt; és nem akarja tudni, hogy az érzőinek megszorítása a' digestiót akadályoztatja. Ő hat 's hét órát alszik: de elébb egész éjfélig kiolvassa magát; és azt tartja, hogy csak egy, éjfél előtt-é vagy éjfél után? aludjon az ember, csak hogy bénhunyhassa szemét, ha mindjárt a' felingerlett lélek egész éjtszaka nem nyughatik is. Ha elvéte megesik is, hogy magát múlatni megy: akkor sem a' társaság, vagy a' szép vidék foglalatoskodtatják őtet; lelkébenn

a' maga Manuscriptumai körül repked; neki a' multság' tsak hely nem elme-változtatás. Elég jelensége ereje gyengülésének az a' sáppadt kép, azok a' béesett szemek. Az Orvos is fenyegeti. De a' mind semmit sem tesz: neki dolgozni kell.

B) Ugyan azonn az okonn, hogy t. i. másoknak használhassunk, kötelességünk testi 's lelki erőnket gyakorolni, nevelni. Mennél több testi 's lelki tulajdonságokkal bírunk: annál több módunk van a' másoknak való szolgálatbann.

II. R É S Z.

A Z ERKÖLTSI KÖTELESSÉGEK GYAKORLÁSÁRA SEGÍTŐ ESZKÖZÖKRŐL

§. 56.

A' virtus munkábann kerül, és éppenn azért virtus. Az ember magát felet-
több szereti: arra tudni tehát menni,
hogy az ember mást úgy szeressen mint
magát, az embernek nagy maga-meg-
győzésébenn kerül. Azombann, nem
elég a' virtusra, hogy egyszer kétszer
jól tselekedjünk. Egy két jótselkedet
még nem teszi a' virtust: a' virtus min-

den jótselkedetek summája. Erre kell törekednünk. Nagy munka!; de a' mely mennél elébb megyünk benne, mindég annál könnyebb; minthogy mindég kevesebb van hátra; és a' meggyőzött akadályokra való vissza nézés gyönyörüséget, 's újj erőt ad a' hátra lévőekkel való küszködésre. Nehéz jó embernek lenni, de nem lehetetlen!

§. 57. Hogy juthatunk hát el oda, hogy kötelességeinket örömmel és állhatatosan teljesítsük? hogy a' komor virtusbann gyönyörködünk, az édes vétket kerüljük? Erre vagynak eszközök: élünk velek. Ilyen eszközök: kötelességeinknek világos és fundamentomos tudása; azoknak hasznos vóltáról való gyakori megemlékezés; azoknak gyakori elgondolása; a' magunkal való gyakori számvetés; a' magunk 's mások esmerése; az indúlatok 's kívánságok zabolánn való tartása; a' jó emberekkel való társalkodás; a' jó könyvek olvasása; és a' Vallás.

§. 58. *1-ső Regula. Tudjad kötelességeidet.*

Fel kell tehát azokat a' magok egész kiterjedésébenn venni; hogy így ha egy virtus parantsolódik, tudjuk hogy minden

den az alá tartozó virtusok is parantso-
lódnak; ha egy véték tiltódik, tudjuk
hogy mind azok a' vétkek tiltódnak,
melyek azzal valami atyafiságban vagy-
nak. Mikor p. o. a' mértékletlenség
tiltódik: tudnunk kell, hogy szintúgy
mértékletlenség az, ha sokat alszunk,
ha erőnk felett dolgozunk, mint ha so-
kat eszünk, iszunk.

Szükség továbbá, hogy kötelessé-
geinkről helyes esméretünk legyen. Az
italbann p. o. mértékletesnek lenni kö-
telesség. De mi a' mérték az italbann?
Ha az italbann való mértékletességen
ézt értjük: addig inni, míg magunkat
bírnjuk, 's eszünket tudjuk: úgy ha szün-
telen iszunk is, ha megbírnjuk az italt,
mértékletesek vagyunk. Ez a' félre való
magyarázása kötelességeinknek legbő-
vebb kútfeje a' vétkeknek. Így szoktak
az emberek szokott vétkeik mellett pró-
kátoroskodni; így tesz magokat sza-
baddá a' vétkezéssel. Zsugori maga szólja
Harpaxot, hogy magától is megvonja; de
már ő magától tsakugyan nem sajnálja;
azombann egy krajtzárt is megnéz, ha
másnak kell adni. Egy fősvény sem úzi
úgy mesterségét, mint fősvény; mert
ha hinné azt hogy fősvény, mindjárt
nem lenne az: ő nem fősvény, tsak ta-

karékos. Egy Philosophus sem bolond, tsak Szabad-lélek (Freygeist). Egy emberszólló sem szóll mást, tsak igazat mond.

De megeshetik, 's meg is esik sokszor, hogy együl egyig minden kötelességeinket elő tudjuk számlálni, jól is értjük mind egyiket: és még is azokkal ellenkezőenn tselekeszünk. Bőltsek vagyunk író asztalunknál: bolondok az életbenn. Hogy is lehetne külömbenn, hogy oly sok rossz erköltsű Moralisták találatnának? Nem elég tehát minden virtust, és minden vétket nevénn tudni szóllítani: hanem

2-dik Regula. Azt kell magunkal elhítenünk, és arról gyakrann megemlékeznünk, hogy a' kötelességek teljesítése az egyedül való út a' bölodságra, hogy tsak a' virtusbann van a' bölodság; tsak a' jó ember bölts, minden rossz emberek bolondok. Az emberek társasága, mely minden bölodságunknak kútfeje, tsak úgy állhat fenn, ha egymást nem bántjuk; tsak úgy lehet böldog, ha egymást szeretjük; az igazság teszi azt erőssé, a' virtus ékesíti meg. Maga alatt vágja le a' fát, a' ki a' virtussal nem gondol.

§. 59. 3-dik Regula. Minden reggel gondold el kötelességeidet, és minden estve vess számot magaddal. Nagy letzke kivált ifjú embernek, de hasznos letzke. Az ifjú ember szégyell jó lenni; de nem szégyell bolond lenni. Hamar megfejtkezünk kötelességeinkről: ha tsak gyakrann nem emlékeztetjük magunkat azokra. A' társaság, alkalmazosság, a' haszon, a' gyönyörűség, az indúlatok igen könnyenn megtántorítanak bennünket. Késő osztánn akkor kapni a' virtus fegyveréhez, mikor a' veszedelem jelen van: előre kell ahoz készülni. Gondoljuk el tehát minden reggel kötelességeinket; és egy napot se kezdjünk el ilyen elmélkedés nélkül: mi kötelességed? hogy fogsz ma abbann eljárni? mitsoda alkalmazosságaid lehetnek ma arra, hogy jól vagy rosszúl tselekedj? hogy fogod magad azokbann viselni?

De ki nem esik meg vagy egybenn vagy másbann? hogy menekedhetünk pedig meg vétkeinktől, ha azokat nem esmerjük? hogy esmerhetjük, ha magunkat meg nem vizsgáljuk? Ne sajnáljunk tehát egy két szempillantást az álom idejéből a' magunk megjobbúlásától; kövessük Socratest, ki lefektekor

előbb gondolkodott lelke, mint teste nyugodalmáról. „Sextius a' napnak végével megkérdezte magát: mitsoda hibádat orvosoltad ma? mitsoda véteknek állottál ellent? mivel vagy jobb? Mi lehet szebb ezen szokásnál, hogy t. i. elgondoljuk az egész napot? Veszem magamnak ezt a' hatalmat, és mindennap számoltatom magamat. Mikor kiviszik a' világot, az egész napot magambann megvisgálom; tselekedetimet és beszédimet újra megfontolom, semmit magamtól el nem titkolok, semmit el nem mellőzök.“ Így szól *Seneca*: *

Gondoljuk el az napi minden tselekedeteinket, 's szándékjainkat. Fedezük fel hibáinkat, keressük ki azoknak okait; szégyenljük beszédinkbenn 's tselekedetinkbenn való gondolatlanságunkat; szégyenítsük meg azt a' maga hasznát kereső, azt a' másokkal nem gondoló

* *Sextius* consummato die, quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? interrogabat animum suum. Quid pulcrius hac consuetudine excutiendi totum diem? Utor hac potestate, et quotidie apud me caussam dico. Cum sublatum e conspectu lumen est, totum diem mecum scrutor; facta ac dicta mea remetior; nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo. *Seneca.*

doló embert, ki az nap vóltunk. Senki jobbann nem tudhatja azokat, mint mi; de nem is kell azokat senkinek jobbann tudni, mint nekünk. Érezzük jó óldalunkat is; gyönyörködünk jótelegeinkben; erősítsük magunkat a' virtusnak állhatatos követésére.

§. 60. *4-dik Regula: Esmerd magad, esmerj másokat.*

Csaknem lehetetlen dolgot kívánunk az embertől, mikor azt kívánjuk, hogy esmerje magát. Legközelebb vagyunk magunkhoz, az igaz, és legjobbann is esmerhetnénk magunkat; de éppenn az a' baj, hogy legközelebb vagyunk magunkhoz. A' mi mienk, azt szeretjük: hibáink is mieink, azokat is szeretjük. A' részegség másbann részegség, bennünk tsak jó kedv; a' kevélység másbann bolond szél, bennünk tsak nemes ambitio. Zsugori soha se megy örömelebb a' Comoediába, mint mikor a' Moliere Fösvényét játszák; egész hahotával neveti, hogy tsalják meg Hárpágót, hogy viszik el pénzes ladáját; egyszersmind a' zsebéhez kap, hogy valyon ott é a' ladája kultsa. Hogy Zsugori fösvény, azt az egész világ tudja;

de hogy Hárpágónn Zsugori 's más hozzá hasonlók értődnének, azt Zsugori nem hiszi. Azt kívánni már Zsugoritól, hogy magát bolondnak, Thrasótól hogy magát gyávának hiddje: felette nehéz letzke; ezt tenné pedig magát esmerni.

Legalább hát *igyekezzen* az ember magát esmerni: igyekezzen kitanúlni szokott kívánságait, hajlandóságait, indulatit, hibáit. Csak akkor nyúlunk orvosághoz, mikor hiszszük hogy bajunk van. Az olyan bolondot legnehezebb orvosolni, ki azt hiszi, hogy a' mások esze bomlott meg, az övé helyénn van.

De ha tsakugyan rá nem mehetnénk, hogy magunkbann észre vegyük a' hibát: vegyük észre legalább másbann; útáljuk meg azt a' más vétjét, 's minthogy a' másé, ne tselekedjük.

Van elég módunk a' mások esmerésébenn. Körül vagyunk véve emberekkel, kik mind munkábann vagynak. Egyiknek egy, másiknak más célja; egyik egy, másik más módonn akarja elérni célját; egyiknek egy, másiknak más indító oka. Mind tanúság ez szemes embernek. A' História ha úgy tanulódik a' mint kell, az az ha a' szívnek inkább mint az észnek tanulódik, nagy segítség az ember esmerésébenn.

Az

Az ember minden időbenn és minden részibenn a' világnak ugyan az, tsak más más formábann jön elő. Mikor a' történeteket okaikkal, következéseikkel előadva látjuk: mindég azokat esmerjük, kik azokbann kissebb vagy nagyobb részt vettek. Egy jól készült Biographia egy egész embert esmertet meg velünk: t. i. hogy fejtődznek ki annak testi lelki tehetségei; mi vólt gondolkodása módja; milyen szíve; hogy lett azzá a' mi vólt? 's a' t. „*Hoc scitum est: periculum ex aliis facere, tibi quod ex usu sit!*“ „Szerentsés, a' ki más káránn tanulhat!“

§. 61. *5-dik Regula. Parantsolj Indúlatidnak, Kívánságidnak.*

Az Indúlat (*affectus*) megzavarja az okosságot, a' dolgok tsendes meg-gondolására nem enged időt. Mely sokszor elragad bennünket a' virtus egyenes útáról, és hurtzol a' vétek veszedelmes ösvényeinn! mely sokszor megbánjuk a' mit velünk tselekedtetett! Méltó, hogy a' mennyire lehet, zabolánn tartsuk.

— — — „*animum rege, qui nisi parat
Imperat; hunc frenis, hunc tu compeisce
catena.*“

Mivel pedig, ha egyszer előáll az indulat, semmi orvosságnak nem enged mind addig, míg magát ki nem fújja: eleit kell (há lehet) annak venni. Ne képzeljünk magunkról nagyokat; ne képzeljük semmibenn egyedül való boldogságunkat; a' kedvetlen történetekre készenn tartsuk magunkat; gyakrann emlékezzünk meg róla, és tegyük fel magunkbann, hogyha alkalmatosság lenne is reá, nem engedjük kirontani szokott indulatunkat; és végre kerüljük az indulatra való alkalmatosságot: így az indulattól mentek és tsendesek leszünk.

Valamint az indulat, úgy a' mód nélkül nagy kívánság is (*passio*) elensége a' virtusnak. Az ilyen kívánság egészen elfoglalja, rabbá teszi lelkünket; megvakítja okosságunkat; nem engedi látnunk az igazságot, illendőséget, tisztességet, azt hiteti el velünk a' mi néki kedvez. A' fősvénynek ez a' szava:

— — — „Quaerenda pecunia primum,
 „Virtus post nummos“ — „rem
 „Si possis recte, si non, quocumque
 modo rem.“

Mint hogy pedig, ha egyszer megfészkel magát a' kívánság, azt többé onnan kiirtani tsaknem lehetetlen: a'
 mag-

magvábann kell azt megfojtani; a' ké-
sedelem siettetí a' veszedelmet.

§. 62. *6-dik Regula: Jó emberekkel
társalkodj.*

Többnyire az emberek azt tseleke-
szik, a' mit másoktól látnak. Sok ember
restel gondolkodni: restel tehát annak
is végire járni, helyes-é vagy helytelen
az a' mit mástól lát; jobb szereti hogy
mások gondolkozzanak helyette, és mint-
hogy azt készenn kapja, e' neki minden
ok helyett való ok: hogy azt mások
is tselekeszik — más a' kútba ugrott,
ő is oda ugrik. Hátha még barátink,
szüléink, nálunknál elébbvalók, egy szó-
val olyanok kiket szeretünk és betsü-
lünk, tselekesznek valamit? a' szeretet
a' hibát is szeretteti, a' tisztelet betsül-
teti. Észrevehetetlenül ragadnak reánk
azoknak virtusi 's hibáji, kikhez közel
vagyunk: valamint ha a' naponn járunk,
színünk arra mutat. Kivált a' még
gyenge ifjúság igen könnyenn enged a'
formának. Megnezzük azért mitsodá tár-
saságba állunk. Ne gondoljuk hogy
mind jó az, a' mit más tsinál. Szeres-
sük barátinkat, de tudnunk kell, hogy
a' hiba nem barát. Betsüljük azokat,
kik megérdemlik a' betsületet: de tud-
nunk

nunk kell, hogy a' hiba a' nagy emberekben is csak hiba.

§. 63. *7-dik Reg. Olvass jó könyveket.*

Éppenn az az ereje van a' szívnek a' jó könyvek olvasásának, mely van a' jó emberekkel való társalkodásnak. Platonnak, Xenophonnak, Epictetusnak, M. Aureliusnak, Cicerónak, Senecának, Mosheimnek, le Bruyerenek, Rabenernek, Gellertnek, Fenelonnak, Youngnak's a' t. kik a' virtusnak ügyét szintolyan nagy elmével és ékesenszóllással mint tiszta szívvel óltalmazzák, munkáji nem csak az hogy az emberi elmének remekjei, hanem a' szívnek is formálóji. Menyire eltévesztenénk a' czélt, ha ezeket csak azért olvasnánk, hogy tudjuk, nem pedig azért hogy tanuljunk belőlök jók lenni. Az a' nagy baja minden tanulásunknak, hogy tanulunk az észnek, a' szívnek nem. —

§. 64. *8-dik Regula. Légy vallásos ember.*

Isten léte! Lélek halhatatlansága!
ti örök igazságok! ti a' társaságok oszlopai! ti a' virtusnak őrállói! Hadd tsúfol-

folkodjon veletek az esztelen: ti azért megállatok, míg csak okosságunk megleszsz; míg a' természetbenn lévő rend felmarad; míg az ember bóldog akar lenni. A' ki magán annyira erőszakot tesz, hogy tulajdon érzéseit megtagadja; a' ki olyan dolgokat állít, melyeknek tulajdon okossága ellene mond; a' ki kész magát az egész világ útálatjának kitenni, csak hogy magát 's másokat megtsalhasson; a' ki szántszándékkal szerentsétlenné teszi magát ebbenn az életbenn, tsakhogy eláltathasson bennünket, hogy a' jövőendő életbenn semmi bóldogságot nem reménylhetünk; a' ki kiveszi a' maga 's mások kezéből a' vígasztaló eszközöket, hogy vígasztalhatatlanul haljon meg: az ilyen ember inkább szánakozásra, mint boszszankodásra méltó.

Van Isten: nem esik tehát semmi történetből e' világonn. Az az Isten jó: mindeneket tehát a' mi javunkra igazgat; a' keserűből is édest hoz ki. Az az Isten szent; csak a' jóbann gyönyörködik: minden kötelességeink tehát, melyeknek czélja a' jótselkedetek, egyszersmind Isten eránt való kötelességek. Az az Isten mindentudó; tudja minden gondolatinkat, kívánságin-

ginkat, szándékinkat, tselekedetinket: mindent tehát az Isten színe előtt tselekeszünk. Az az Isten igaz: a' virtusnak tehát leszz egy más életbenn is jutalma; a' véték büntetés nélkül nem maradhat. Ezek a' rossz embereknek veszedelmes és rettenetes igazságok vígazstálás a' jóknak; és a' virtus darabos 's meredek útjanni való törekedésre ösztön, és erő. —

Nehéz jónak lenni, de nem lehetetlen; tsak éljünk az eszközökkel. Ifjú! légy bölts a' te ifjúságodbann!

Ut jugulent homines, surgunt de nocte
latrones:

Ut te ipsum serves, non expergisceris?
Atqui

Si noles sanus, curres hydropicus; et nī
Posces ante diem librum cum lumine;
si non

Intendes animum studiis et rebus honestis:
Invidia vel amore vigil torquebere. Nam
cur

Quae laedunt oculos festinas demere, si
quid

Est animum, differs curandi tempus in
annum?

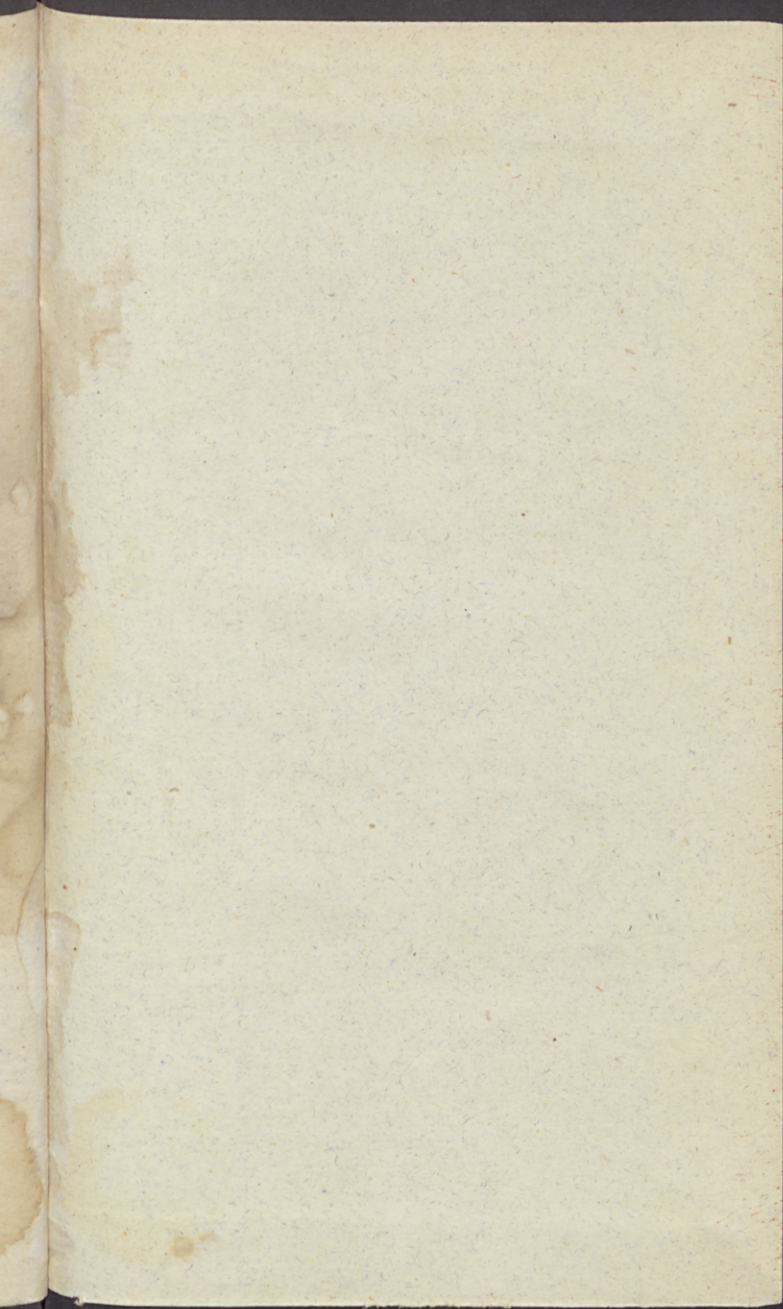
Dimidium facti, qui coepit, habet. Sa-
pere aude!

Incipe

Incipe! vivendi qui recte prorogat horam,
Rusticus exspectat dum defluat amnis,
at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis
aevum.

Olvasd az Erköltsi-philosophiára
T. T. Sárvári Pál Úr Moralis Philo-
sophiáját I. Rész. Pest. 1802. II. Rész.
Nagy Várad 1804. — Ez a' könyv,
mind az Erköltsi-principium históriájára,
mind pedig az Erköltsi-philosophia Lite-
raturájára nézve megérdemli az aján-
lást. —

6379
BENECEN ENYETEM KÖNYVTÁR
M. J. 1910. 10. 10.

N. Major Anselm A. b. - gyámától.
1843. Sept.

